

*PhiloSlovenica
Maribor 2014*

*Mednarodno znanstveno srečanje
doktorskih študentov slovenistike
in slavistike*

Maribor, 21. november 2014

*Uredila Nina Ditmajer
Zveza društev Slavistično društvo Slovenije
Slavistično društvo Maribor*

PhiloSlovenica
Maribor 2014

Zbornik študentske sekcije Slavističnega društva Slovenije 2

PhiloSlovenica

*Mednarodno znanstveno
srečanje doktorskih študentov
slovenistike in slavistike*

Maribor, 21. november 2014

Uredila Nina Ditmajer

Zveza društev Slavistično društvo Slovenije

Slavistično društvo Maribor

Maribor 2014

Zbornik Študentske sekcije Slavističnega društva Slovenije 2

zbirka PhiloSlovenica

Urednica: Nina DITMAJER

Recenzentke: red. prof. dr. Silvija BOROVIK, izr. prof. dr. Blanka BOŠNJAK,
red. prof. dr. Dragica HARAMIJA, red. prof. dr. Anna KOLLÁTH,
doc. dr. Simona PULKO, red. prof. dr. Irena STRAMLJIČ BREZNIK,
doc. dr. Natalija ULČNIK, doc. dr. Melita ZEMLJAK JONTES

Lektoriranje: Nina DITMAJER

Oblikovanje platnice in notranje oblikovanje: David Kunstek Knežević

Fotografija na naslovnici: Samo Skralovnik

Izdala Zveza društev Slavistično društvo Slovenije, Ljubljana
Slavistično društvo Maribor

ISSN 2385-9113 (*zbirka*)

ISSN 2385-9156 (*zbornik*)

Tisk: DEMAT, d. o. o., Ljubljana

Dostop: <http://www.philoslovenica.si>

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

811.16(082)

811.163.6(082)

821.163.6(082)

MEDNARODNO znanstveno srečanje doktorskih študentov slovenistike in slavistike, Maribor 21. november 2014 [Elektronski vir] / uredila Nina Ditmajer.
- El. knjiga. - Ljubljana : Zveza društev Slavistično društvo Slovenije ; Maribor : Slavistično društvo, 2014. - (Zbornik Študentske sekcije Slavističnega društva Slovenije ; 2) (Philoslovenica ; 2014)

ISBN 978-961-6715-18-8 (Zveza društev Slavistično društvo Slovenije, pdf)

1. Ditmajer, Nina

277266688

KAZALO

Uvodnik	9
Tjaša Markežič Feminativi v <i>Slovarju slovenskega knjižnega jezika</i> in <i>Slovarju novejšega besedja slovenskega jezika</i>	11
Előd Dudás Madžarsko-slovenski jezikovni stiki v Prekmurju.....	21
Maruška Agrež <i>Te pa</i> po štajersko – besedi <i>pa</i> in <i>te</i> v delih Petra Dajnka in v slovenskogoriškem narečju.....	33
Urša Prša Motiv Orfeja pri Francetu Prešernu in Simonu Gregorčiču.....	45
Megi Rožič Transnacionalne in transkulturne prvine v literarnem opusu Maruše Krese.....	53
Martina Potisk Med tradicijo in inovacijo: medkulturna transformacija mita o desetništvu v romanu Zorka Simčiča <i>Poslednji deseti bratje</i> (2012).....	63
Irena Kužnik Motivacija za učenje slovenščine kot maternega in manjšinskega jezika pri pripadnikih manjšinske in nemanjšinske skupnosti v Srbiji.....	71
Jure Cvetek Raba knjižnega jezika pri srednješolcih.....	77
Podporniki in organizatorji srečanja	87

UVODNIK

Mednarodno znanstveno srečanje doktorskih študentov slovenistike in slavistike PhiloSlovenica, ki tokrat poteka v organizaciji Študentske sekcije Slavističnega društva Maribor, je nadaljevanje Vseslovenskega znanstvenega srečanja doktorskih študentov slovenistično-slavističnih smeri, ki je potekalo 6. decembra 2013 v Ljubljani, ter tudi njegova nadgradnja. V tokratnem zborniku se predstavljajo doktorski študenti s treh domačih univerz: Univerze v Mariboru, Univerze v Ljubljani in Univerze v Novi Gorici, ter dva tuja študenta slovenistike z budimpeške in beograjske univerze. Z željo po večji prepoznavnosti srečanja in večji promociji mladih raziskovalcev je bila izdelana uradna spletna stran, na kateri si bodo srečanje lahko ogledali študenti in raziskovalci iz vse Slovenije ter drugih evropskih držav.

V tokratnem zborniku se z izvirnimi prispevki predstavlja osem doktorskih študentov. Prispevek Tjaše Markežič je s področja sinhronega jezikoslovja in obravnava feminine v dveh najnovejših slovenskih slovarjih. Sledita prispevka s področja diahronije jezika, ki se osredotočata na vzhodnoslovenski jezikovni prostor: Előd Dudás s svojo obširno raziskavo, ki jo je opravil za svojo disertacijo, opozori na potrebo po raziskovanju madžarsko-slovenskih jezikovnih stikov v slovenistiki in hungaristiki; Maruška Agrež spregovori o večfunkcijskih besedah te in pa v vzhodnoštajerskem knjižnem jeziku in slovenskogoriškem narečju. Literarnovredni prispevki se osredotočajo na mitološki mit Orfeja kot motiv v slovenski liriki (Urša Prša) in na folklorni motiv desetništva v sodobnem slovenskem romanu (Martina Potisk) ter z vidika feminističnih teorij skozi transnacionalne in transkulturne prvine predstavljajo nov pogled na literarno delo Maruše Krese (Megi Rožič). Zadnji sklop razprav obsega dva prispevka s področja didaktike slovenskega jezika: Irena Kužnik predstavi možnosti za ponovno uveljavitev slovenščine kot študijskega programa na fakultetah v Srbiji; Jure Cvetek pa rabo knjižnega jezika med slovenskimi srednješolci.

Na koncu se zahvaljujem Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru, ki nam je omogočila brezplačen prostor za izvedbo srečanja, ter Študentskemu svetu Filozofske fakultete in Slavističnemu društvu Maribor za finančno podporo pri natisu zbornika.

Nina Ditmajer

Tjaša Markežič

Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru

tjasa.markezic@prva-gimnazija.org

Feminativi v Slovarju slovenskega knjižnega jezika in Slovarju novejšega besedja slovenskega jezika

Prispevek izhaja iz raziskave pojavnosti feminativnih priponskih obrazil na podlagi gradiva *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (prva izdaja, 1994) in *Slovarja novejšega besedja slovenskega jezika* (2013). Analiza 2150 feminativov iz obeh virov je pokazala, da jih je večina, tj. 1162 (54 %), nastala z zamenjevalnim, nekaj manj, 988 (46 %), pa z dodajalnim načinom. Kot najpogostejše se v obeh virih kaže priponsko obrazilo *-ka* z variantami (1263 besed, 59 %), sledita mu *-ica* z variantami (707 besed, 33 %) in *-inja* (142 besed, 7 %).

Ključne besede: slovenski jezik, besedotvorje, priponska obrazila, feminativi

This article is based on a study of appearance of the feminine suffixes based on material from the *Standard Slovenian Dictionary* and *Dictionary of New Words of the Slovenian Language*. Among the 2150 feminine nouns included in the analysis, 1162 (54 %) were formed through suffix replacement and 988 (46 %) with the addition of a suffix. The feminine nouns are most frequently formed with the suffix *-ka* and its variants (1263 words, 59 %), then follow *-ica* with its variants (707 words, 33 %) and *-inja* (142 words, 7 %).

Key words: Slovene language, word formation, suffixes, feminine nouns

1 Feminativi v slovenščini

Tvorjenje feminativov je tipična slovenska in sploh slovanska besedotvorna možnost, pri čemer je tvorba mogoča iz lastno- in občnoimenske podstave. Toporišič v *Slovenski slovnici* (2004: 183) feminative obravnava znotraj inačenjske (modifikacijske izpeljave);¹ nastajajo s priponskimi obrazili *-a*, *-ica*, *-ja*, *-ulja*, *-inja*, *-ka*, *-ovka* in *-ična*,² in to na dva načina (Stramljič Breznik 1994/95: 289, Jež 1998: 225–226, Korošec 1998: 77–79): a) z dodajanjem ženskospolskega obrazila tvorjenkam moškega spola; b) z zamenjavo celotnega ali le izglasnega dela moškospolskega obrazila z ženskospolskim ob isti podstavi.

V slovenski besedotvorni teoriji o tvorbi feminativov ni enotnega mnenja. Vidovič Muha (1997: 71) ugotavlja, da jih »verjetno lahko obravnavamo kot navadne izpeljanke iz samostalnika z besedotvornim pomenom 'nosilka povezave'«. Pojasnjuje, da gre pri tvorbi feminativov za obraziljenje jedra skladenjske podstave in ne določujoče sestavine (Vidovič Muha 2011: 30). Tako zavrača pri Toporišiču očitno podrejanje tvorbe poimenovanj za ženske osebe poimenovanjem za moške, tudi ko gre za vzporedno tvorbo (z zamenjavo moškospolskega priponskega obrazila z ženskospolskim) (Vidovič Muha 2003: 180). Zaradi ohranjanja enotne besedotvornopomenske kategorije, tvorjene z isto besedotvorno vrsto, je v nadaljevanju prispevka upoštevan Toporišičev model besedotvornih pomenov.

2 Feminativi v Slovarju slovenskega knjižnega jezika

Feminativi so v prvi izdaji *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (dalje *SSKJ*) samostojna slovarska gesla. Po navadi je spolska razlika prikazana s sklicevalno razlago *ženska oblika od*, na primer *desničarka* 'ženska oblika od desničar'. Razlaga je lahko tudi bolj samostojna: *harfistka* 'ženska, ki igra harfo'. Pri nekaterih feminativih so geselski članki obsežnejši ali pa ima geslo pomen časovno ali drugače zaznamovan.

S spletne verzije *SSKJ* sem izpisala izraze, ki v pomenskem delu vsebujejo besede *ženska* (*ki*) ali *ženska oblika od*. Izpisani feminativi so tvorjeni zgolj iz občnoimenske podstave. Skupaj sem izpisala in analizirala 1994 feminativov, od tega jih je 1108 (56 %) nastalo z zamenjevalnim, 886 (44 %) pa z dodajalnim načinom.

¹ Tudi v drugih slovanskih jezikih (Čorić 1982, Mlumnice češtiny 1986, Koneski 2003, Klajn 2003, Zemskaja 2006).

² Pri tem gre za tvorbo s priponskim obrazilom *-na* in *ne-ična* (*gospodič-na*).

2.1 Feminativi, nastali z dodajanjem ženskospolskega obrazila tvorjenkam moškega spola

Taki feminativi obsegajo 44 % vseh iz SSKJ izpisanih feminativov. Med njimi jih je bilo 499 (56 %) tvorjenih z obrazilom *-ka* in variantami, 252 (28,5 %) z *-ica* in variantami, 119 (13,5 %) z *-inja*, devet (1 %) z *-na*, tri (0,3 %) z *-ulja*, po dva (0,2 %) pa z *-a* in *-ja*. Kot variantna obrazila³ so se pojavila *-(ar)ica*, *-(ar)ka*, *-(ev)ka* in *-(ov)ka*. Spodnja tabela prikazuje, s katerimi izglasji moškospolskih obrazil se te pripone družijo, pri čemer sem zajela vse tri prve pomenske skupine izpeljank iz glagolske, pridevniške in samostalniške podstave.

OBRAZILO	IZGLASJE	PRIMERI TVORJENK		
		VRŠILEC	NOSILEC	OPRAVKAR
<i>-a</i>	<i>-č</i>	<i>gostača</i>	/	/
<i>-(ar)ica</i>	<i>-k</i>	/	<i>pobožnjakarica</i>	<i>matematikarica</i>
<i>-(ar)ka</i>	<i>-k</i>	/	<i>razredničarka</i>	<i>alkoholičarka</i>
<i>-ica</i>	<i>-č</i>	<i>jahačica</i>	/	<i>tenisačica</i>
	<i>-lj</i>	<i>gostiteljica</i>	/	/
	<i>-l</i>	/	/	<i>maršalica</i>
	<i>-n</i>	/	/	<i>dvorjanica</i>
	<i>-p</i>	<i>trapica</i>	/	/
	<i>-r</i>	<i>čuvarica</i>	/	<i>abecedarica</i>
	<i>-š</i>	/	/	<i>rokometašica</i>
<i>-inja</i>	<i>-d</i>	/	/	<i>judinja</i>
	<i>-f</i>	<i>fotografinja</i>	/	<i>grofinja</i>
	<i>-g</i>	/	/	<i>arheologinja</i>
	<i>-h</i>	<i>oderuhinja</i>	<i>debeluhinja</i>	<i>monarhinja</i>
	<i>-j</i>	/	/	<i>herojinja</i>
	<i>-k</i>	<i>divjakinja</i>	<i>južnjakinja</i>	<i>bedakinja</i>
	<i>-l</i>	<i>rivalinja</i>	/	/
	<i>-r</i>	/	/	<i>bojarinja</i>

³ Po *Mluvnice češtiny* (1986: 218) lahko imajo obrazila ob popolni ohranitvi vseh funkcij različne variante. Pomembne so zlasti t. i. razširjene variante priponskih obrazil, tj. skupek povezovalnega morfema, imenovanega spona (Toporišič 1992; povz. po Stramljič Breznik 2004: 34), in dejanske pripone. Slednja pogosto nastopa kot samostojno obrazilo.

	-s	/	/	kustosinja
	-š	/	bogatašinja	mejašinja
	-t	gostinja	/	agentinja
-ja	-n	pestunja	/	županja
-ka	-č	bahačka	mladička	brkačka
	-d	doktorandka	sladkosnedka	/
	-j	strežajka	/	čarodejka
	-l	/	/	maršalka
	-n	trpinka	bogatinka	deželanka
	-r	dreserka	desetarka	dninarka
	-š	/	bogataška	/
	-t	emigrantka	oportunistka	zboristka
	-v	detektivka	/	/
	-(ev)ka	-č	/	hudičevka
-(ov)ka	-k	pekovka	/	sodnikovka
	-t	/	/	organistovka
-na	-č	dedična	/	cesarična
-ulja	-c	/	/	bruculja
	-g	/	/	vragulja
	-k	/	/	volkulja

Ugotavljam, da se za vse tri prve pomenske skupine izpeljank iz glagolske, pridevniške in samostalniške podstave, torej za vršilca, nosilca in opravkarja, pojavijo izglasja na *-č*, *-n*, *-r* in *-t* pri dodajalnem obrazilu *-ka* ter izglasji *-h* in *-k* pri obrazilu *-inja*.

2.2 Feminativi, nastali z zamenjavo celotnega ali le izglasnega dela moškospolskega obrazila z ženskospolskim ob isti podstavi

Gre za večinski, 56-odstotni delež feminativov, izpisanih iz SSKJ. 684 besed (62 %) je nastalo s pripono *-ka*, 414 (37 %) z *-ica*, en primer (0,1 %) z *-inja*, sedem (0,6 %) z *-ulja*, dva (0,2 %) z *-ja*. Spodnja tabela prikazuje moškospolska obrazila, ki jih te pripone zamenjujejo.

OBRAZILO	OBRAZILO MOŠKEGA SPOLA	PRIMERI TVORJENK		
		VRŠILEC	NOSILEC	OPRAVKAR
<i>-ica</i>	<i>-ač</i>	<i>grabljica</i>	/	/
	<i>-ček</i>	/	<i>ljubica</i>	/
	<i>-ec</i>	<i>predica</i>	<i>ubožica</i>	<i>krasotica</i>
	<i>-ež</i>	/	<i>dolgočasnica</i>	/
	<i>-ik</i>	<i>pesnica</i>	<i>državnica</i>	/
	<i>-in</i>	/	<i>domaćica</i>	/
	<i>-nik</i>	<i>upnica</i>	<i>nečistnica</i>	<i>darnica</i>
<i>-inja</i>	<i>-ič</i>	<i>dedinja</i>	/	/
<i>-ja</i>	<i>-ec</i>	<i>vezilja</i>	/	/
<i>-ka</i>	<i>-alec</i>	<i>glasovalka</i>	/	<i>fevdalka</i>
	<i>-anec</i>	/	/	<i>birmanka</i>
	<i>-avec</i>	<i>delavka</i>	<i>brbljavka</i>	/
	<i>-ec</i>	<i>lovka</i>	<i>bojazljivka</i>	<i>gimnazijka</i>
	<i>-evoc</i>	<i>grabljevka</i>	/	/
	<i>-ež</i>	/	<i>srboritka</i>	/
	<i>-ilec</i>	<i>vlomilka</i>	/	/
	<i>-inec</i>	/	<i>mladinka</i>	<i>benediktinka</i>
	<i>-ivoc</i>	<i>volivka</i>	/	/
	<i>-nik</i>	<i>bosopetka</i>	/	<i>baletka</i>
	<i>-ovoc</i>	/	/	<i>domovka</i>
	<i>-vec</i>	<i>pevka</i>	/	/
	<i>-ulja</i>	<i>-ač</i>	<i>gobezdulja</i>	/
<i>-alo</i>		<i>jezikulja</i>	/	/
<i>-avs</i>		/	<i>črnulja</i>	/
<i>-ec</i>		<i>slavulja</i>	/	/
<i>-uh</i>		<i>smrdulja</i>	<i>skopulja</i>	/

Analiza kaže, da se za vse tri prve pomenske skupine izpeljank iz glagolske, pridevniške in samostalniške podstave pojavita obrazili *-ec*, ki se zamenjuje z obraziloma *-ica* in *-ka*, ter *-nik*, ki ga zamenja pripona *-ica*.

3 Feminativi v Slovarju novejšega besedja slovenskega jezika

Podobno kot SSKJ tudi *Slovar novejšega besedja slovenskega jezika* (dalje SNBSJ) obravnava feminative kot samostojne iztočnice. Opažam, da ne ponuja ženskospolskih ustreznice k vsem poimenovanjem oseb moškega spola, npr. *igričar* 'kdor (rad) igra računalniške igrice', ne pa tudi *igričarka*.

Analizirala sem 156 feminativov, ki so tvorjeni iz občnoimenske podstave. Ugotavljamo, da sta 102 (65 %) feminativa nastala z dodajanjem ženskospolskega obrazila tvorjenkam moškega spola, 54 (35 %) primerov pa je nastalo z zamenjavo celotnega ali izglasnega dela moškospolskega obrazila z ženskospolskim ob isti podstavi.

3.1 Feminativi, nastali z dodajanjem ženskospolskega obrazila tvorjenkam moškega spola

Skupno je tako nastalo 65 % izpisanih feminativov. Opažam, da jih je največ, 51 primerov ali 50%, nastalo z dodajanjem priponskega obrazila *-ka*. Drugo najpogostejše je obrazilo *-inja* z 22 primeri (22%), sledijo *-ica* s 16 (16 %), *-(ar)ka* z 10 (10 %) in *-ja* s tremi primeri (3 %).

OBRAZILO	IZGLASJE	PRIMERI TVORJENK		
		VRŠILEC	NOSILEC	OPRAVKAR
<i>-(ar)ka</i>	<i>-k</i>	/	<i>tetraplegičarka</i>	<i>tonematičarka</i>
<i>-ica</i>	<i>-č</i>	<i>navijačica</i>	/	/
	<i>-lj</i>	<i>zdraviteljica</i>	/	/
	<i>-r</i>	<i>koordinatorica</i>	/	<i>rokerica</i>
	<i>-š</i>	/	/	<i>kajakašica</i>
<i>-inja</i>	<i>-g</i>	/	/	<i>akcentologinja</i>
	<i>-h</i>	<i>varuhinja</i>	/	/
	<i>-r</i>	/	/	<i>fiziattrinja</i>
	<i>-t</i>	/	/	<i>ekspertinja</i>
<i>-ja</i>	<i>-n</i>	/	/	<i>podžupanja</i>
<i>-ka</i>	<i>-n</i>	/	/	<i>prodekanka</i>
	<i>-r</i>	<i>štoparka</i>	<i>vodnarka</i>	<i>ambasadorka</i>
	<i>-t</i>	<i>ministrantka</i>	/	<i>tekvondoistka</i>

Analiza je pokazala, da se za vse tri prve pomenske skupine izpeljank iz glagolske, pridevniške in samostalniške podstave pojavi le eno izglasje, to je *-r* pri dodajalnem obrazilu *-ka*.

3.2 Feminativi, nastali z zamenjavo celotnega ali le izglasnega dela moškospolskega obrazila z ženskospolskim ob isti podstavi

Tako je nastalo 54 feminativov oziroma 35 % izpisanih besed. Ugotavljam, da je večina tvorjena s priponskim obrazilom *-ka* (29 primerov ali 54 %), preostali feminativi pa so bili tvorjeni z obrazilom *-ica* (25 primerov ali 46 %).

OBRAZILO	OBRAZILO MOŠKEGA SPOLA	PRIMERI TVORJENK		
		VRŠILEC	NOSILEC	OPRAVKAR
<i>-ica</i>	<i>-ec</i>	/	<i>suhica</i>	/
	<i>-ež</i>	/	<i>obrobница</i>	/
	<i>-ik</i>	/	<i>bančnica</i>	/
<i>-ka</i>	<i>-ec</i>	<i>zdravilka</i>	<i>abrahamovka</i>	<i>televizijka</i>

Analiza feminativov v *SNBSJ* je pokazala, da se za vse tri prve pomenske skupine izpeljank iz glagolske, pridevniške in samostalniške podstave pojavi obrazilo *-ec* pri zamenjevalnem obrazilu *-ka*.

4 Sklep

Za raziskavo feminativne tvorbe sem uporabila dva vira: *SSKJ* (1994 tvorjenk) ter novejši *SNBSJ* (156 tvorjenk). Skupno je bilo analiziranih 2150 feminativov, ki so nastali z dodajalnim ali z zamenjevalnim načinom.

VIR	DODAJALNO OBRAZILO	ZAMENJEVALNO OBRAZILO
<i>SSKJ</i>	886 tvorjenk (44 %)	1108 tvorjenk (56 %)
<i>SNBSJ</i>	102 tvorjenki (65 %)	54 tvorjenk (35 %)

Primerjalni prikaz števila tvorjenk, nastalih z dodajalnim oziroma z zamenjevalnim načinom, v obeh uporabljenih virih kaže, da feminativi iz novejšega jezikovnega priročnika, tj. *SNBSJ*, večinoma nastajajo z dodajanjem obrazila (65 %). Drugače je v *SSKJ*, kjer večji odstotek (56 %) nastane z zamenjavo.

Pri analizi dodajalnih obrazil sem bila pozorna na izglasja moškospolskih obrazil. Spodnja tabela prikazuje, s katerimi izglasji moškospolskih obrazil se družijo feminativna priponka obrazila. V primerjavo sem vključila izglasja, ki so se pri posameznem dodajalnem ženskospolskem obrazilu pojavila v obeh virih. Enako sem za primerjavo izbrala dodajalna ženskospolska obrazila.

OBRAZILO	IZGLASJE	VIR	
		SSKJ	SNBSJ
<i>-(ar)ka</i>	<i>-k</i>	<i>nosilec, opravkar</i>	<i>nosilec, opravkar</i>
<i>-ica</i>	<i>-č</i>	<i>vršilec, opravkar</i>	<i>vršilec</i>
	<i>-lj</i>	<i>vršilec</i>	<i>vršilec</i>
	<i>-r</i>	<i>vršilec, opravkar</i>	<i>vršilec, opravkar</i>
	<i>-š</i>	<i>opravkar</i>	<i>opravkar</i>
<i>-inja</i>	<i>-g</i>	<i>opravkar</i>	<i>opravkar</i>
	<i>-h</i>	<i>vršilec, nosilec, opravkar</i>	<i>vršilec</i>
	<i>-r</i>	<i>opravkar</i>	<i>opravkar</i>
	<i>-t</i>	<i>vršilec, opravkar</i>	<i>opravkar</i>
<i>-ja</i>	<i>-n</i>	<i>vršilec, opravkar</i>	<i>opravkar</i>
<i>-ka</i>	<i>-n</i>	<i>vršilec, nosilec, opravkar</i>	<i>opravkar</i>
	<i>-r</i>	<i>vršilec, nosilec, opravkar</i>	<i>vršilec, nosilec, opravkar</i>
	<i>-t</i>	<i>vršilec, nosilec, opravkar</i>	<i>vršilec, opravkar</i>

Obrazilo *-(ar)ka* je glede na gradivo iz obeh virov družljivo z izglasjem *-k* za nosilca in opravkarja. Potrdila sem, da z dodajanjem pripone *-ica* ne nastajajo feminativi k nosilcu, zato pa jo po obeh virih dodajamo vršilcu na *-č*, *-lj*, *-r* ter opravkarju na *-r* in *-š*. Pripona *-inja* se v obeh virih družijo z izglasji *-g*, *-r*, *-t* pri opravkarju in *-h* pri vršilcu. Manj feminativov, tvorjenih s pripono *-ja*, izkazuje le eno skupno izglasje, to je *-n* za opravkarja. Pri obrazilu *-ka* smo v primerjavo vključili izglasja *-n*, *-r* in *-t*. Obema viroma so skupne vse tri pomenske skupine pri izglasju *-r*, dve skupini, vršilec in opravkar, pri izglasju *-t* in zgolj skupina opravkarja pri izglasju na *-n*.

Spodnja tabela prikazuje, katera moškospolska obrazila pripone zamenjujejo. V primerjavo sem vključila tiste moškospolske pripone, ki so se pojavile pri gradivu obeh virov. Ženskospolski obrazili, ki se kot zamenjevalni pojavita v obeh virih, sta *-ica* in *-ka*.

OBRAZILO	OBRAZILO MOŠKEGA SPOLA	VIR	
		SSKJ	SNBSJ
<i>-ica</i>	<i>-ec</i>	<i>vršilec, nosilec, opravkar</i>	<i>nosilec</i>
	<i>-ež</i>	<i>nosilec</i>	<i>nosilec</i>
	<i>-ik</i>	<i>vršilec, nosilec</i>	<i>nosilec</i>
<i>-ka</i>	<i>-ec</i>	<i>vršilec, nosilec, opravkar</i>	<i>vršilec, nosilec, opravkar</i>

Analiza kaže, da *-ica* v obeh virih zamenjuje moškospolska obrazila *-ec*, *-ež*, *-ik*. Zlasti je zanimivo obrazilo *-ež*, ki se v obeh virih pojavi le pri nosilcu. Pripona *-ka* je v obeh virih zamenjevalna za moškospolsko obrazilo *-ec*, in to v vseh treh pomenskih skupinah.

Splošno gledano jih je med vsemi 2150 feminativi, kolikor jih je bilo zajetih v analizo, 1162 (54 %) nastalo z zamenjevalnim, 988 (46 %) pa z dodajalnim načinom. Med vsemi 2150 feminativi jih je 1183 (55 %) nastalo s pripono *-ka* z variantami, 666 (31 %) z *-ica* ali njenimi variantami, 120 (6 %) pa z *-inja*. Preostala feminativna obrazila so manj zastopana. Irena Stramljič Breznik (1992: 421–422) in Tomo Korošec (1998: 77–79) ugotavljata, da je v slovenščini najpogostejša tvorba feminativov z dodajanjem ženskospolskih obrazil, prevladujejo pa tvorjenke s *-ka*. Sklenem lahko, da so tudi glede na pričujočo raziskavo feminativi v slovenščini najpogosteje tvorjeni s priponskim obrazilom *-ka* z variantami, in to pri dodajalnem (633 feminativov od 1162 ali 69 %) in pri zamenjevalnem načinu (724 feminativov od 1190 ali 61 %).

Viri

Slovar novejšega besedja slovenskega jezika, 2013. Ljubljana: Založba ZRC.
Slovar slovenskega knjižnega jezika. <<http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html>> (dostopno junija–avgusta 2014).

Literatura

- JEŽ, Marija, 1998: Iz teorije feminativov. Inka Štrukelj (ur.). *Jezik za danes in jutri*. Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije. 223–230.
- KOROŠEC, Tomo, 1998: *Slovenski vojaški jezik*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Mluvnicе Češtiny*, 1986. Praga: Češkoslovenska akademie ved.
- STRAMLJIČ BREZNIK, Irena, 1992: Izglagolske izpeljanke s pomenom vršilca dejanja. *Slavistična revija* 40/4. 411–427.
- –, 1994/95: Specializiranost obrazil za izpeljanke s pomenom vršilca dejanja, nosilca lastnosti ali stanja in opravkarja. *Jezik in slovstvo* 40. 285–291.
- –, 2004: *Besednodružinski slovar slovenskega jezika. Poskusni zvezek za iztočnice na B*. Maribor: Slavistično društvo Maribor.
- TOPORIŠIČ, Jože, 2004: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 1997: Prvine družbene prepoznavnosti ženske prek poimenovalne tipologije njenih dejavnosti, lastnosti. Aleksandra Derganc (ur.). *Zbornik predavanj/XXX-III. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, 30. 6.–19. 7. 1997. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti. 69–79.
- –, 2003: Čas stiske jezikoslovnega nazora ali odgovor avtorju na vprašanja zasnove Slovarja Slovenskega pravopisa. *Slavistična revija* 51/2. 177–181.
- –, 2011: *Slovensko skladiščno besedotvorje*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Előd Dudás

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar, Budapest

Madžarsko-slovenski jezikovni stiki v Prekmurju

V članku so predstavljena različna vprašanja madžarskih izposojenk prekmurskega knjižnega jezika. Po kratkem (terminološkem) uvodu sledi predstavitev zunajjezikovnih dejavnikov, ki so vplivali na madžarsko-prekmurske jezikovne stike, nato čas prevzema madžarskih izposojenk v prekmurski knjižni jezik, njihova terminološka razvrščenost in prilagajanje v knjižni prekmurščini. Na koncu prispevka je dodan pregled besedotvorne aktivnosti madžarskih izposojenk.

Ključne besede: jezikovni stik, prekmurski knjižni jezik, madžarščina, čas prevzema, prilagajanje izposojenk, besedotvorje

This article is focused on different aspects of Hungarian loanwords in the Prekmurje standard language. The article includes a short terminology introduction, followed by presentation of factors outside of language, which had influence on Hungarian and Prekmurje language contacts. The main part of the article examines the time frame, terminological classification and adaption of Hungarian loanwords into Prekmurje standard language. The conclusion of article contains an overview of word formation activity of the Hungarian loanwords.

Key words: language contact, Prekmurje standard language, Hungarian, time of borrowing Hungarian loanwords, phonological and morphological adaptation of Hungarian loanwords, word formation

1 Uvod

1.1 Utemeljitev pojma jezik v stiku

Jezika/-i, ki se stikata/-jo, hitro in pogosto prilagajata/-jo tuje izraze za poimenovanje novih predmetov in pojmov, ki sta/so jih prevzela/-i od neke druge jezikovne skupnosti (Filipović 1986: 36). Ti izrazi, tj. izposojenke, se prilagajajo

zakonom jezika, ki prevzema. Ta stik, po teoriji jezika v stiku, temelji na dvojezičnosti, mesto stika pa je dvojezični govorec (prav tam 1986: 36). Poleg jezika v stiku se pojavljajo tako jezikovna kot tudi nejezikovna vprašanja, s katerimi se ukvarja sociolingvistika. V slovenski strokovni literaturi lahko srečamo izraza prevzeta beseda in izposojenka. Po definiciji Marka Snoja (2005: 113) je prevzeta beseda tista, »ki ni nastala v kontinuiranem razvoju slovenščine, nekoč od davne pradavnine do danes, ki torej ni motivirana s slovenskimi (oz. slovenščini predhodnimi) besedotvornimi sredstvi«. Izposojenke pa »nam pomenijo tiste prevzete besede, ki so se docela prilagodile slovenskemu jeziku v izgovoru, pisavi, pregibanju, skladnji, tvorjenju novih besed ipd.« (Toporišič 1992: 334; 2004: 131). Toporišičevo definicijo lahko dopolnimo s Snojevo, ki meni, da je »izposojenka praviloma beseda, ki je iz enega sosednjih narečij (beneške italijanščine, tergestinščine, furlanščine, bavarske, tirolske nemščine, zahodne madžarščine, kajkavske ali čakavske hrvaščine, romščine) prešla v sosednje slovensko narečje in od tod eventualno v druga slovenska narečja ter v knjižni jezik« (Snoj 2005: 114).

Slovenščina je med sosednjimi jeziki imela najmanj stikov prav z madžarščino. Znano je, kolikšen je bil germanski in tudi vpliv romanskih jezikov na slovenščino. O tem pričajo številne študije in knjige, ki se ukvarjajo z germansko-slovenskimi in romansko-slovenskimi jezikovnimi stiki, na madžarsko-slovenske stike, prizorišče katerih je bilo skozi stoletja Prekmurje, pa se osredotočajo le redke razprave. Cilja tega prispevka sta predvsem:

- predstavitev dejavnikov, ki so prispevali k poglobitvi madžarsko-slovenskih jezikovnih stikov;
- predstavitev madžarskih izposojenk v prekmurskem knjižnem jeziku (število, čas prevzema, prilagajanje v prekmurskem knjižnem jeziku, besedotvorna aktivnost).

K poglobitvi jezikovnih stikov, kot že omenjeno, prispevajo tudi zunajjezikovni dejavniki. Zunajjezikovni dejavniki, ki so igrali pomembno vlogo v razvoju madžarsko-prekmurskih stikov, so bili naslednji:

- pripadnost madžarskemu državno- in cerkvenoupravnemu sistemu (od konca 11. stoletja);
- neposredni stik z madžarsko kulturo;
- študij Prekmurcev v madžarskih mestih;
- prestižnost madžarskega jezika (madžarščina je imela na narodnostno mešanem Ogrskem največ govorcev in je bila od leta 1844 tudi uradni jezik);
- obvezno učenje madžarskega jezika po šolah (od leta 1879 je bila madžarščina tudi obvezni učni jezik).

1.2 Metodologija dela

V svoji disertaciji z naslovom *A muravidéki szlovén irodalmi nyelv magyar jövevény-szavai/Madžarske izposojenke v stari knjižni prekmurščini*, ki je nastala na Filozofski fakulteti Loránda Eötvösa v Budimpešti pod mentorstvom hab. dr. Marije Bajzek Lukač leta 2014, sem raziskoval madžarske izposojenke prekmurskega knjižnega jezika. Zaradi zgodovinskega načela sem zbiral besede iz natisnjenjih prekmurskih knjig, ki so jih izdali med letoma 1715 in 1914. Edino rokopisno delo, ki sem ga upošteval med zbiranjem besed, je starejša Martjanska pesmarica, ki jo strokovna literatura navaja tudi kot Martjanska pesmarica I. (prim. Novak 1997). Ta pesmarica velja za najstarejši jezikovni spomenik prekmurskega knjižnega jezika. Z izbiro virov sem želel predstaviti časovno in slogovno bogatost prekmurskih natisnjenih del. Med njimi je največ del z versko vsebino (katekizmi, molitveniki, svetopisemske zgodbe, prevod Nove zaveze), sledijo jim učbeniki, zlasti učbeniki za učenje madžarskega jezika, pisanja in branja. Med viri najdemo tudi prvi celotni letnik prvega prekmurskega časopisa, tj. Agustičev list *Prijátel*, Košičeva dela in tudi Kardošev prevod *Toldija*, ki je velika epska pesnitev odličnega madžarskega pesnika Jánosa Aranya iz obdobja romantike. Če je le bilo mogoče, sem upošteval prvo izdajo vseh del, saj se poznejše izdaje lahko razlikujejo. Vire sem našel v Pokrajinski in študijski knjižnici v Murski Soboti, v Univerzitetni knjižnici v Mariboru, v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani in v Državni Széchényijevi knjižnici v Budimpešti. Za čim natančnejšo podobo o madžarskih izposojenkah prekmurskega knjižnega jezika je bilo treba vse vire prebrati v celoti.

Na ta način sem zbral nekaj več kot 300 izposojenk, poleg njih pa je še približno toliko izpeljank. Izpeljanke so tvorjene s pomočjo slovenskih besedotvornih sredstev, vendar je njihova osnova madžarska izposojenka. Na primer pridevnik *betežen* je izpeljanka iz samostalnika *beteg*, ki je madžarska izposojenka v stari prekmurščini. Med madžarskimi izposojenkami je največ samostlanikov, npr. *akov* 'stara merska enota okrog 50 litrov', *beteg* 'bolnik', *číkoš* 'konjar', *orsag* 'država', *tanač* 'nasvet', in glagolov, npr. *dičiti* 'častiti', *engedíivati* 'dopuščati, odpuščati', *kivaniívati* 'želeti', *örökíivati* 'podedovati'. Malo manj je pridevnikov, npr. *butasti* 'neumen', čonkavi 'pohabljen, štrcljat', *hamišen* 'neiskren, prevaran', *lendjelski* 'poljski', *tolvajski* 'tatinski'. Druge besedne vrste, npr. medmeti (*ejnje* 'ej') in števnik (jezero 'tisoč'), so prav redke.

2 Madžarske prevzete besede v prekmurskem knjižnem jeziku

Madžarske prevzete besede lahko razvrstimo v različne terminološke skupine. Pri poimenovanju terminoloških skupin delno sledim razvrstitvi Marie Petrov-Slodnjak (1978: 309), delno pa sem jih dopolnil s svojimi skupinami. Spodaj navajam osemnajst terminoloških skupin, ki vsebujejo 311 madžarskih izposojenk:

- **gmotna kultura:** *alabaštrom, ametistuš, balžam/balžom, banka, barda, baršom/baršon/baršonj/baržon, berilluš, bibor, bot, bronz, bunda, cedula, cifra, cimejr/cimer, cipele, citara, čiriz, čipka, dereš, džündž/džünž/djöndj, djemant/gemmant, djolč, flaška, glombiš/golombiš, gomba, hajouv/hajov, hami, hiacintuš, hintouv, jašpiš, kabat, kalamariš, kalendarium/kalendarium, kamfor, kanapej, kantar, kefa, kejp/kep, klariš, kočia, korona/korouna, koruš/kouruš, lakat, lampaš, lanc, medalia, mirha, orgona, palca, palinka, pantlik/pantlika/plantlika, parta, pipasar, rud, šajka, šanc, šator, šmaragduš, šorš, šoršjedj, špondja, šuba, tanjejr/tanjer, tenta/tinta, topaziuš, trombita, tronuš/trounuš, vankiš/vankušec, začko;*

- **pojmi:** *apriliš, arenda, argumentum, artikuluš, augustuš, baja, barbaruš, beteg, bin, čardaš, časar, čonkla, djülejš, ebed, fačuk, fajta, farao, fela, fotifj/fotiv, fundamentom/fundamentum, funduš, gavalejr, hasek, herceg, himnus, hištorija, jal, jubileum, juliuš, juniuš, kinč, marciuš, majuš, mertik/mertük, moduš/moudoš, mužika, oriaš, örok, paragrafuš, patronuš, pelda, peštiš, piksiš, pompa, regula, saga, šereg, šorš, štiluš, štrofa, talvaj/tolovaj/tolvaj/tovaj, tanač, tempreamentom, terminuš, tituluš, urbarium, užora, vajda, virtuš;*

- **cerkev, vera:** *adomaš/aldomaš, alduvati/alduvati, apat, apatur, apoštol, barat, cistercita, diakonuš, dičiti, eršek, ešpereš, evandjeliom/evangeliom/evandjeliom/evandjelium, evandjelišta/evangelišta, hošanna/hožanna, jeretnik, kardinališ, katekizmuš, Meššiaš, monoštor, noviciuš, nunciuš, papa, paradičom/paradižom, patriarka, pišpek/püšpek/püšpök, plebanoš/plebanuš, predikavati/predikuvati/prediküvati, prepošt, profejta/profeta, primaš, purgatoriom/purgatorium/purgatourium, rabbi, sakramentom/šakramentom/sakramentum, šatan, šinagouga/žinagoga, templom, teologuš, teštamentom, vadliti/vadluvati/vadliuvati/vadliuvavati, žoltar;*

- **poklici:** *bereš, birouv/birov, bojtar, cehmešter, čikoš, deak/diak, fiškališ, fõbиров, gazda, guljaš, hajduk, inaš, kanas, kertejs/kertes, komediaš, maguš, matroz, mešter, oproda, prokator, sabo/sabou, sakač, süč, sürsabo;*

- **dejanje:** *bajati, bantüvati, batoriti/batrivati/batriviti, čujskati se, čouvati, danajkati, engeduovati/engedüvati, kebzüvati, kivanüvati, kodivati/koudivati, mentuovati/mentüvati, odkapčiti, prikapčiti, proteštalivati, rendeluvati/rendelüvati, šilabizalivati, turbekati, verostüvati/veröstüvati/verustüvati/virostüvati/vörostuvati/vörostüvati/vörustuvati/vörustüvati, vesnoti, zbantati/zbantivati/zbantuvati/zbantüvati;*

- **vojaška terminologija:** *čata, darda, dezertör, generališ, hadnadj, hajduk, harc, honved, husar, katana, kruc, pajž/pajž, šarcati se/šarcuvati se, šereg, šišak, tabor;*

- **živali:** *bak, birka, bundaš, cica, čiga, čigabiga, elefant, oroslan/oroslanj, parduc, pudli, somar, šarkan, šaš, šaška, tigriš;*

- **pojmi, ki označujejo kakšen prostor:** *bašta, bauta, bereg/berek, cejh, cintor, hatar, kanališ, koruš/kouruš, lugaš, piac, salaš, trnac, var, varaš/varoš/varuš;*

- **lastnosti:** *barnasti/brnasti, butasti, čalaren, djingavi/gingavi/ginglavi, hamičen, hamišen, hirešen, hitvani, nemeški, sikešni/süikešni, šantavi, valon;*
- **državna uprava in pravna terminologija:** *föispan, hatar, követ, ministerium, notarijuš/notariuš/notarjuš/notaroš/notaruš, orsag, pandur, porkolab, vama, varmedja/varmedjeva/varmedjija/varmedjöva;*
- **rastline:** *cedruš, dohan, egriš, jacint, kolomper, krumpli, kukorica, liliom, pipiter, viola;*
- **merske enote:** *akouu, falat, filejr/filer/filler, korona/korouna, talejr/tallejr, talentom;*
- **hrana in pijača:** *paštetom, reteš, šör, tej;*
- **narodnosti:** *Horvat, lendjelski, totski, Vandaluš;*
- **medmeti:** *ejnje, nossa, uccu;*
- **deli telesa:** *bajusi, čonta;*
- **družina:** *apa;*
- **številka:** *jezero.*

V luči teh podatkov lahko ugotovimo, da največ izposojenk pripada terminološki skupini gmotna kultura. Veliko izposojenk najdemo tudi med pojmi in v cerkvenem izrazju. Presenetljivo je majhno število izposojenk iz državne uprave in pravne terminologije. Zdi se, da je imela madžarščina kljub skupni državnosti skromen vpliv na to besedje prekmurskega knjižnega jezika.

2.1 Čas prevzema

Zanimivo vprašanje je tudi čas prevzemanja madžarskih besed v knjižno prekmurščino. Največ težav povzroča dejstvo, da so prvi podatki za madžarske izposojenke na razpolago šele v 16. stoletju, ko sta nastala najstarejša dela Martjanske pesmarice (Novak 1997: 21). Vendar se lahko s pomočjo zgodovine madžarskega jezika ugotovi domnevni čas prevzema posameznih besed, pri čemer izhajam iz tega, da je izposojenka ohranjena v drugačni obliki v knjižni prekmurščini, kot živi v sodobnem madžarskem knjižnem jeziku. Razlike so predvsem glasoslovne, fonološke, delno tudi semantične. Fonološke in semantične spremembe, do katerih je prišlo v stari madžarski dobi (896–1526), so ohranjene v posameznih madžarskih izposojenkah prekmurskega knjižnega jezika. Značilne premene so bile labializacija samoglasnikov: $i > ü$, $e > ö$ in večja odprtost kratkih samoglasnikov:

$i > e$, $o > a$, $u > o$, $ü > ö$ (E. Abaffy 2005: 324–30; Hadrovics 1985: 48; Petrov-Slodnjak 1978: 314). Nekatere madžarske izposojenke so ohranile jezikovno podobo, ki še ne zrcali vpliva navedenih sprememb. Najstarejše izposojenke, ki so bile prevzete najkasneje do konca 15. stoletja, so naslednje: *beteg* ‘bolezen’, *bin* ‘greh’, *čata* ‘boj, borba’, *deaçki* ‘latinski’, *džündž* ‘biser’, *fotiffotiv* ‘nezakonski otrok’, *djingavi/gingavi/ginglavi* ‘šibek, slab’, *herceg* ‘knez’, *jal* ‘neiskrenost, hinavščina’, *mertik/mertük* ‘mera’, *pišpek* ‘škof’, *tenta* ‘črnilo’, *varaš* ‘mesto’.

2.2 Morfonološko prilagajanje prevzetih besed

Madžarsko-slovenski jezikovni stiki so še posebej zanimivi zato, ker slovenščina in madžarščina nista niti genetsko niti tipološko sorodni. Prevzemanje kakršnekoli besede iz enega jezika v drugega vodi do prilagajanja prevzete besede sistemu jezika, ki prevzema. Prilagajanje izposojenk se pojavlja na ravni fonemov in morfemov. Pri prevzemanju madžarskih izposojenk v prekmurski knjižni jezik do mnogih nadomeščanj fonemov in morfemov ni prišlo, kar razlagam s podobnostmi fonemskega sistema prekmurskega knjižnega jezika in madžarščine. Do nadomeščanja fonemov pride, ko določenega fonema izposojenke sploh ni ali pa ga ni le v istem položaju v jeziku, ki prevzema. Med fonološkim sistemom prekmurskega knjižnega jezika in madžarščine so podobnosti, zato težav ni povzročalo prevzemanje madžarskih besed, ki imajo fonema /*ö*/ ali /*ü*/, saj ju je imel tudi prekmurski knjižni jezik. Nadomeščanje fonemov sredi besede: madž. /*ö*/ → prekm. /*o*/, npr. madž. *örök* → prekm. *örok*; madž. /*e*/ → prekm. /*ej*/, npr. *cejh*, *cimejr*, *djülejš*, *filejr*, *gavalejr*, *kanapej*, *kejp*, *kertejs*, *profejta*, *talejr/tallejr*, *tanjejr*; madž. /*o*/ → prekm. /*ou*/, npr. *korouna*, *kouruš*, *moudoš*, *šinagouga*, *trounuš*; madž. /*ɔ*/ → prekm. /*o*/, npr. *somar*. Nadomeščanje fonemov v izglasju: madž. /*ö*/ → prekm. /*e*/, npr. *cipele*; madž. /*o*/ → prekm. /*ov*/ > /*ouv*/, npr. *birov*, *föbirov*, *hajov*, *akouv*, *birouv*, *hajouv*, *hintouv*. Redko je prihajalo do nadomeščanja fonemov pri soglasnikih. Nadomeščanje fonemov sredi besede: madž. /*ty*/ → prekm. /*t*/, npr. *bašta*; v medsamoglasniškem položaju /*č*/, npr. *fačuk*. Nadomeščanje fonemov v izglasju: madž. /*ny*/ → prekm. /*n*/, npr. *baršon*, *dohan*, *hitvan*, *šarkan*. Niti pri samoglasnikih niti pri soglasnikih ni prišlo do nadomeščanja fonemov v vzglasju. Nadomeščanje morfemov je v tesni povezavi s tipološko pripadnostjo določenega jezika. V tem primeru je pomembno, da se morajo madžarske izposojenke iz aglutinacijskega sistema prilagajati fleksijskemu sistemu. Pri tem se morajo izposojenke uvrstiti v sklanjatvene vzorce prekmurskega knjižnega jezika. Pri samostalnkih se izposojenke prilagajajo spolu prekmurskega knjižnega jezika, zato so jim dodani različni morfemi.

Najpogostejši končaji¹ so:

1. *-a*, npr. *baja, barda, bauta, čonta, fela, gomba, kefa, kočia, oproda, saga, vama, varmedja/varmedjeva/varmedjija/varmedjöva*;
2. *-i*, npr. *bajusi, hami*;
3. *-ek*, npr. *hasek*.

Pridevnikom so dodani naslednji končaji:

1. *-asti*, npr. *barnasti/brnasti, butasti*;
2. *-avi*, npr. *djingavi/gingavi/ginglavi, šantavi*;
3. *-en*, npr. *čalaren, hamičen/hamišen, hirešen*;
4. *-ski/-ški*, npr. *lendjelski, nemeški*.

Vsem prevzetim madžarskim glagolom je zaradi lažjega prilagajanja slovenskemu glagolskemu sistemu dodana pripona:

1. *-a-*, npr. *koronati, šantati, šarcati se, turbekati, zbantati*;
2. *-ava-*, npr. *predikavati*;
3. *-i-*, npr. *batoriti, dičiti, koroniti, tanačiti, vadliti*;
4. *-iva-*, npr. *batrivati, citaralivati, šilabizalivati, tanačivati, zbantivati*;
5. *-ivi-*, npr. *batriviti*;
6. *-ova-*, npr. *harcovati se*;
7. *-uva-/üva-*, npr. *alduvati/aldüvati, bantüvati, engedüvati, kebzüvati, kivanüvati, koronüvati, mentuvati/mentüvati, predikuvati/prediküvati, prikapčüvati, rendeluvati/rendelüvati, šarcuvati se, tanačüvati, vadluvati/vadlüvati, verostüvati/veröstüvati/verustüvati/virostüvati/vörostuvati/vörostüvati/vörustuvati/vörustüvati, zbantuvati/zbantüvati*.

Od zgoraj naštetih je bila najpogostejša pripona *-uva-/üva-*; pripone *-ava-*, *-ivi-* in *-ova-* pa se pojavljajo zgolj pri enem glagolu. Večina prevzetih madžarskih glagolov je nedovršnih. Dovršne glagole so tvorili s pomočjo predpon iz nedovršnih prevzetih glagolov. Poleg tukaj predstavljenih je treba omeniti tudi protetični *j-*, ki je dodan trem madžarskim izposojenkam: *jal, jeretnik, jezero*.

2.3 Besedotvorni procesi pri prevzemanju

Aktivnost izposojenk v besedotvornih procesih jezika, ki prevzema, kaže na to, da je izposojenka nehala biti tuja (Hadrovics 1989: 31) in se je prilagodila pravilom jezika, ki prevzema. Med madžarskimi izposojenkami prekmurskega knjižnega jezika je bila najpogostejša izpeljava. Manjkraj je prišlo do sestavljenja. S sestavljenjem so največkrat tvorili dovršne glagole iz nedovršnih,

¹ Izraz končaj pomeni končni del besede ne glede na njen morfemski sestav.

in sicer z naslednjimi predponami:

1. *na-*, npr. *nakinčiti se*;
2. *o-*, npr. *obatoriti/obatriti/obatrivati/obatriviti, obetežati, odičiti, okinčati, okoronati, okoronivati*;
3. *od-*, npr. *odkapčiti*;
4. *po-*, npr. *poaldivati, pobatriviti se, pohasniti*;
5. *pri-*, npr. *prikapčiti, prikapčiti se*;
6. *u-*, npr. *utaboriti se*;
7. *z-*, npr. *zrendelivati, zbantati/zbantivati/zbantuvati/zbantivati*.

Samostalnike so tvorili iz drugih samostalnikov, pridevnikov, glagolov in števni-ka. Najpogostejše pripone za tvorjenje samostalnikov so bile:

1. *-ar*, npr. *cipelar* 'čevljar';
2. *-ec*, npr. *papinec* 'katolik', *vankušec* 'blazina';
3. *-ek*, npr. *falaček* 'košček', *varašek* 'mestece';
4. *-ica*, npr. *čontica* 'kostica', *sakačica* 'kuharica';
5. *-ija*, npr. *birovija* 'sodišče', *hamičia/hamičija* 'neiskrenost, prevaranstvo';
6. *-ina*, npr. *öročina/öröčina* 'dediščina';
7. *-nik*, npr. *betežnik* 'bolnik', *jezernik* 'polkovnik, poveljnik';
8. *-(n)jak*, npr. *hamičnjak* 'neiskren človek, prevaranec', *nemešnjak* 'plemič';
9. *-ost*, npr. *batrivnost/batrivost* 'pogumnost', *gingavost/ginglavost* 'šibkost';
10. *-stvo*, npr. *jeretinstvo* 'krivovernost', *koudišstvo* 'beraštvo';
11. *-tel/-teo*, npr. *batritel/batrivitel/batriviteo* 'tolažnik'.

Pridevnike so največkrat tvorili iz samostalnikov in glagolov:

1. *-an(i)*, npr. *cifran* 'lep, okrašen', *koronan/koronivani* 'kronan';
2. *-ast(i)*, npr. *betežasti* 'bolehen', *partasti* 'trakast';
3. *-av(i)*, npr. *čonkavi/čonklavi* 'štrcljat', *tintavi* 'umazan od črnila';
4. *-en*, npr. *čonten* 'koščen', *pelden* 'primeren';
5. *-iv(i)*, npr. *jalnivi* 'goljufiv, hinavski';
6. *-liv(i)*, npr. *betežliv* 'bolehen', *mertüčlivi* 'zmeren';
7. *-ov*, npr. *dohanov* 'tobakov', *püšpekov/püšpökov* 'škofov';
8. *-ovit(i)*, npr. *hasnovit* 'koristen';
9. *-čki/-ski/-ški*, npr. *juniuški* 'junijski', *vadlivanski* 'izpovedovan'.

Glagole so tvorili iz samostalnikov s temi obrazili:

1. *-ati*, npr. *balžamerati* 'balzimirati', *kefati* 'krtačiti';
2. *-iti*, npr. *hasniti* 'uporabiti', *kinčiti* 'okrasiti';
3. *-ivati*, npr. *čirizivati* 'lepiti', *salašivati* 'prenočevati';
4. *-oti*, npr. *hasnoti* 'uporabiti';
5. *-ivati*, npr. *betegivati* 'bolehati', *örokivati/örökivati* 'dedovati'.

3 Sklep

V prispevku sem obravnaval madžarsko-slovenske jezikovne stike od začetkov stikanja do prve svetovne vojne. Prizorišče teh stikov je bilo Prekmurje, ki je bilo od konca 11. stoletja do leta 1918 del Ogrske. Predstavil sem dejavnike, ki so prispevali k oblikovanju in utemeljitvi madžarsko-slovenskih jezikovnih stikov. Drugi del prispevka je posvečen predstavitvi madžarskih izposojenk prekmurskega knjižnega jezika, ki jih lahko uvrstimo v različne terminološke skupine, npr. gmotna kultura, pojmi, cerkev, vera. Njihovo število je nad 300, ob upoštevanju izpeljank pa je število večje kot 600. Med madžarskimi izposojenkami je največ samostalnikov in glagolov, malo manj je pridevnikov. Druge besedne zveze, na primer deležniki in medmeti, so prav redke. Veliko težavo povzroča določanje časa prevzema posameznih madžarskih besed v knjižno prekmurščino. S pomočjo madžarske zgodovinske fonologije in semantike pa lahko določamo tisti sloj madžarskih prevzetih besed, ki so bile prevzete v prekmurščino najkasneje do 15. stoletja, lahko pa že več stoletij prej. Nato je predstavljeno tudi prilagajanje madžarskih izposojenk v knjižni prekmurščini, tj. nadomeščanje fonemov in morfemov. Zaradi velikega števila izpeljank je pozornost namenjena tudi besedotvornim značilnostim madžarskih prevzetih besed prekmurskega knjižnega jezika. Z besedotvornimi procesi je v prekmurskem knjižnem jeziku nastalo veliko novih besed: na primer iz madžarskega prevzetega samostalnika *beteg* so tvorili besedo *betežen*, ki sicer ni madžarska izposojenka, saj je nastala z domačimi besedotvornimi sredstvi, vendar je njen koren madžarska prevzeta beseda *beteg*. Celotno gradivo kaže, da je bilo število prevzetih madžarskih besed in izpeljank približno enako. Po številu izposojenk lahko sklepam, da so tvorile sestavni del besedja prekmurskega knjižnega jezika. Nekatero izmed njih so bile bolj posplošene, druge enkratnice ali pa značilne le za določenega avtorja. S tem kratkim pregledom o madžarskih izposojenkah prekmurskega knjižnega jezika sem želel opozoriti na vprašanja, ki si zaslužijo nadaljnjo raziskavo. Tako bi se lahko obogatili slovenistika kot tudi hungaristika. Raziskovanje madžarsko-slovenskih jezikovnih stikov sodi med najpomembnejše naloge madžarske slovenistike v naslednjih letih. Lahko le upamo, da bo to delo plodno in uspešno.

Literatura

- E. ABAFFY, Erzsébet, 2005: Hangtörténet. Jenő Kiss, Ferenc Pusztai (ur.). *Magyar nyelvtörténet*. Budapest: Osiris Kiadó. 301–351.
- FILIPOVIĆ, Rudolf, 1986: *Teorija jezika u kontaktu: uvod u lingvistikou jezičnih dodira*. Zagreb: JAZU-Školska knjiga. (Djela Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 59).
- HADROVICS, László, 1985: *Ungarische Elemente im Serbokroatischen*. Budapest-Köln-Wien: Akadémiai Kiadó-Böhlau Verlag.
- HADROVICS, László, 1989: A magyar nyelv kelet-közép-európai rokonsága. János Balázs (ur.). *Nyelviünk a Duna-tájon*. Budapest: Tankönyvkiadó. 7–46.

- NOVAK, Vilko, 1997: Prekmurska Martjanska pesmarica. Vilko Novak (ur.). *Martjanska pesmarica*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 3–64.
- PETROV-SLODNJAK, Marija, 1978: Zu den ungarischen Lehnwörter in der regionalen Schriftsprache des Prekmurje in 18. und 19. Jahrhundert. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 24/2. 295–328.
- SNOJ, Marko, 2005: O prevzetih besedah, tujkah in izposojenkah. *Slovenski jezik – Slovene linguistic studies* 5. 113–122.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- , 2004: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

Viri

Abecedarium szlowensko, za drobno detzo vón fzpűscheno, 1725.

AGUSZTICH, Imre, 1875: *Prijátel. Znanoszt razserjűvájócse mészecsne novine*. Buda-Pest.

–, 1878: *Prirodopis s kepami za národne šole*. Buda-Pest.

–, 1876: *Návuk vogrskoga jezika. Za zacsétnike*. Budapest.

–, 1876: *Prijátel. Znanoszt razserjűvájócse mészecsne novine*. Buda-Pest.

BOROVNJAK, József, 1870: *Dűhova hrána ali knűzsica puna lepilh návukov molitvic i peszmic za kath. kerscsenike*. Radgona: Weitzinger J.

–, 1880: *Mali katekizem za obscsnszke lűdszke sole*. Radgona: Weitzinger J.

BAKOS, Miháo, 1789: *Nuovi Grádűvál, vu sterom sze vò zebraáne, pobougsane, i zdaj vete novoi réd posztávlene dűhovne peszmi nahájajo szamomi Bougi na dko vò dáni*. Sopron.

BARLA, Miháo, 1820: *Diktomszke, versuske i molitvene kni'zicze za to málo sòlszko deczo szprávlene po Kis Jánosi, visziko postűvanom superintendensi ti prék dunajski evangelicsanszki czerkev. Na szlovenszki jezik obrnyene po Barla Miháli, kòvágó őrské fare dűhovnom pasztéri*. Sopron.

–, 1823: *Krszcsanszke nôve peszmene knige szprávlene evangyelicsánszkim gmainam*. Sopron.

CZÍPOTT, Gyűrj, 1829: *Dűhovni áldovi ali molitvene knige krszcsenikom na szrdzca i dűse opravo i obeszeljávanye vu tú'zni 'zítka vòraj Szprávlene po Czípott Gyűrji Evangelitsánszke Hodoske Fare Dűhovniki*. Szombathel.

IVANOCZY, Ferenc, 1896: *Zgrűntávanye Dűsnevejszti*. Muraszombat.

–, 1904: *Nájszvetejszega Szrca Jezusovoga veliki Kalendár za Lűdsztvo Na 1904-to Presztopno Leto. I. letni tecsáj*. Szombotel.

KARDOS, János, 1837: *Krátki návuk krsztsansztva naime za deczo obscsn evangelicanszki okrogline szlovenszke k-sztoli goszpodnovimi prihájati 'zelócso szprávlene ino vòdáni po Kardos Jánosi hódoskom dűhovniki*. Pest.

–, 1840: *Mála historia biblűszka ali Sz. Pűszma Mészta prűgodna. Navkűpe Z-naprédányem pogűbelnoszti Jeru'zálema. Naime Za deczo sòl evangelicanszki vòdána po Kardos Jánosi, Hodoskom Dűhovniki*. Kòrmendín.

– (prev.), 1870a: *Návod na flűszanya vu govorènyi i rozmènyi za vesznűcski sòl prvi i drűgi zlòcs. Szprávlene po nagy lászlóni sòlszkk-krò'znom ravniteli. Vòdáni po vpl. Vogr. Král. Ministeriumi Vadlűaánya i Návuka*. Bűdin.

– (prev.), 1870b: *Nòve knige cstenya za vesznűcski sòl drűgi zlòcs. Szprávlene po Gáspár Jánosi sòlszko-krò'znom ravniteli. Vòdáni po pl. Vogr. Král. Ministeriumi Vadlűvóánya i Návuka*. Bűdin.

- (prev.), 1871a: *Nôve ABC i zacsétne knige cstenyá za vesznícski sôl prvi zlôcs. Szprávlene po Gönczy Pál, ou vpl. Vogr. Kr. Ministr. Vadl. i Návuka zlôcsnom tanácsnik. Vödáne po vpl. Kr. Ministeriumi Vadliüványa i Návuka. Büdin.*
- (prev.), 1871b: *Návod na vogrszki jezik za vesznícski sôl I. in II. zlôcs. Szprávlén po Nagy László, tolna-baranya-sôlszkom ravniteli. Vödani po vpl. Vogr. Král. Ministeriumi Vadliüványa i Návuka. Büdin.*
- (prev.), 1925: *Toldia Szatroszt i Szmrt. Dűsevni liszt 3/2–12.*
- KLEKL, Jožef, 1910: *Hodi k oltarskomi svestvi. Molitvena kniga za vse najplemeniteše oltarsko svestvo liübéce kršćenike, posebno za mladino zakotrige »oltarskoga svestva« i »srca Jezusovoga« bratovčin. Spisao: Klekl Jožef plebanos pri sv. Sebastjani. Eger.*
- (prev.), 1913: *Skrovnost Marijina Ali List Od Robstva Preblažene Device. Spisao Blaženi Montfortski Grignon Ludovik. Radgona.*
- KÜZMICS, Miklós, 1780: *Szlovenszki szilabikár, z-steroga sze decza steti more navcsiti, z-nikimi rejcsniczami navkúpe pod prespan stampanya dáni. Sopron.*
- , 1781: *Pomoucs beté'snih, i mirajoucslh: tou je: nike molitvi, z-fterimi redovnik bete' snoga, ali mirajoucsega, i na fzmrt ofzodjenoga grejsnika more pomágati, po p. Kűzmics Miklósi Sz. Benedeka fare dűhovniki, i Szlovenfzke okrogline v. őspöröffi z-vogrfzkoga na szlovenszki jezik obrnyene, i z-pobo'snim fztroskom naj viffe postüvanoga gofzpodina Boros Stevana, szombotelfzke sztolne czérkvi kanonika, i kántora vö zoftampane. Sopron.*
- , 1783: *Kniga molitvena, v-steroj sze nahájajo rázlocsne ponizne molitvi, z-dvójim pridavekom, na haszek szlovenszkoga národa sz-pobo'snim sztroskom nikih plemenitih dobrosnitelov na fzvetlofzt dána. Sopron.*
- , 1790: *ABC kni'zicza na národni soul haszek. ABC könyvetske a' nemzeti iskoláknak hasznokra. Büdin.*
- , 1796: *Sztároga i novoga testamentoma szvéte histórie krátka summa na fztári fzlovenfzki Jezik obrnyena po Postüvanom Gofzpodui Kűzmics Miklósi, Szvétoga Benedeka Fare Dűhovniki, ino Okroglíne Szlovenfzke Vice-Őspöröffa. Szombotel.*
- , 1804: *Szvéti evangyeliomi Pouleg Kalendárioma, i Réda Rimfzkoga na Vfze Nedelne, i Szvétesnye Dní z-Obcsinfzkoga fzvétoga Pífzma po zapouvidi nyih goszposztva, i Náj Viffe Postüvanoga goszpodina Szily Jánosa z-Gornyega Szopora, Prvoga Szombotelfzkoga Pűspeka, na Sztári Szlovenfzki Jezik, Po Postüvanom Gofzpodui Kűzmics Miklósi, Szvétoga Benedeka Fare Dűhovniki, ino Okroglíne Szlovenfzke Vice-Őspöröfisa Obrnyeni, i fztroskom Nyih Gofzpozftva Previfzikoga, i náj visse Postüvanoga goszpodina Herzan Ferencza, z-Harassa grofa, Sz. R. Cz. Popa Kardinalissa, Dűrgoga Szombotelfzkoga Pűspeka znouvics vö zostampani. Szombothely.*
- KOSSICS, Jó'sef, 1833: *Krátki Návuk Vogrszkoga Jezika za Zacsetníke, vödáni od Goszpona Szalay Imrea. Na Vandalszka Vűszta prenesseni po Kossics Jó'sefi, Gornyjo-Szinicskom Plebánosi. Sztroskom Plemenite 'Seleznga Vármegyéva Obcsine vöstampani. Grádecz.*
- , 1845: *Zobriszani Szloven i Szlovenka med Műrov in Rábov. Körmendín.*
- , 1848: *Zgodbe Vogerszkoga Králesztva. Szpizsao Kossics József plebános na gorejnyem Sziníki. Szombothel.*
- , 1914: *Starine železnih in salajskih Slovenov. Časopis za zgodovino in narodopisje 11. 93–154.*
- KOLÁR, Péter (prev.), 1897: *Mála biblia z-kejpami ali zgodba zvelicsanya za málo decsiczo, za I-II razród normálszke sôle pizsana po Gerely Józsefi sztolnoga-glávnoaga városa verevucsiteli. Budapest.*

KÜZMICS, Stevan, 1754: *Võre krsztsánszke krátki návuk csízte rejcsi bo'ze vð zebráni i na nyou Vfzejm vernim vu vfzákóm fzkúsáványi na podpéranye, vu nevouli na pomágánye, vu fzmrti na trouft, ino potomtoga na vekívocsno zvelicsánye, Pouleg nífteri fzem fzpodobni molítev ino pejszen, Nazáj gori poczimprani.* Halle.

– –, 1771: *Nouvi Zákon ali Testamentom Goszpodna Nasega Jezusa Krisztusa zdaj opróics z Grcskoga na sztári szlovenszki jezík obrnyeni po Stevan Kùzmicsi Surdánszkom f.* Halle.

LÜLIK, Stevan, 1820: *Nõvi abecedár z-nísteri nemski táksi kní'zicz vkiúp pobráni, i na szlovenszki jezík preobrnyen po L. S. P. S..* Soprón.

Luther Mártona zsítek ali krátko popiszánye onoga ka sze je zsným godílo i ka je on vcsíno vu tekájí zsítka nyegvoga po Luthár Pavli, 1900. Balassa-Gyarmat.

NOVAK, Vilko (ur.), 1997: *Martjanska pesmarica.* Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

PUSZTAI, József (prev.), 1898: *Paduánszki szvétí Anton ino kriüh szíromákóv. Návo vrásztvo za nevól zsvílenya. Z dopüscsenyom „Szvétoga Stevana Drüstva“ na sztári szlovenszki jezík obrnyeno.* Szent-Gotthárd.

– –, 1900: *Mála molítvena kniga z potrejbnimi molítvami i vnógimi peszmami za katholicsánszko mladézen. Szpízána po Pusztai Józsefi skolniki I. natísz.* Szt-Gotthárd.

– – (prev.), 1909: *Nóve szlovenszke szenszke kníge, vönebráne z edni nemski kníg, stere szo med vszejmí szenszkími knígami te nájbógse.* Szentgotthárd.

Sztarisínsztvo, i zvacsínsztvo, szem szpodobnimi prílikami za volo, szvadbeni mladénczov. S. L. D., 1807. Soprón.

SZAKOVICS, József, 1907: *Katolicsánszki katekizmus z glávními zgozbami biblije za soláre I.–II. razreda.* Budapest.

SZEVER, Miháo, 1747: *Réd zvelicsánsztva. Pouleg ednoga znamenüvanya Toga nai poglavíteifega recsenya Jedro fzvétoga pífzma, vu kterom te Võre nai vékfi artikulusí grúntani jefzo, ravno i tak níftere krátke molítve, i pefzmi, vðn dán záto, dabi nei lí fzamo drobna decza zetoga mleiko fzpoznánya bosjega, i Jesussa Kristussa Zaimati mogli, fzebé vu Vori pokreipiti, vu nevoljái troustati, nego i fztareífi bí mogli fzvoje, efche i vfza brátja vu Kristussi, poleg etoga rouké pelánya, vucsíti opominati, ino troustati.* Halle.

SZIJARTO, Sándor, 1796: *Mrtvecsne peszmi, stere szo szti sztáripíszm vkiúp pobráne, pobougsane ino na haszek szlovenszko národa zdaj opróics Na fzvotloft dáne, po, S.S. P.S. Szombotel.*

TEMLIN, Ferenc, 1715: *Mali katechismus, touje tou krátki návuk võre kerfchánfzke dávno nígda, po d. Luther Martonni z fzvétoga pífzma vkiúp zebráni ino za droune Deczé volo fzpífzani. zdai pak na szlovenszki jezík prelofeni.* Halle.

TERPLÁN, Sándor, 1847: *Dvakrat 52 Biblízke Historie za evangelicsánszke Solé ino Hi'ze. Szlovensene po Terplán Sándori Püczonszkom Farari. Z vnógimi nõvimi Obrázki,* Kőszeg.

– –, 1848: *Kníge 'zoltárszke. Szlovensene po Terplán Sándori, püczonszkom farari.* Kőszeg.

Z'SUPÁNEK, János, 1908: *Válen bojdi Jézus Krisztus! Vu iméni Ocsé, i Sziná, i Dúha, szvétoga Ámen. Je szpísaó Z'supánek János!* Szobota–Lendava.

– –, 1910: *Válen bojdi Jézus Krisztus! Mrtvecsne peszmi.* Szobota–Lendava.

Maruška Agrež

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

agrež.maruska@gmail.com

Te pa po štajersko – besedi pa in te v delih Petra Dajnka in v slovenskogoriškem narečju

Prispevek obravnava funkcijski besedi *pa* in *te* v vzhodnoštajerskem knjižnem jeziku Petra Dajnka in njegovem rodnem slovenskogoriškem narečju. Nadnarečno in nadčasovno je *pa* rabljen kot povezovalni členek, ki izraža nasprotje in dodajanje, ter kot vezalni in protivni priredni veznik. Narečno je rabljen kot časovni členek 'spet'. Narečni prislov *te* se pojavi kot soodnosnica prislovnim odvisnikom oz. prislovnim določilom časa. Kot prislov izraža tudi sosledje, kot členek *pa* sklep. Tako v narečju kot pri Dajniku so pogosti primeri, ki dopuščajo več smiselnih razlag rabe obravnavanih besed. Predvsem v narečju se *te* in *pa* večkrat pojavita v kombinaciji. Glavna razlika med Dajnkovim knjižnim jezikom in slovenskogoriškim narečjem je, da je v slednjem besed *te* in *pa* občutno več kot pri Dajniku.

Ključne besede: Peter Dajnko, vzhodnoštajerski knjižni jezik, slovenskogoriško narečje, vezniki, členki, prislovi

This paper discusses functional words *pa* and *te* in Peter Dajnko's East Styria standard language and in his native dialect of Slovenske gorice. *Pa* is used beyond dialects and time either as a cohesive particle to express opposition and addition or as an adversative or copulative coordinating conjunction. It is also used as a temporal particle 'again', which is its dialectal use. Dialectal adverb *te* has a co-referential function. It can refer either to adverbial dependent clauses or to adverbial adjuncts. Adverbial *te* is also used to express sequence. Cohesive particle *te* is used to express result. There are many examples with more than one senseful interpretation of the words, discussed here, in Dajnko's works and in the dialect. *Te* and *pa* are often used together, especially in the dialect. The main difference between Dajnko's standard language and the dialect of Slovenske gorice is that the dialect contains much more words *te* and *pa* than Dajnko's works.

Key words: Peter Dajnko, East Styria standard language, the dialect of Slovenske gorice, conjunctions, particles, adverbs

1 Uvod

Funkcijske besede so besede brez lastnega predmetnega pomena, ki povezujejo dele besedila pomensko oz. strukturno, jim dodajajo različne pomenske odtenke ali se pojavljajo kot soodnosnice. S skladijsko-pomenskega vidika vključujejo veznike, členke, predloge, zaimke ter deloma prislove in medmete. V slovenskem jezikoslovnem prostoru so, predvsem v starejših in narečnih besedilih, med manj raziskanimi jezikoslovnimi problemi.¹

Zaradi kraja razpisanega znanstvenega srečanja bodo v prispevku kot gradivo služila besedila očeta vzhodnoštajerskega knjižnega jezika Petra Dajnka: pogovori in fabule iz slovnice *Lehrbuch der Windischen Sprache* (SP, SF 1824), zbirka moralističnih eksemplov *Kmet Izidor s svojimi otroki ino ludmi* (I, 1824),² lektionar *Listi ino evangelji* (L, 1826), prva izdaja *Velikega katekizma* (VK, 1826), uvod, pesmi in uganke iz pesniške zbirke *Posvetne pesmi* (P, 1827), poljudnostrokovni čebelarski priročnik *Čelarstvo* (Č, 1827) in *Knjiga poroda* kot prvi natis odlomkov iz rokopisnega prevoda Svetega pisma (KP, 1836) (prim. Rajh 1998, 1998a). Raba obravnavanih besed bo analizirana tudi v slovenskogoriškem narečju (SGN) (Koletnik 2001: 214–228, 287–295), ki je Dajnku kot domače narečje v veliki meri služilo za podlago pri oblikovanju omenjene različice knjižnega jezika (prim. Rajh 1998: 193–200).

Zaradi kompleksnosti in pogostosti v vseh obdobjih zgodovine slovenskega (knjižnega) jezika in v narečjih ter zaradi v nadaljevanju navedene panonske narečne specifikke bo v prispevku natančneje analizirana beseda *pa*. Besednovrstno je to članek, ki se pojavi že v Brižinskih spomenikih (Korošec 2009: 225). Pomen psl. **pakv* je časovni 'spet' (Bezljaj 1995: 1) in je še danes prisoten v panonskem narečnem prostoru. Nadnarečno in nadčasovno *pa* izraža dodajanje in nasprotje. V večini besedil pred 19. stoletjem je bila pogostejša etimološka varianta *pak*³ (prim. Korošec 2009: 225–226, Ahačič idr. 2011: 333–334, Snoj 2006: 5, 7; neobjavljeno gradivo avtorice članka). V prvi polovici 19. stoletja je že bila običajnejša knjižna varianta *pa* (prim. Murko 1833: 317–318), ki se pojavi tudi v danem gradivu.

Kot specifična značilnost panonskega (in deloma štajerskega ter vzhodnokoroškega narečnega prostora)⁴ bo obravnavana beseda *te*. Besednovrstno je kazalni časovni prislovni zaimek, ki izvira iz praslovanske zaimenske osnove **tv* in je narečna varianta knjižnih *potem* oz. *tedaj* ter obenem njuna besedotvorna sestavina (Bajec 1954: 201, Bezljaj 2005: 159). V grobem je povezana z izražanjem sosledja oz. posledice.

¹ Nekaj raziskav, ki se nanašajo nanje, je navedenih na seznamu virov in literature.

² Dajnkova besedila, ki niso posebej navedena na seznamu virov, se nahajajo v *Dajnkovem berilu* (Rajh 1998: 13–23, 51–62, 87–97, 107–122, 149–157).

³ Pri slovenskih protestantskih piscih 16. stoletja se pojavi tudi zapis *pag* (Ahačič idr. 2011: 333).

⁴ Podatki so preverjeni v gradivu o panonskem narečnem prostoru, navedenem na seznamu virov in literature.

2 Metode dela

Pod besedo v navedenem podnaslovu bo izpisano njeno število pojavitev v izbranem gradivu.⁵ Sledila bo skladijsko-pomenska analiza. V danem besedilnem okolju bo obravnavana beseda določena kot veznik, prislov ali členek (prim. Černelič 1991: 82–84, Agrež 2014, 2014a: v tisku). Pozornost bo usmerjena na podobnosti in razlike v rabi izbranih besed med obravnavanim narečjem in Dajnkovimi deli. Slednja bodo zaradi snovne in jezikovne podobnosti (prim. Rajh 1998a) načeloma obravnavana kot enoten korpus. Za vsako besedilo posebej bo izpisano le število pojavitev. Ravno tako bo opozorjeno na predvidoma redke posebnosti v rabi danih besed, ki bodo najverjetneje besedilnovrstno pogojene.

Dajnkovi ponazoritveni zgledi bodo izpisani v dajničici. Diakritična znamenja bodo pri izpisu zanemarjena. Zgledi iz narečnih besedil bodo navedeni v fonetični transkripciji ZRCola. V metajeziku in primerih brez sobesedila bodo besede zaradi različne izrazne podobe prečrkovane v gajico in delno poknjižene.

3 Obravnava gradiva

3.1 *Pa*

SP: 55, SF: 20, I: 33, P: 9, L: 20, VK: 10, Č: 26, KP: 37, SGN: več kot 250

Pri Dajniku *pa* največkrat stoji zapostavljeno, tj. na neprvem mestu v stavku. Takšna stava je najpogostejša od predknjižnega izročila do 19. stoletja (prim. Zagajšek 1791: 217, Šmigoc 1812: 172, Rajh 2002: 139, Korošec 2009: 225–226). Le na 11 mestih *pa* stoji na prvem mestu v stavku oz. med povezanima deloma besedila. V obravnavanih narečnih besedilih je pogostejša (več kot 90 mest) tudi druga varianta stave. Kot je pojasnjeno v nadaljevanju, je stava pomemben kriterij za razmejitev med členkovnim in vezniškim *pa*.

3.1.1 Členek

3.1.1.1 Povezovalni členek

Poimenovanje zapostavljena vezniška beseda / členek (Rajh 2002: 139) kaže na težave pri razmejitvi med veznikom in členkom, predvsem v primerih tipa *Janez prekopava prazno gredo, Marija pa na drugi seje endivojo*.⁶

⁵ Za narečno gradivo bo to približno, saj lahko zaradi visoke frekvence in ročnega štetja hitro pride do napak.

⁶ Primer je iz *Slovenske slovnice* (Toporišič 2000: 646).

Če sledimo *Slovenski slovnici* (Toporišič 2000), je tovrstni *pa* priredni veznik. Po mnenju T. Korošca (2009: 226) *pa* gre za povezovalni členek.⁷ Prispevek bo sledil Koroščevi razlagi. Ker veznik *pa* povezuje dele besedila v priredne strukture, je bolj logično, da stoji med njimi kot znotraj enega izmed njih.

Povezovanje s členkom *pa* je pri Dajniku medstavčno (1) in nadpovedno. Slednje vključuje medpovedno (2) in medodstavčno (3) povezovanje ter povezovanje med replikami (4–5). *Pa* izrazi oz. okrepi nasprotje (2, 4, 5, 7) ali naštevaje (3). Meje med danima pomenskima odtenkoma niti pri Dajniku niti v narečju niso vedno ostre. V primeru (1) je najprej navedeno, kaj naredi bog s pravičnim človekom in kaj s hudobnim kot njegovim nasprotjem. V narečnem primeru (6) *pa* je naštetu, kaj so delali moški in kaj ženske kot nasprotni spol.

(1) Bog pravičnega v kreposti terdi, hujdobnega **pa**⁸ na pokoro vabi.
(Dajniko 1824: 310.)

(2) Ino zapovedal mu je, rekoč od vsakega dreva raja jej. Od dreva znanja dobrega in zlega **pa** ne jej./ (Rajh 1998: 16.)

(3) Ino rekel je Bog: bodi svetloba, ino bila je svetloba. /.../ // ⁹ /... / // Rekel **pa** je Bog: naj se soberejo vode, kere so pod nebom v'eden kraj./ (Rajh 1998: 13.)

Pri povezovanju med replikami je poleg zapostavljenega (4) kot povezovalni členek določen tudi *pa*, ki stoji na prvem mestu v repliki. Zaradi menjave govorca povezovanje med replikami ne more biti opredeljeno kot povezovanje v priredne strukture. V primeru (5) sta repliki tudi sicer soredni povedi, pri besedi *pa* je izostrena tudi protivno-dopustna pritrdilnost. G.¹⁰ se pritožuje L., da jim je mlinar obljubil zmleti moko do srede, a je do sobote še ni. L. ji odgovori, da jo bo (kljub pritoževanju) najbrž zmlel šele njim, ker doma že tri dni nimajo moke.

(4) K. Pysti me; ja čem le spati. / F. Zdaj **pa** je ne čas spati, temoč vstanuti.
(Dajniko 1824: 299.)

(5) G. /N/am je celo prisegnul, do srede zemleti, /.../ alipa dnes je xe sabota; ino celo zerpe se per mlini mamu. / L. **Pa** de, zna biti, se le nam zemlel, da xe tri dneve ne mamu pesice, neti praha mele pri hrami. (Dajniko 1824: 304–305.)

V narečnih besedilih je povezovanje predvsem medstavčno (6) in medpovedno (7).

⁷ T. Korošec uporabi sopomenski izraz navezovalni členek.

⁸ Vse odebelitve v zgledih so delo avtorice prispevka.

⁹ Dvojna nestična poševnica označuje meje med odstavki, enojna *pa* med replikami.

¹⁰ Kratice pri Dajniku označujejo imena govorcev.

(6) Mu:oški so ko'si:ili, 'žie:nske **pa** so 'za:di 'na:x 'ti:iste 'ređi t'ro:usle./.
(Koletnik 2001: 287.)

(7) Ja:, tie: pa se g'leđa, da 'ma:š 'či:m 'li:epše k'ra:pe././ Fčasi **pa** te tü:j 'jezijo, ker
no'bie:dŋ 'ni:ma 'ka:kiga 'ri:inka./ (Koletnik 2001: 288.)

Pri Dajniku *pa* kot del vprašanja izraža željo po nadaljnjih informacijah. To je pogosto predvsem v pogovorih, ki vsebujejo veliko vprašanj in odgovorov (prim. Orel 2004: 414–415, Agrež 2012) (8) in v *Čelarstvu*, ki je zapisano v »katekizemskem« slogu (9).

(8) T. Dobro jytro Nexika! rano si dnes vstanula. / N. Kratko pred petimi. / T. Kdo **pa** te je zbydil? / N. Nikdo. (Dajniko 1824: 299.)

(9) Odkod **pa** pride, da ųelni xalec tak obųutljivo boleųino naųini? / Od jada, ker se iz jadnega meha, na konci xalca, skoz njegovo vustnico v'rano izleje. (Rajh 1998: 94.)

Tako pri Dajniku kot v narečjih je *pa* večkrat rabljen v kombinaciji z (nad)narečnimi podrednimi (10) in prirednimi (11) vezniki (npr. *či pa* 'če pa', *da pa* 'ker pa', *kak pa* 'kakor pa', *ino pa*, *ali pa*), prislovi (12) (npr. *pozneje pa*, *skoro pa* 'kmalu pa', *te pa* 'potem pa') in členki (13) (npr. *pa tudi*, *posebno pa*, *(se) pa deno* '(saj) pa vendar'). V takšnih primerih okrepi nasprotje (10, 13) ali usmeri pozornost na v nadaljevanju povedano (11, 12).¹¹

(10) Zanesva se na Boga, in onikaj se nama ne de zgodilo; ųi on ųe; **ųi pa** on naj pokastigati voli, se pred njim nikde ne moreva skriti. (Dajniko 1824: 309.)

(11) Veselte se neverniki z'negovim lystvom. **Ino pa**: Hvalte Gospoda vsi neverniki./ (Dajniko 1826: 25.)

(12) Naj mi prinesejo tiųas masel novega, **poznej pa** polių starega. (Dajniko 1824: 303.)

(13) Tvoj brat mi je rekel, da si bolen; **se pa** si **deno** vųerah zdrav ino veseli bil. (Dajniko 1824: 305.)

Ta raba je zelo pogosta tudi v narečju. Od zvez, ki pri Dajniku niso evidentirane, velja izpostaviti v nadaljevanju predstavljeno *nah (te) pa* ter zveze v pomenu 'in tako dalje', npr. *pa tistiga*, *pa tako*, *pa fsega*, *pa to*, *pa take stvari*, *pa takše*.¹²

(14) Ie:ni so še f'sie: pro'seno 'dięvali pa ječ'menček **pa f'sie:ga**. (Koletnik 2001: 288.)

¹¹ Gl. tudi primer (28) v 3.2.1, (31) v 3.2.2 in 3.2.3.

¹² V obravnavanem Dajnkovem gradivu se pojavi knjižni *itd*.

3.1.1.2 Časovni členek 'spet'¹³

Pri Dajniku se pojavi samostojno ali v kombinaciji s časovnim členkom *že*.¹⁴ Z *že* je dodatno poudarjeno ponavljanje določenega dejanja.

(15) Prijatelj! Ja vidim, ti si muder vyučitelj, prosim te, naj jytter **pa** smem k'tebi priti.
(Dajniko 1824: 311.)

(16) Ne so se skoro strica prav pozdravili, je on xe **pa** od njih slovo jemal.
(Rajh 1998: 59.)

V narečnem gradivu se običajno pojavi v kombinaciji s časovnim prislovom, ki izraža sosledje dogodkov, in z dodajalnim oz. protivnim členkom *pa*. Pogosti tovrstni zvezi sta *zaj pa pa* 'zdaj pa spet' in *te (pa) pa* 'potem pa spet'.

(17) Pa 'kəlko jen f'si ne gu'či:mo pa d'rü:gj še, pa 'püstj māl cigaręte 'tā. 'Te je 'ti:xo pa 'nič.
'Te **pa** 'pa: g're: 'vün pa ka'di:. (Koletnik 2001: 293.)

3.1.2 Veznik

Pojavi se kot protivni (18, 22) ali vezalni (19, 21) priredni veznik (prim. Koletnik 2001: 214–218, Rajh 2002: 138–139). Med navedenima veznikoma pa ni vedno ostre meje. Tako sta v primeru (20) naštetih lastnosti čebel delavk (najmanjše, najštevilčnejše) postavljeni v nasprotje.

(18) To znam, **pa** kaj űem, včeraņega dneva nazaj pozvati ne morem.
(Dajniko 1824: 306.)

(19) /N/eke delajo lexnice; **pa** druge pripravljajo űelni kruh./ (Rajh 1998: 95.)

(20) One so naj mense, **pa** naj brojnateseга stana v'roji, kere vse dela opravljajo.
(Rajh 1998: 92.)

(21) 'Nāx pa ga s 'pečj po'tęgneš **pa** po'je:iš. (Koletnik 2001: 214.)

(22) Mi: bi 'rāđj meli 'dōstj ži'vine, **pa** 'nemamo g'rünta 'tejko./ (Koletnik 2001: 217.)

V narečnih besedilih je veznik *pa* pogostejši kot pri Dajniku (prim. Koletnik 2001: 214–219). Za razliko od Dajnika se pojavi tudi na besednozvezni ravni, npr. *noč pa den*; *dedek pa babica* (prim. Koletnik 2001: 215).¹⁵ V primeru (23) so smiselne vezalna (Koletnik 2001: 214) 'starejši so sitni in ne smeš jim ničesar reči', protivna

¹³ Za opredelitev časovnih členkov gl. Agrež (2014a, b; v tisku).

¹⁴ Zveza *že pa* v slovenskogoriškem narečju ni evidentirana. Pojavi pa se v prleškem (Rajh 2010: 158).

¹⁵ Pri Dajniku je na besednozvezni ravni rabljen na splošno najpogostejši vezalni veznik *ino*.

‘starejši so sitni, toda ne smeš jim ničesar reči’ in sklepalna ‘starejši so sitni, zato jim ne smeš ničesar reči’ razlaga prirednega veznika *pa*.

(23) S'ta:ri so že boł gu:ndravi **pa** ne s'me:jš 'ni:komi 'ni:č 'rie:čt. (Koletnik 2001: 214.)

3.2 *Te*

SP: 8, SF: 1, I: 9, P: 7, Č: 9, L: 4, VK: 1, KP: /; SGN: več kot 90

3.2.1 Soodnosnica

Narečna prislovna soodnosnica *te* v glavnem stavku podredja sodi med poglavitne značilnosti Dajnkove skladnje (prim. Rajh 2002: 141–150). Običajno se navezuje na pogojni odvisnik (24), pojavijo pa se tudi primeri s časovnim odvisnikom (25, 26). Navadno stoji za odnosnim odvisnikom (24, 26), redkeje tudi pred njim (25).

(24) **Či pa imamo lexexe sklade, te** nam je vsako delo lexeso ino se bolso. (Rajh 1998: 89.)

(25) Ogen xge / Ino **te**, / **Kda zavre**, / Jesti je. (Rajh 1998: 155.)

(26) **Ko še 'neĭ blou t'ra:ktorof, 'tie:** si mu:ogo 'mięti 'jünce// (Koletnik 2001: 288.)

Redkeje se pojavi tudi kot soodnosnica prislovnemu določilu časa. *Pa*, ki sledi soodnosnici, v primeru (27) poudari nasprotje: kmet Izidor ima čas pripovedovati zgodbe svoji družini ob praznikih in zvečer, a je takrat preveč utrujen. V (28) z rabo *pa* govorec usmeri pozornost poslušalca na remo povedi ‘za prej omenjene pustne krofe se gleda, da so čim lepši’.

(27) To zmorem xmetno le **po svetkih ino večerah** vġiniti, ino **te pa** sem ja s'svojimi lydmi red od dnevnega dela tryden ino zaspan. (Rajh 1998: 52.)

(28) K'ra:pi se 'pie:čejo za '**fa:šanka**, 'ne:ĭ. 'Ja:, '**tie: pa** se g'leđa, da maš 'či:m 'lię:pše k'ra:pe// (Koletnik 2001: 288.)

3.2.2 Sosledje

Tovrstni prislov *te* ‘po prej povedanem’ stoji v temi in predstavlja navezavo na staro informacijo ter uvaja novo. V vprašalni povedi stoji v remi. V primeru (28) govorca zanima, kaj bosta s sogovorcem delala po predhodnem dejanju. V odgovoru *te* stoji v temi, v remi pa mu sledi odgovor (da bosta po pobiranju klasov nosila snope za žanjci). V primeru (29) je *te* možno razložiti kot prislov v vlogi prislovnega določila časa v drugem stavku, ki je s prvim brez veznika povezan

v vezalno priredje. Zaradi stave med povezanima stavkoma *pa* meji na vezalni priredni veznik.

(29) F. Perviy va za xetci po ogonih latovje brala. / M. Kaj **te**? / F. **Te** va za vezájom snopje v'kyp nosila. (Dajko 1824: 302.)

(30) Perviy sem si lice ino roke mila, **te** vysta oplahnula ino se oblekla. (Dajko 1824: 300.)

V narečju je izražanje sosledja najpogostejša funkcija prislova *te* 'potem, nato', najpogosteje v kombinaciji s členkom *pa*. Sosledje izražajo tudi prislovi *nah*, *pol* in *potem*, pomensko zelo sorodni izrazi *te*, ki se ravno tako večkrat kombinirajo s členkom *pa*. Vsi navedeni prislovi pa se pogosto kombinirajo tudi med seboj. V takšnih primerih gre za nizanje pomensko sorodnih izrazov. Odsotnost tovrstnih kombinacij pri Dajniku kaže na večjo stopnjo redundantnosti v govorjenem kot zapisanem jeziku.

(31) /J/e xi:tro 'təta rast'lina š'lə 'gər, '**te pa** je 'tāk p'la:vo 'ləpo c'vela. '**Pəl pa** 'dā je oc'vela, pa je že se za'čela zo'riti'./.../ '**Nāx po'ten**, po 'žetvi se je takoj 'pipalo'./ (Koletnik 2001: 291.)

3.2.3 Sklepalni *te*

Tovrstni *te* je povezovalni členek 'torej' in je večkrat rabljen v kombinaciji s *pa*. V narečju je meja med sklepom in sosledjem zabrisana. V primeru (32) govorec z rabo prvega *te* vpraša poslušalca, ali glede na povedano misli, da je živina po jutranjem hranjenju (na kar se navezuje drugi *te*) lahko delala nekaj ur dalje.

(31) G. To naj pogledajo peneze, jeli je prav, ali ne. / K. Xe prav. / G. **Te pa** srečno. Z'Bogom. (Dajko 1824: 303.)

(32) 'Ja: 'vü:tro pər 'ca:jti si 'mu:ogo na'fo:utrat, ka:j '**tie**: 'mi:is̩šte, ka je '**tie**:, 'lie:xko ži'va:t 'nax š'la: ienix 'pa:r 'vür. (Koletnik 2001: 289.)

4 Glavne ugotovitve in sklep

Pa je nadnarečno rabljen kot vezalni in protivni priredni veznik ter povezovalni členek. V vseh navedenih funkcijah izraža nasprotje in dodajanje. Predvsem v Dankovih pogovorih in *Čelarstvu* se pojavi tudi znotraj vprašanja in izraža željo po nadaljnjih informacijah. Povezovanje s *pa* je medstavčno in nadpovedno, v narečju tudi besednozvezno. Tako pri Dajniku kot v slovenskogoriškem narečju je *pa* rabljen rabljen kot časovni členek 'spet'. Narečni *te* je rabljen kot soodnosnica odvisnikom v glavnih stavkih podredij in redkeje prislovnim določilom ter za izražanje sosledja in sklepa. Predvsem v narečju se *pa* in *te* večkrat pojavita v

kombinaciji. Pri Dajniku in v narečnem gradivu so pogosti primeri, ki dopuščajo več smiselnih razlag, kar kaže na univerzalnost rabe obravnavanih besed. Pri Dajniku sta *pa* in *te* bistveno redkejša kot v narečju. Razlog za takšno stanje je najverjetneje razlika v kodu. V pisnem jeziku so funkcijske besede zapisane na mestih, kjer so (bolj) potrebne za strukturo oz. pomen. V govorjenem jeziku pa se večkrat uporabljajo tudi tam, kjer bi bila pomen in struktura brez njih dovolj jasna.

Sistematizacija rabe *te* in *pa* je skromen prispevek k boljšemu poznavanju manj raziskane problematike funkcijskih besed v narečnih in starejših knjižnih besedilih, ki je vredna nadaljnjega raziskovanja na večjem obsegu gradiva panonskega in osrednjeslovenskega oz. alpskega jezikovnega prostora.

Viri

- BEZLAJ, France, 1995: *Etimološki slovar slovenskega jezika III*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- –, 2005: *Etimološki slovar slovenskega jezika IV*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- DANJKO, Peter, 1824: *Lehrbuch der windischen Sprache*. Grätz: gedruckt und verlegt bey Johann Andreas Kienreich. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-LAPONA8Y> (dostopno 5. avgusta 2014).
- –, 1824: Neki pogovori. *Lehrbuch der windischen Sprache*. Grätz: gedruckt und verlegt bey Johann Andreas Kienreich. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-LAPONA8Y> (dostopno 5. avgusta 2014). 299–311.
- –, 1826: *Listi ino evanjelji*. V Radgoni: v' Alojz Wajcingerovemi knjižnici. 23–35.
- –, 1826a: *Veliki katehizem*. V Radgoni: v' Alojz Wajcingerovemi knjižnici. 170–181.
- MURKO, Anton, 1832: *Theoretisch-praktische Slowenische Sprachlehre für Deutsche*. Grätz: Verlag der Franz Ferstl'schen Buchhandlung. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-X3M1PUVN> (dostopno 3. avgusta 2014).
- –, 1833: *Deutsch-Slowenisches und Slowenisch-Deutsches Handwörterbuch. Deutsch-Slowenischer Theil*. Grätz: Verlag der Franz Ferstl'schen Buchhandlung. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-T28EEL0U> (dostopno 3. avgusta 2014).
- –, 1833a: *Slovensko-Nemški in Nemško-Slovenski ročni besednik. Slovensko-Nemški del. V' Grádzi: v salogi in na prodaj per Franzi Ferstli*. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-T28EEL0U> (dostopno 3. avgusta 2014).
- –, 1843: *Theoretisch-practische Grammatik der Slowenischen Sprache*. Grätz: Verlag der Franz Ferstl'schen Buchhandlung. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-ZW8FNGJU> (dostopno 3. avgusta 2014).
- MURŠEC, Jožef, 1847: *Kratka slovenska slovnica za pervence. V' Gradci: papir ino natisk od Lajkmanovih naslednikov*. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-9NVNXXDQK> (dostopno 10. avgust 2014).
- NOVAK, Franc, NOVAK, Vilko, 1985: *Slovar beltinskega prekmurskega govora*. Murska Sobota: Pomurska založba.
- NOVAK, Vilko, 2006: *Slovar stare knjižne prekmurščine*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- PAVEL, Avgust, 2013: *Prekmurska slovenska slovnica*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta. (Mednarodna knjižna zbirka Zora, 100).

PLETERŠNIK, Maks, 1894/95: *Slovensko-nemški slovar*. <<http://bos.zrc-sazu.si/pletersnik.html>> (dostopno 10. avgusta 2014).

–, 2006: *Slovensko-nemški slovar. Transliterirana izdaja. Prvi del A–O*. Ur. Metka Furlan. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

RAJH, Bernard (ur.), 1998: *Dajnkovo berilo*. Maribor: Slavistično društvo. (Zora 4).

–, 2010: *Gúčati po antùjoško*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta. (Mednarodna knjižna zbirka Zora, 73).

SNOJ, Marko, 2006: *Slovar jezika Janeza Svetokriškega*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

ŠMIGOC, Janez Krstnik Leopold, 1812: *Theoretisch-praktische Windische Sprachlehre*. Grätz: bey Aloys Tusch. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-498IC5B5> (dostopno 3. avgusta 2014).

ZAGAJŠEK, Mihael, 1791: *Slovenska grammatika oder Georg Sellenko's Wendische Sprachlehre*. Zilli: mit Fr. Jos. Jenko'schen Schriften. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-16GEKBP8> (dostopno 31. avgust 2014).

Literatura

AGREŽ, Maruška, 2012: Odgovori na vprašanja v pogovorih v slovenskem knjižnem jeziku med 17. in 19. stoletjem. Ewa Komorowska idr. (ur.). *Komunikacija międzyludzka: leksyka, semantyka, pragmatyka* 3. 11–25.

–, 2014a: Prekmurski členki v Pleteršnikovem slovarju. [v tisku].

–, 2014b: Pet vrst členkov v slovenskih pogovorih in dramatikih med 17. in 19. stoletjem. [v tisku].

AHAČIČ, Kozma idr., 2011: *Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

BAJEC, Anton, 1954: *Prislovni paberki*. Slavistična revija 5/7. 195–226.

ČERNELIČ, Ivana, 1991: Členek kot besedna vrsta v slovenskem knjižnem jeziku. *Jezikoslovni zapiski* 1. 73–85

JESENŠEK, Marko, 1992: Jezikovni sistemi v slovenskem (alpskem in panonskem) govornem območju. *Jezik in slovstvo* 37/7. 173–181.

JESENŠEK, Marko, RAJH, Bernard (ur.), 1998: *Dajnkov zbornik*. Maribor: Slavistično društvo. (Zora 3).

KOLETNIK, Mihaela, 1995: *Severozahodni goričanski govori*. Magistrsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

–, 2001: *Slovenskogoriško narečje*. Maribor: Slavistično društvo Maribor. (Zora 12).

KOROŠEC, Tomo, 2009: Členki v Trubarjevem Katekizmu 1550. *Slavistična revija* (Trubarjeva številka). 222–230.

KOSI, Mateja, 2010: Poudarjalni členkovni konektorji v govoru prleške vasi Cven. Vera Smole (ur.). *Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. 46. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture. 171–174.

OREL, Irena, 2004: Sporazumevanje nekoč in danes – od vzorcev pogovorov do mladostniških sms-ov. Erika Kržišnik (ur.). *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem*. *Obdobja* 22. 407–422.

OROŽEN, Martina, 1973: Dajnko – slovničar in dialektolog. Štefan Barbarič, Franc Zadavec (ur.). *Študije o jeziku in slovstvu*. Murska Sobota: Pomurska založba. 127–148.

RAJH, Bernard, 1998a: *Knjižnojezikovno delo Petra Dajnka kot poskus standardizacije vzhodnoslovenskega narečja*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

- , 2002: *Od narečja do vzhodnoštajerskega knjižnega jezika*. Maribor: Slavistično društvo. (Zora, 19).
- RAJNAR, Suzana, 1998: *Prekmurski govori na Goričkem*. Magistrsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- TOPORIŠIČ, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- UNUK, Drago, 1995: *Zahodni prleški govori*. Magistrsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- VIČAR, Branislava, 2005: *Izrazne skladenjske zgradbe v delih Antona Šerfa*. Maribor: Slavistično društvo. (Zora, 34).
- ZORKO, Zinka, 1995: *Narečna podoba Dravske doline*. Maribor: Pedagoška fakulteta. (Zbirka Piramida).
- ŽAGAR Ž., Igor 2011: Pa, a modifier of connectives. Mirjana N. Dedaić, Mirjana Mišković Luković (ur.). *South Slavic Discourse Particles*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 133–162.

Urša Prša

*Fakulteta za podiplomski študij Univerze v Novi Gorici
ursa.papler@siol.net*

Motiv Orfeja pri Francetu Prešernu in Simonu Gregorčiču

Prispevek se osredotoča na podobo mitološkega lika Orfeja v slovenski liriki dolgega 19. stoletja. Posebna pozornost je usmerjena na obdobje od romantike naprej, ko so antični motivi postali odraz moderne subjektivnosti. Pomembno je vprašanje, s kakšnim namenom avtor v svojem delu uporabi ta lik, kakšna je njegova vloga, kako avtor interpretira lik in če je prisotna morebitna transformacija. Prispevek želi pokazati začetke recepcije orfejskega lika, ki ne služi samo estetskemu ali moralnemu namenu. Kot reprezentativna slovenska avtorja sta izbrana France Prešeren in Simon Gregorčič.

Ključne besede: Orfej, transformacija, France Prešeren, Simon Gregorčič

This paper focuses on the mythological figure of Orpheus in the Slovene lyric poetry of the lengthy 19th century. Special attention will be paid to the period from the Romantic period on, when antique motifs became the metaphors of modern subjectivity. An important question occurs in regard to the purpose with which the author uses the character of Orpheus, what the role of this character is, how the author interprets it, and whether a possible transformation occurs. The aim of this contribution is to present the beginning of the reception of the Orpheus figure which does not show merely esthetical and moral intentions. France Prešeren and Simon Gregorčič have been selected as representative Slovene poets.

Key words: Orpheus, transformation, France Prešeren, Simon Gregorčič

1 Uvod¹

Antična mitologija je že stoletja prisotna v evropskem prostoru, kjer se izraža na vseh umetniških področjih. Na Slovenskem je kot mitološka podlaga prisotna v

¹ Prispevek je nastal v okviru avtoričine raziskave za doktorsko disertacijo z naslovom Transformacija antičnih motivov v slovenski književnosti devetnajstega in dvajsetega stoletja pod mentorstvom izr. prof. dr. Irene Avsenik Nabergoj na Univerzi v Novi Gorici.

ljudskem slovstvu, v zametkih pa se začne pojavljati v protestantizmu.² V cerkveni književnosti baroka so se antični motivi pojavljali kot zgledi (eksempli). Pomembno obdobje je od romantike naprej, ko antični motivi niso služili le estetskemu ali moralnemu namenu, ampak so postali prisposodbe moderne subjektivnosti. Janko Kos piše, da se v 19. in 20. stoletju orfejski motiv pojavi največ v liriki in je od vseh antičnih motivov v tej zvrsti najpogosteje uporabljan (Kos 2003: 163).³ Motiv Orfeja je lahko označen kot svetovni literarni fenomen, saj obstaja nepregledno število književnih del, v katerih se v različnih oblikah in interpretacijah pojavi ta lik.⁴ Navadno je povezan z različnimi konotacijami, ki se večinoma navezujejo na njegovo magično pesniško moč in ljubezen do Evridike. V nadaljevanju bodo omenjena le najbolj znana literarna dela, kjer je izpričan lik Orfeja. Prva dramska upodobitev mita o Orfeju je Ajshilova tragedija *Basaride* (*Bassarides*), ki se je ohranila le v fragmentih. Mit o Orfeju in Evridiki je upesnil rimski pesnik Vergilij v svoji četrti knjigi didaktične pesnitve *Georgika* (*Georgica*), ki je nastajala med letoma 36 in 29 pr. n. št. Najbolj znana mitološka različica mita pa so zagotovo Ovidijeve *Metamorfoze* (*Metamorphoses*), ki so bile končane leta 8 n. št. Ta različica je najbolj vplivala na poznejše ustvarjanje evropskih avtorjev. Orfej se je spustil v podzemlje, da bi si od bogov podzemlja izprosila ženo Evridiko. Prošnja je uslišana, vendar pod pogojem, da se Orfej ne sme uzreti nazaj, dokler z ženo ne prispeta na površje. Orfej pravilo prekrši in Evridika je za vedno izgubljena (Ovidij Naso 1977: 60–63). Od takrat do sodobnosti je število literarnih del z motivom Orfeja močno narastlo, zato bodo na tem mestu izpostavljena le nekatera reprezentativna dela slovenskih pesnikov. Na Slovenskem imata recepcija in transformacija orfejskega motiva poseben pomen, saj je posebno po drugi svetovni vojni v liriki doživel poln razmah. Poleg omenjenih reprezentativnih avtorjev so v svoja lirična dela vključevali mit Orfeja tudi sledeči pesniki: Edvard Kocbek (*Moja Evridika*), Anton Vodnik (*Orfej in Evridika*), Božo Vodušek (*Poet pred Panteonom*), Gregor Strniša (*Orfejeva pesem*), Kajetan Kovič (*Orfej in Evridika*), Veno Taufer (*Orfej*), Ciril Zlobec (*Osamljeni Orfeji*), Peter Semolič (*Onemelemu Orfeju*), Erika Vouk (*Bela Evridika*) in še mnogi drugi.

² S podobami antične mitologije v slovenskem ljudskem slovstvu se je podrobneje ukvarjala Marjetka Golež Kaučič. Gl. npr. Golež Kaučič 2004: 93–115.

³ O pomembnem vplivu antičnih elementov v slovenski literaturi ter prisotnosti orfejskega motiva in drugih antičnih motivov v njej piše tudi Kajetan Gantar 2010: 207–219 in 2000: 57–68.

⁴ To med drugim dokazujejo številne omembe literarnih del z motivom Orfeja, ki jih v svojih publikacijah izpričujejo številni avtorji. Npr.: Alja Adam 2009, Elisabeth Frenzel 2005: 702–709; geslo »Orpheus« in Kos 2003: 149–171.

2 Obdobje 19. in 20. stoletja ter motiv Orfeja pri Francetu Prešernu in Simonu Gregorčiču

S Prešernom in romantiko se začne v slovenskem prostoru udejanjati tip literarne recepcije, ko so antični motivi in liki postali simboli in prisposodbe moderne subjektivnosti. Kos (2003: 154) piše, da poteka v Prešernovi poeziji proces subjektivizacije tako, »da lirski subjekt spoznava istovetnost svojega položaja v svetu z bivanjsko, moralno in estetsko problematiko mitičnega lika in dogodka«. Za Prešerna je zelo značilno, da je v svoje pesmi vpeljeval like antične mitologije ter jih po svoje preoblikoval in transformiral. Prešerna je potrebno izpostaviti zato, ker je prvi v poezijo uvedel lik Orfeja, ki ni služil samo estetski ali moralni funkciji.⁵ Pomembno je poudariti, da je bilo Prešernovo ustvarjanje pod velikim vplivom evropske romantike, za katero je med drugim značilno vključevanje antičnih motivov v literarna dela.⁶ Prešeren je precejšnje znanje o antični mitologiji pridobil v gimnaziji in na liceju, ki ju je obiskoval.⁷

Motiv Orfeja se pri Prešernu izrazito pojavi v sedmem sonetu *Sonetnega venca*, ki je izšel v prilogi lista *Illyrisches Blatt* 22. februarja 1834. Orfej je v tem sonetu predstavljen kot magični pesnik, ki ima moč nad naravo. V *Metamorfozah* je namreč predstavljen kot pevec, ki je s svojo pesmijo privabljal živali, rastline in skale, da so celo hodile za njim (Ovidij Naso 1977: 60–63).⁸ V tem sonetu ima motiv Orfeja izrazito domovinsko noto, saj si pesnik želi, da bi med slovenski narod prišel Orfej, ki bi zgladil spore in združil rodove:

*De bi nam srca vnel za čast dežeze, / in med nami potolažil razprtije, /
in spet zedinil rod Slovenšne cele!* (Prešeren 2000: 54.)

Prisposodba Orfeja pri Prešernu ne služi le kot estetski okras, ampak ima globlji pomen. Motiv je uporabljen neposredno in služi v domovinske namene, saj želi zbuditi pri Slovencih narodno zavest. Zanimivo interpretacijo poda Kastelic (2000: 11), ki v Prešernu samem vidi vlogo Orfeja. Trdi, da pesnik svoje ideje upodablja v simbolih in pravi, da mora Prešeren »sam postati novi Orfej«.

⁵ V tem prispevku so opisani samo bistveni elementi, pomembni za razvoj orfejskega mita v slovenski literaturi. Na temo Prešerna, romantike in antike je bilo napisanih ogromno izčrpnih del, zato je v prispevku večji poudarek na liriki Gregorčiča. Nekatera poglavitna dela so navedena tudi v tem prispevku.

⁶ O vplivu evropske romantike na Prešerna gl. Kos 1970.

⁷ Izčrpno o Prešernu in njegovi povezavi z antiko je pisal Jože Kastelic 2000.

⁸ O paralelah med Ovidijem in Prešernom sta pisala tudi Gantar 1960: 189–190 in Marko Marinčič 2010: 325–341.

V obdobju med Prešernom in slovensko moderno je bilo sprejemanje antičnih mitov skromno. Kos (2003: 156) piše, da je obdobje »ustrezalo stvarno pozitivističnemu ali sentimentalno moralističnemu, v obeh primerih pa izrazito narodno agitacijskemu duhu časa«. Avtorji slovenske moderne se v veliki meri niso osredotočali na podobe antike, ampak so v svoja dela vključevali bolj krščanske in ljudske motive. V tem času je le Gregorčič napisal vidnejši cikel z naslovom *Starodavnice*, kjer se v večini pesmi pojavijo antični motivi, kot so podoba Orfeja, Odiseja, Terzita, Kasandre idr. Cikel je nastajal med leti 1902 in 1903, objavljen pa je bil v zbirki *Poezije IV* leta 1908. Motiv Orfeja se pojavi v pesmih *Orfej Evridiki* in *Evridika Orfeju*. Cikel je v celoti posvečen mitološkemu motivom in po obliki spominja na Ovidijeve *Heroide* (*Heroides*), kjer se junakinje iz grške in rimske mitologije v pismih zaradi ljubezenskih težav izpovedujejo različnim moškim. Majda Artač Sturman navaja, da tudi Gregorčič sam ta cikel ponekod navaja kot *Heroide*, *Iz starodavnosti* ali *Pradavnice* (Artač Sturman 2006: 74). Cikel *Starodavnice* je nastal v zadnjem obdobju Gregorčičevega življenja. Artač Sturmanova (prav tam) jih poveže z Gregorčičevim življenjem in piše, da se v njem »zrcalijo iskanja in težave bolehnega in izčrpanega starostnika, ki za mitološkimi zgodbami govori o stiskah svoje (življenjske) dobe«. France Koblar je mnenja, da je antična snov *Starodavnicam* samo sredstvo za ostro sodbo o tedanjem svetu. Za pesmimi naj bi se skrivalo pesnikovo razočaranje nad prijatelji, jeza zaradi nezvestobe, sleparstva in predrznosti. Prav tako naj bi bile vse pesmi v tem ciklu le parodija na tedanji čas (Koblar 1962: 240). Gregorčiča je sicer antika zanimala, zato se je leta 1877 celo odločil za študij klasičnih jezikov, vendar ga je kmalu opustil.

V pesmi *Orfej Evridiki* se Orfej izpoveduje ženi in toži nad izgubo ljubljene osebe. Pove, kako nesrečno je umrla; ko jo je šel iskat v Had, jo je spet izgubil zaradi svoje ljubezni:

Kako pa mogel bi strpeti, / da té oči ne bil bi vprl? (Gregorčič 1947: 210.)

Gregorčič v primerjavi z Vergilijevo *Georgiko* in Ovidijevimi *Metamorfozami* naredi precejšnjo transformacijo orfejskega lika, saj krivdo za Evridikino smrt prevale na samega Orfeja. V *Metamorfozah* (Ovidij Naso 1977: 60) Evridika umre, ko se z najadami sprehaja po travi in jo piči strupena kača, v Vergilijevi pesnitvi pa jo piči kača, ko beži pred Aristajem, ki ji je hotel storiti silo (Vergilius Maro 1994: 93, Adam 2009: 36). V Gregorčičevi pesmi Evridika umre, ko je Orfej igral na liro in je Evridika zaspala na vrtu. Takrat jo je pičila strupena kača. Orfej se sprašuje:

Da, vspal sem te – kdaj bom te vzbudil? (Gregorčič 1947: 208.)

Orfej zaradi silne ljubezni dvakrat izgubi Evridiko. Gregorčič to poudari, zato je motiv Orfeja v tem primeru uporabljen kot prikaz pogubne ljubezni. V navezavi

z zgoraj omenjenima Artač Sturmanovo in Koblarjem se lahko ta motiv poveže z biografskimi elementi Gregorčičevega življenja. V ljubezni ga je precej omejeval njegov duhovniški poklic in zavezanost celibatu, tako da je bil zaradi tega v življenju precej nesrečen. Ta razcepljenost se odraža tudi v njegovi poeziji, kot na primer kažeta pesmi *Njega ni!* in *Izgubljeni cvet*. Znano je, da se je Gregorčič, ko je bil kaplan v Kobaridu, zbližal z učiteljico Dragojilo Milek. Ljubezen je bila takoj obsojena na propad zaradi Gregorčičevega duhovnega stanu, učiteljice pa se v tistem času niso smele poročiti oziroma so morale po poroki svoj poklic opustiti. Zaradi medsebojne naklonjenosti Gregorčiča in Milekove je bil pesnik premeščen v Rihenberg. Ta neuslišana ljubezen je precej zaznamovala njegovo poezijo, Artač Sturmanova (2006: 74) pa s precej sentimentalno noto celo trdi, da se je »[n]ajslajše petje *goriškega slavčka* [...] porodilo iz ljubezni«.

Gregorčič poleg Orfeja uvede še lik Evridike.⁹ Pesem *Evridika Orfeju* je odgovor žene Orfeju na njegove tožbe. Smrti ne jemlje kot nekaj tragičnega, hudo ji je le, da Orfeja ni ob njej. Svojo smrt celo omili in Orfeja potolaži z besedami, da je lepše umreti v cvetu mladosti kot pa v starosti:

A vendar lepše je umreti / o godbi taki sred cvetov, / ko dolgo mreti in veneti – / da cvet vel pade v groba rov. (Gregorčič 1947: 211.)

Pesem se lahko glede na Gregorčičevo življenje, ko je bil ves čas razklan med duhovnim in posvetnim in bil zaradi tega nesrečen, interpretira kot sporočilo, da je bolje, če človek umre mlad in cvetoč kot pa star in zagrenjen zaradi nesrečnega življenja.

Motiv Orfeja bi lahko simboliziral pesnikova čustva do svoje mladostne ljubezni. Tako kot Orfej je tudi Gregorčič izgubil svojo ljubezen in celo življenje žaloval za njo. Ostala mu je le poezija, ki pa ga v življenju nikoli več ni naredila srečnega.

Prešeren in Gregorčič sta bila v dolgem 19. st. edina, ki sta vidno vključevala antične motive v svojo poezijo. Nova recepcija antične mitologije se v liriki na Slovenskem začne šele v 30. letih prejšnjega stoletja, kar je glede na evropski okvir, ko so v dobi dekadence in simbolizma ponovno začeli obnavljati antične motive, precej pozno. O teoretičnih temeljih nove recepcije antične mitologije, ki naj bi veljale od tridesetih let pred drugo svetovno vojno do konca 90. let 20. st., piše Kos (2003: 159). Trdi, da je pod vplivom ekspresionizma in eksistencializma subjektivizacija antične mitologije še vedno ostala, vendar subjekt prepoznava splošno problematiko človekovega bivanja, ki seže tudi do »apokaliptičnih in eshatoloških razse-

⁹ O vlogi motiva Evridike in njenem odnosu z Orfejem v svetovni književnosti in tudi filmskih upodobitvah je izčrpnje pisala Adam 2009. V sodobni književnosti vedno bolj prihaja v ospredje tudi lik Evridike in Metka Zupančič (2003: 91) zapiše, da se »v sodobnem ženskem pisanju Orfej spreobrača v lik nove Evridike.« O pomenu lika Evridike, njeni vlogi in poznejših interpretacijah v literaturi gl. tudi Zupančič 1997: 5–17.

žnosti«. Motivi antične mitologije v tem obdobju v veliki meri ponazorijo življenje, ki je pogosto zaznamovano z vprašanjem eksistence ter s tipičnimi vzponi in padci. Lirika je najbolj primerna oblika za izražanje teh čustev, motiv Orfeja pa sam po sebi govori o simboličnosti življenja in smrti. Zato ni presenetljivo, da se je v obdobju 20. st. tako veliko število pesnikov odločilo za transformacijo ravno tega antičnega lika. Gantar piše, da je vključevanje bogate zakladnice antične tradicije v slovensko kulturo zelo značilno in pomembno, saj je pomagalo pri oblikovanju slovenske nacionalne in kulturne identitete ter duhovnega sveta. Zakoreninjenost klasične tradicije v slovensko kulturo ni izpodrinilo in omajalo niti dejstvo, da jo je skušal komunistični režim v 20. st. stigmatizirati in izključiti predvsem iz učnih ustanov (Gantar 2010: 207–219). Podrobnosti o tem so predmet drugih razprav, kar v prispevku poudari tudi Gantar (2010: 218).

3 Sklep

Prispevek je osredotočen na dolgo 19. stoletje, ko simbol Orfeja ni več služil le estetskim namenom in zgledom, ampak je postal prisposoba moderne subjektivnosti. V tej vlogi ga prvič v zgodovini slovenske literature v svojo poezijo uvede France Prešeren, in sicer v sedmem sonetu *Sonetnega venca*. Motiv je uporabljen z namenom zbujanja narodne zavesti pri Slovencih. Sledi mu Simon Gregorčič, ki na precej izviren način v obliki prvoosebne izpovedi upodobi motiv Orfeja v pesmi *Orfej Evridiki* in uvede lik Evridike v pesmi *Evridika Orfeju*. Obe pesmi se povezujeta z Gregorčičevim življenjem, saj izpovedujeta nesrečno ljubezen. V 30. letih dvajsetega stoletja pa je doživel motiv Orfeja v slovenski liriki pravi razmah, saj se je resnično veliko pesnikov ukvarjalo ravno s tem likom. Precej avtorjev je bilo zaznamovanih s težko izkušnjo druge svetovne vojne, kar se v večji meri tudi prek metafor in simbolov odraža v njihovem ustvarjalnem delu. Motiv Orfeja je tako vse do danes najbolj uporabljan antični motiv v slovenski poeziji.

Viri

GREGORČIČ, Simon, 1947: *Zbrano delo*. Druga knjiga. *Poezije III*, Nezbrane pesmi (1889–1906). Ur. France Koblar. Ljubljana: Državna založba Slovenije. (Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev).

OVIDIJ NASO, Publij, 1977: *Metamorfoze: izbor*. Prev. Kajetan Gantar. Ljubljana: Mladinska knjiga. (Knjižnica Kondor: izbrana dela iz domače in svetovne književnosti; 164).

PREŠEREN, France, 2000: *Pesmi in pisma*. Ur. Boris Paternu. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

VERGILIUS MARO, Publius, 1994: *Publij Vergilij Maro*. Prev. Marko Marinčič. Ljubljana: Mladinska knjiga. (Zbirka Lirika, 79).

Literatura

ADAM, Alja, 2009: *Evridika in Orfej: od zrcalne k mnogoteri ljubezni*. Ljubljana: Založba Sophia.

ARTAČ STURMAN, Majda, 2006: *Rapsodija o goriškem slavčku: biseri, cvetje in antika v poeziji Simona Gregorčiča*. Trst: Mladika.

FRENZEL, Elisabeth, 2005: *Stoffe der Weltliteratur: ein Lexikon dichtungsgeschichtlicher Längsschnitte*. Stuttgart: Kröner.

GANTAR, Kajetan, 2010: Die Spuren und Einflüsse der Antike in der slowenischen Literatur. France Bernik, Reinhard Lauer (ur.). *Die Grundlagen der slowenischen Kultur: Bericht über die Konferenz der Kommission für interdisziplinäre Südosteuropa-Forschung im September 2002 in Göttingen*. Berlin; New York: W. de Gruyter. 207–219.

–, 2000. Die Spuren der Hellas in der slowenischen Literatur. Olga Perić (ur.). *Slika antike u novovjekovlju = L'immagine dell'antichità nella ricezione moderna = L'image de l'antiquité à l'époque moderne = Das Bild der Antike in der Neuzeit = The image of antiquity in modern times: zbornik radova s međunarodnog skupa, Zagreb, 2.-5. V. 1997*. Zagreb: Latina et Graeca: Filozofski fakultet, Odsjek za klasičnu filologiju; Hrvatsko društvo klasičnih filologa. 57–68.

–, 1960. Paralele med Ovidom in Prešernom. *Jezik in slovstvo* 5 (6). 189–190.

GOLEŽ KAUČIČ, Marjetka, 2004: Rošlin in Verjanko: transformacija ljudske balade v sodobna prozna besedila. *Traditiones* 33 (2). 93–115.

KASTELIC, Jože, 2000: *Umreti ni mogla stara Sibila: Prešeren in antika*. Ljubljana: Modrijan.

KOBLAR, France, 1962: *Simon Gregorčič*. Ljubljana: Slovenska matica.

KOS, Janko, 2003: Receptcija antičnih mitov v slovenski literaturi. Vid Snoj, Tomo Virk (ur.). *Poligrafi* 8 (31–32). Ljubljana: Nova revija. 149–171.

–, 1970: *Prešeren in evropska romantika*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

MARINČIČ, Marko, 2010: Getski Ovidij pri Prešernu in Polizianu: literarni mit, politični vzorec, civilizacijski argument. Jerneja Kavčič, Marko Marinčič (ur.). *Musis amicus: posebna številka ob osemdesetletnici Kajetana Gantarja*. Keria 12 (2–3). Ljubljana: Znanstvena založba filozofske fakultete. 325–341.

ZUPANČIČ, Metka, 2003: Srečanja med Hermesom in Afrodito. *Primerjalna književnost* 26 (2). 87–100.

–, 1997: Orphée et Eurydice: Mythes en mutation. *Religiologiques* 15. 5–17.

Megi Rožič

Fakulteta za podiplomski študij Univerze v Novi Gorici

megi.rozic1@gmail.com

Transnacionalne in transkulturne prvine v literarnem opusu Maruše Krese

Tam daleč na zapadu
sem se zdavnaj zapisala med cigane,
da mi ni treba živeti v Berlinu,
v Parizu, v Ljubljani,
da mi ni treba zastopati rodov
in povesti,
da mi ni treba prodajati laži
in poceni bolečine [...]
(Krese 2009.)

Prispevek skozi prizmo trditev feministične teorije in kulturnih študij predstavi analizo literarnega opusa Maruše Krese z vidika rabe t. i. transnacionalnih in transkulturnih prvin. Analiza se osredinja predvsem na avtoričine nekonvencionalne odmike pri pojmovanju konceptov meja, nacionalne, etnične pripadnosti, kulture in identitet ter povezavo med tovrstnim pojmovanjem in migrantsko izkušnjo avtorice.

Ključne besede: Maruša Krese, transnacionalnost, transkulturnost, nomadski subjekt, lokacijski feminizem

Through the prism of theorems of the feminist theory and cultural studies, the article presents the analysis of Maruša Krese's literary opus in terms of the use of transnational and transcultural elements. The analysis focuses primarily on the exceed of traditional concepts of borders, ethnic, national identity, culture and identities and it is also related to the migrant experience of the author.

Key words: Maruša Krese, transnationality, transculturality, nomadic subject, locational feminism

1 Uvod

1.1 Temeljne predpostavke in posebnosti obravnavanega literarnega opusa

Analiza literarnega opusa Maruše Krese¹ se osredinja na nekonvencionalno pojmovanje konceptov meja, narodnosti, etničnosti, kulture in identitet. Takšna miselnost je povezana z avtoričino izkušnjo migracije. Namen prispevka je tudi, izpostaviti vlogo migrantov in migrantske literature kot pomembnih posrednikov med različnimi nacionalnimi in kulturnimi prostori in ugotoviti njihov prispevek k rahljanju togih konceptov meja, nacionalnosti, etničnosti, kulture in človeških identitet.

Obravnavani opus je neke vrste hibrid; združuje zlitje različnih narodnih in kulturnih specifik prostorov, kjer je avtorica živela in ustvarjala. Hkrati v svojih težnjah stremi po preseganju omejitev tradicionalnih konceptov. Izpostavlja in z značajem lirskega subjekta išče skupne značilnosti, ki ljudi združujejo in so neodvisni od meja nacionalnih in etničnih ozemelj ter kulturnih imaginarijev. Odpira nove poglede preko omejevalnih določil, se upira determinizmu in ksenofobiji. Obravnavana literatura prav tako ponuja možnost za proučevanje sodobnih, fluidnih identitet.

1.2 Teoretična izhodišča

Teoretična podlaga za analizo literarnih del temelji na presečiščih teoremov feministične teorije² in kulturnih študij.³ Stične točke med teoremi lahko najdemo pri

¹ Pesnica, pisateljica, esejistka, avtorica radijskih iger in novinarka Maruša Krese je bila slovenskega rodu. Večino svojega življenja je preživela med Ljubljano, Berlinom, Gradcem, Sarajevom, Londonom, ZDA in Tübingenom. Njeno kulturno in literarno ustvarjanje je bilo tako zaznamovano in vključeno v več nacionalnih, etničnih in kulturnih skupnosti (Krese 2011).

² V okviru feministične teorije so vključeni teoretični koncepti Rosi Braidotti: *Nomadic subjects* (1994) in Susan Stanford Friedman: *Mappings: feminism and the cultural geographies of encounter* (1998).

³ Predstavljena je opredelitev transnacionalizma in transkulturalizma, kot ju pojmuje teoretik Steven Vertovec.

pojmovanju sodobnih identitet in njihove izgradnje v svetu, ki je zaznamovan z modernizacijo, globalizacijo in množičnimi migracijami. Združuje jih težnja po prelomu z okostenelostjo pri pojmovanju meja in iskanje odprtega teoretičnega okvira, ki se odmika od določenosti in izključujočega dualizma kategorij. Tudi identitete posameznikov niso več določene s kategorijo nacionalnosti ter predstavljajo odprto polje izmenjav in interakcij – tu se vpisujejo individualni vzgibi in geografije prostora.

1.3 Koncept nomadskega subjekta in lokacijskega feminizma

V okviru feministične teorije velja osvetliti koncept nomadskega subjekta, ki ga vpelje Rosi Braidotti, in lokacijskega feminizma, ki ga uvaja Susan Stanford Friedman. Nomadska vizija subjekta poudarja potrebo po reviziji pozicije in identitete sodobnega subjekta v stvarnosti, kjer ni določenih kategorij. V takšni stvarnosti tudi identitete ne morejo biti enopomenske. Živimo namreč v svetu, zaznamovanem z globalizacijo in s tranzicijo. Tak svet zahteva mobilizacijo razlik, oporeka nadvladi nacionalnih držav in ekskluzivizmu državljanstva. Tudi sodobne identitete so v takšnem svetu podvržene nenehnim spremembam in procesu izgradnje. Ta proces pa je odvisen od konteksta, v katerem se identitete nahajajo. Nomadski projekt predvideva dekonstrukcijo dualnih opozicij in izključujočo hierarhizacijo. Prizadeva si za priznavanje odprtosti, kompleksnosti in paradoksalnosti identitetnih pozicij (Braidotti 2011). Tako zastavljena identiteta zahteva kritično distanco in pretres lastne identitetne pozicije, odmik od ustaljenih vzorcev in zdrs v medprostor neznanega in nestabilnega; fluidnega.

Koncept lokacijskega feminizma Susan Stanford Friedman se v temeljnih potezah sklada s predhodno navedenimi teoremi Rosi Braidotti, vendar prva svojo teorijo oblikuje z izrazitim umeščanjem in determiniranostjo subjektivitet s konkretnimi geografijami prostora. Identiteto pojmuje kot kartografiranje teritorijev in meja (Stanford Friedman 1998).

Pomenljiva stična točka med teoremi obeh teoretičark je pojmovanje konceptov migranta in meja kot ustvarjalnih, prevratnih in spremenljivih konceptov. Ti porajajo neizmerne možnosti povezav, spodbujajo odprtost, kreativnost in lahko vodijo do preureditve družbenih struktur. Zahtevajo odtujitev od ustaljenih vzorcev in posledično privedejo do oblikovanja specifičnih identitet. Aplikacija teoremov feministične teorije na migranta je smiselna, saj le-ta predstavlja položaj bivanja na meji, v diaspori, odpira prostor prevratom; pooseblja kompleksnost in kontradiktornost bivanja, odpira prostor povezavam, izmenjavam, spravi in mešanju. Ob podobi migranta se vzpostavlja nova, odprta in s tem kompleksnejša oblika identitet.

1.4 Transnacionalizem in transkulturalizem

Koncepte fluidnih identitet v feministični teoriji lahko povežemo s koncepti transnacionalizma in transkulturalizma v kulturnih študijah. Pojma sta se oblikovala v opoziciji do tradicionalne miselnosti o enotnosti kultur, ki v sodobnih, notranje diferenciranih in z multikulturalnostjo zaznamovanih družbah ni več mogoča. Teoretik Steven Vertovec (2009: 4) opredeljuje transnacionalizem kot socialno morfologijo, tip zavesti in kulturne reprodukcije, politično udejstvovanje, rekonstrukcijo prostorskih dimenzij in lokacij. Pojem predstavlja različne načine čezmejnih povezav in skupine ljudi, katerih socialni imaginarij sega preko enega samega nacionalnega, etničnega in kulturnega prostora (Vertovec 2001). Oba pojma moramo razumeti kot produkcijo drugačnosti ob hkratnem poudarjanju partikularnosti, kot medsebojno mešanje in vznik nove raznolikosti, hibridnosti. Identitete, ki se oblikujejo pod vplivom različnih nacionalnih in kulturnih imaginarijev, vključujejo tako elemente globalnega kot partikularnega. Identitete, ki nastajajo v takšnih okoliščinah, so specifične, pretresajo tradicionalna pojmovanja o fiksni identiteti in njihovega definiranja z nacionalno, etnično in kulturno pripadnostjo (prav tam).

Izkušnja migracije je ključni pogoj, ki privede do nastanka tovrstnih identitet. Migracija je v kulturnih študijah prikazana kot možnost spoznavanja posebnosti dežel in krajev pred in po migraciji, hkrati pa nudi širino in odprtost, ki sega preko nacionalnih in kulturnih posebnosti.

2 Literarna analiza

2.1 Nomadski značaj bivanja, odpor do tradicije in determinizma

V analiziranem opusu sta vidna problematizacija in odmik od določil, vezanih na tradicionalne spolne vloge in odnose med spoloma. Posebna pozornost je v tem kontekstu namenjena odklonu od stereotipnega pojmovanja migrantov in njihovih identitet ter transnacionalnim in transkulturnim prvinam. Lirski opus Maruše Krese je za tovrstno proučevanje še posebej zanimiv, zato mu namenjam več pozornosti. Lirski subjekt je v večini primerov pesničin alter ego in je zaradi svoje izrazite vezanosti na ženski spol, tudi z vidika specifičnih funkcij (npr. materinstva), v nadaljevanju pojmovan z žensko obliko samostalnika. Lirska subjektka predstavlja subjekt, ki ruši tradicionalna pojmovanja o vlogi matere in žene, je entiteta v gibanju, svetovljanka, nenehno spreminja kraj svojega bivanja, doma je povsod in hkrati nikjer:

Na poti sem, / na poti, / v krogu na poti, / neprestano na isti poti [...] (Krese 2003: 84.)

Kot taka ni omejena in določena z družbenospolno, narodno, etnično ali kulturno pripadnostjo. Povsod lahko najde svoj prostor, zadovoljitve po domačnosti in

stabilnosti pa zares nikjer. Življenje simbolično pojmuje kot plovbo po razviharjenem morju, kjer zaman išče harmonizacijo različnih vlog, ki jih v življenju igra, pomiritev in zavetje.

Zaradi njenega fluidnega značaja pogosto izraža odpor do ozkih opredelitev, vezanih na nacionalne, ideološke in kulturne konstrukte. Zaveda se, da živi v svetu, kjer ti še vedno vladajo, čeprav človeka utesnjujejo:

[K]repijo ti vezi s korenino, / po tem, ko so te ozemljili za vedno [...] (Krese 1989: 35.)

V svojih protislovnih željah po svobodi na eni in hkratni potrebi po stabilnosti na drugi strani je osamljena. Pogosto jo prevzema občutek krivde. Meni, da z zadovoljevanjem prve želje ravna sebično do okolice. Posebej to občuti v razmerju do lastnih otrok, pri izpolnjevanju vloge matere. Ta naj bi tradicionalno utelešala uravnovešeno in stabilno osebnost. Pri sebi pa opaža, da se med svobodoljubnostjo, nomadsko naravo njenega bivanja in domnevno stabilnostjo, ki naj bi jo kot mati posredovala svojim otrokom, pojavljajo hude napetosti:

Spet sem zamudila, / včerajšnje zvezde na nebu. / Prala sem plenice [...]
(Krese 1989: 50.)

Pogosto jo spremljajo občutki krivde, nezmožnost odgovornega istovetenja z vlogo matere, zavedanja, da je življenje sestavljeno iz odločitev, izbir, ko izbereš, pa si vedno prikrajšan, utesnjen:

Otroke budim za v šolo. / Sveže nogavice, sendvič in poljub. / Kje je vlak, ki pelje daleč [...]
(Krese 1992: 19.)

2.2 Univerzalizacija, soobčutenje in internalizacija globalne problematike

Avtorica je večino svojega življenja preživela med različnimi nacionalnimi in kulturnimi imaginariji, tudi lastne otroke je vzgajala v tem duhu. V svojem opusu tako pogosto niza različne nacionalne in kulturne značilnosti, jih med seboj prepleta in meša:

[T]uji jeziki nam poženejo korenine, / nihče v družini ne sanja v ednini, / turški čajnik nam odkrije nomadstvo, / glave počivajo na kitajskih blazinah [...] (Krese 1989: 72.)

Njen opus je sestavljen iz motivov, ki so kulturno in nacionalno posebni, njihovo mešanje pa povzroča razpad togih nacionalističnih in kulturnih konstruktov. Bralca ta literarna strategija privede do občutka ravnodušnosti glede njihove jasne geografske in kulturne umeščenosti. Kulturne in nacionalne posebnosti so v opusu Maruše Krese univerzalizirane.

Lirska subjektka je izjemno tankočutna entiteta, ki soobčuti globalno problematiko. To je zaznati predvsem pri občutkih krivde, saj krivdo za krivice človeštva na globalni ravni občuti z veliko osebno prizadetostjo:

Vse sem prevzela nase. / Tiste živinske vagoni, / kjer se je umiralo vragu na ljubo, / potoke ledene, polne krvi, / hrabrosti in krivice, / lakote in bolečine [...] (Krese 2003: 16.)

V svojem udejstvovanju v prid pravičnosti se odmika od nacionalne determiniranosti ali zastopanja posameznih nacionalnih držav, kamor kot državljanica domnevno sodi. Poudarja, da sta krivica in nepravilnost občečloveško veljavni in si je za njuno odpravo potrebno aktivno prizadevati.

2.3 Neukrotljiva sla po gibanju in izguba sidrišča

Kritika nacionalističnih konstruktov in izrazito nomadski značaj bivanja lirske subjektke so stalnice v obravnavanem opusu, posebej izrazito pa se kažejo v zbirki z naslovom *Yorkshire torba* (2003), kjer se torba pojavlja kot vodilni motiv zbirke. Ponazarja prisposodbo za potovanje in nomadstvo, pa tudi hrepenenje in cilj, ki je nedosegljiv, imaginaren. Lirska subjektka se kot migrantka sooča s problematiko nestabilnega položaja popotnice ter željami in vzgibi, ki jo ženejo k nenehni potrebi po gibanju. Izraža nezmožnost, da bi ukrotila svojo vihravo, nomadsko naravo, željo po gibanju in prepuščanju neustavljivemu toku in čaru, ki ga prinašata življenje in potovanje. Tranzitna narava bivanja pogojuje tudi njeno miselnost:

[V]semu, kar v življenju naredim, / sledijo tri pike ... / ampak le te tri pike vedo ... / le te so zanimive ... (Krese 1992: 51.)

Nomadstvo je preraslo v način bivanja, ki jo bogati in utruja hkrati, ji povzroča trpljenje:

... nespečnost / in trpljenje mojih otrok, / bolečine ciganske krvi, / prazne obljube [...] (Krese 2003: 10.)

Njeno mrzlično iskanje in beganje iz kraja v kraj pa radikalizira bivanjsko zmedo in izgubo sidrišča. Tako več ne ve, kje je pravzaprav doma, kam je namenjena, predvsem pa, kdo v resnici je; njena identitetna pozicija je nedoločljiva. Lirska subjektka se nahaja v transnacionalni in transkulturni dimenziji, v nestabilnem medprostoru mešanja, na križišču, na prepletu kultur. Kot taka lahko stopi kamorkoli, povsod je dobrodošla in sprejeta, vendar nikjer zares doma:

Stojim na križišču [...] doma ni [...] (Krese 2003: 80.)

2.4 Subverzivno pojmovanje človeških identitet in njihove izgradnje

S svojo nomadsko naravo bivanja, stremljenjem po neznanem lirska subjektka odpira nova obzorja v pojmovanju sodobnih identitet in subjektivitet, ki so podvržene nenehnemu dopolnjevanju in izgrajevanju. Njena identiteta je odraz okoliščin, s katerimi se sooča, vanjo se vpisujejo geografije prostora in postajajo njeni temeljni gradniki. Predstavlja entiteto, ki živi v gibanju, na meji znanega in pred prepadom neznanega, išče, pada, se podaja v boj z življenjem v njegovih mnogoterih odtenkih in smislih. Njeno življenje je zaznamovano s spremembami in poustvarjanjem lastne identitetne pozicije. Ustali se lahko le za kratek čas, predvsem zato, da na videz zadosti potrebi po stalnosti in trdnosti, ki naj bi jo (tradicionalno) kot mati zagotovila svojim otrokom. Izpolnjevanje vloge matere pa jo prizemlji, jo oropa zadovoljevanja svoje nomadske narave. Izpoveduje:

Varnost me je ujela / toplina se mi je v trebuh zažrla. / Odgovornost mi je postala pijača [...] (Krese 1989: 25.)

2.5 Racionalizacija nomadske narave bivanja

Z nestabilnim in tranzitnim značajem bivanja lirska subjektka odpira nove horizonte in razsežnosti bivanja. Hkrati ta položaj mestoma doživlja kot prekletstvo, kot kruto igro usode, ki ji ne nudi pomiritve. Takrat obupano klone in zapade v identitetno krizo, sprašuje se, kdo pravzaprav je in kaj išče. V stanju tovrstnih bivanjskih stisk pa najgloblje pretresa lasten obstoj in vzporedno radikalno problematizira družbene konstrukte, vezane na koncepte meja, narodnosti, etničnosti in kulture. Vrača se v preteklost, pretresa razloge za migracijo, posega v tradicijo in se sprašuje, zakaj je podedovala nomadsko in nestanovitno naravo. Dejstvo vzporeja s tranzitno naravo sodobne stvarnosti, likom matere in njenim odnosom do otrok. Materi očita:

[M]ama, nisi mi povedala, kaj narediš, / ko ne moreš več [...] (Krese 1989: 8.)

Trdi tudi, da je ni naučila živeti v sodobnem svetu, ni ji dajala ustreznih navodil za življenje, posledično tudi lastnim otrokom ne zmore ponuditi stanovitnosti.

Lirska subjektka izraža, da je v njej nakopičene preveč energije, navdiha in življenjskega elana, da bi lahko ostala znotraj togih določil, meja, omejujočih konstruktov, pristala na norme, tradicionalizem in se mirno zasidrila v varnem pristanu enoumja:

[V] meni je preveč za zakon in otroke, [...] preveč za gospodinjo [...] (Krese 1989: 7.)

Podvržena je nenehnemu, izčrpavajočemu iskanju, prestopanju meja, transgresiji, ki pogosto povzročajo zgolj razrvanost, nemir, vedno nove, daljše in samotnejše poti.

3 Sklepne misli

»Živeti – potovati – pisati je rdeča nit celotnega opusa Maruše Krese« (Kocmut 2011: 5). Živeti v vsej kompleksnosti, paradoksalnosti, v vseh odtenkih, ki jih ponuja življenje, dovoliti svojemu bitju, da se lahko izrazi preko določil in omejitev, ki zahtevajo, da se človek identificira z eno nacionalno, etnično ali kulturno skupnostjo in ji ostaja zvest, z njo določen. Živeti kot odprta entiteta, skladiščiti in usklajevati, poskušati harmonizirati svojo kompleksnost, ki vključuje več nacionalnih, etničnih in kulturnih imaginarijev, jih prepleta in hkrati ostaja odprt za drugačnost in raznolikost. Potovati, živeti s hrepenenjem po vetru v laseh, ne vedoč, kam te bo pot zanesla, in kaj si od te poti lahko obetaš, če sploh kaj. Bivati z eno in edino zavestjo, da je smisel tvojega življenja v gibanju, v spoznavanju, spreminjanju ter dograjevanju lastnih izkušenj in spoznanj. In pisati, z besedami poskušati ujeti viharški značaj svojega nomadskega potovanja skozi življenje in tako izraziti, da le-to in človeške identitete niso enoznačne, črno-bele, ko jih je vendar razviharilo toliko dogodkov, se dotaknilo in pregnetlo toliko krajev in ljudi.

Viri

- KRESE, Maruša, 1989: *Danes*. Celovec: Drava.
 --, 1992: *Postaje*. Celovec: Drava.
 --, 1994: *Beseda*. Celovec: Drava.
 --, 2001: *Selbst das Testament ging verloren: Še testament se je izgubil*. Dunaj: Edition Korrespondenzen.
 --, 2003: *Yorkshire Tasche: Yorkshire torba*. Celovec: Wieser.
 --, 2006: *Vsi moji božiči*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
 --, 2009: *Heute nicht: Gedichte Danes ne*. Celovec: Drava.
 --, 2009: *Vse moje vojne*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
 --, 2011: *Nenadoma se je stemnilo: Plötzlich wurde es dunkel, Popotniške pesmi: Reisegedichte*. Potrna: Artikel-VII-Kulturverein für Steiermark-Pavelhaus.
 --, 2013: *Da me je strah?* Novo mesto: Goga.

Literatura

- BRAIDOTTI, Rosi, 2011: *Nomadic Subjects, Embodiment and Sexual Difference in Contemporary Feminist Theory*. New York: Columbia University Press.
 KOCMUT, Daniela, 2011: *Nenadoma se je stemnilo: popotniške pesmi, Plötzlich wurde es dunkel: Reisegedichte / pesmi*. Laafeld, Potrna: Artikel-VII-Kulturverein für Steiermark-Pavelhaus.
 STANFORD FRIEDMAN, Susan, 1998: *Mappings. Feminism and the Cultural Geographies of Encounter*. New Jersey: Princeton University Press.

VERTOVEC, Steven, 2001: Transnationalism and identity. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Letn. 27, Št. 4; 573–582.

VERTOVEC, Steven, 2009: *Transnationalism*. London and New York: Routledge.

Martina Potisk

Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru

martina.potisk@gmail.com

Med tradicijo in inovacijo: medkulturna transformacija mita o desetništvu v romanu Zorka Simčiča *Poslednji deseti bratje* (2012)

Prispevek raziskuje medkulturno in medbesedilno podstat kulturološkega mita o desetništvu v romanu Zorka Simčiča *Poslednji deseti bratje* (2012). V prvem delu se osredotočam na teoretski koncept literarne preнове mita, v drugem pa kvalitativno obravnavam romaneskno reprezentacijo mitske zavesti. V literarni analizi se izpostavi medbesedilna povezanost romanesknega dela s kranjskim tipom ljudskih balad o desetnici. Razkriva se tudi inovativna povezava s tradicijo: narativni tok dogajalnih situacij izrisuje transhistoričnost medkulturnega položaja nekdanjih in sodobnih slovenskih desetnikov.

Ključne besede: sodobni slovenski roman, Zorko Simčič, medkulturnost, medbesedilnost, mit, desetništvo.

The article explores intertextual and intercultural basis of the culturological myth of the tenth child in the novel by Zorko Simčič *Poslednji deseti bratje* (*The Last Tenth Brothers*, 2012). The first part is focused on the theoretical concept of literal renovation of the myth, while the second one is dedicated to the qualitative research of novelized mythological consciousness. Literary analyze reveals the intertextual relation between Simčič's novel and Carniolian type of the Slovenian folk ballades of the tenth daughter. It also poses a reflection on innovative remythologization of folk tradition: narrative situations and events outline transhistoricality of the intercultural placement of former and present Slovenian tenth brothers.

Key words: contemporary Slovenian novel, Zorko Simčič, interculturality, intertextuality, myth, the tenth child.

1 Uvod

Miti so precej pogoste strukturne prvine v literarnih besedilih in kulturi, zato jih je mogoče interpretirati z vidika najrazličnejših teoretskih postavk. V pričujoči študiji se bom osredotočila na interpretativno obravnavo umetniško poustvarjenega mita o desetništvu v romanu Zorka Simčiča *Poslednji deseti bratje* (2012). Izhajala bom iz predpostavke, da se podstat mita izoblikuje v procesu medbesedilno in / ali medkulturno remitologiziranega sosledja motivov. Zanimalo me bo, kako se tradicionalna mitska shema literarno prenavlja in posledično osmišlja romaneskno posredovanje medkulturnih svetov. S kombinacijo Proppovega strukturalnega pristopa¹ in kvalitativne besedilne analize bom artikulirala in posledično demitologizirala mitsko zavest v Simčičevem romanu z vidika koncepcij medkulturnosti in medbesedilnosti.

V prispevku izhajam iz kulturološke koncepcije medkulturnosti, ki se v drugi polovici dvajsetega stoletja pojavi kot kvalitativna nadgradnja večkulturnosti in posledično »označuje družbo, v kateri ne le, da sobivajo različne kulture, vere in jeziki, temveč so ti tudi v intenzivnih stikih in interakciji« (Sedmak 2009: 15). Zlasti v dvajsetem stoletju se mitologizacija preteklih kulturnih mentalitet v romaneskna besedila vpisuje kot medbesedilni umetniški prijem, ki služi motivno-tematski konkretizaciji subjektive eksistencialne razsrediščenosti (prim. Meletinski 2006: 236).

2 Medkulturno ozadje mita o desetništvu

Kulturološki mit² o desetništvu se opira na starodavno izročilo o desetem otroku v družini. Slovenska etnologinja Monika Kropelj (2001: 151) razlaga, da sta se desetnik in desetnica ohranila v ljudskem izročilu Slovanov, Baltov in Ircev, kjer se medkulturno pojavljata kot zaznamovana oziroma predestinirana višjim ciljem. Pri drugih narodih so namreč opazne zgolj nekatere podobnosti z izročilom o sedmem, zapovrstjo rojenem otroku istega spola, ki naj bi bil bodisi božanstvo bodisi demonsko bitje ali vrač. Po Kropeljevi (2001: 153) pojav desetništva najbolje opredeljujejo naslednje postavke: v desetino gre tako desetnik kot desetnica; desetnik je povezan z božjim; desetnik ima sposobnost jasnovidnosti; romanje po svetu je desetnikova nujnost; desetniku je treba dati božji dar in ga lepo sprejeti.

¹ Gl. Vladimir J. Propp, *Morfologija pravljice*, 2005. Pri izbiri raziskovalne metode izhajam iz hipoteze o strukturno-narativnih podobnostih med pravljico in mitom (gl. Meletinski 2006: 76), na osnovi katere so Proppov pristop k semantičnemu preučevanju pripovedne sintagmatike v strukturalno analizo mitskega pritegovali že teoretiki Allen Dundes, Algirdas Greimas in Claude Bremond.

² Kulturološki miti so se v književna besedila prenesli iz širšega sistema (ljudske) kulture, zato literarnozgodovinske analize tovrstnih medbesedilnih pojavov pogosto segajo na področje kulturološkega, sociološkega, antropološkega, psihološkega ipd. diskurza (prim. Juvan 2000).

3 Medbesedilno ozadje mita o desetništvu

Sodobna teorija medbesedilnost razume kot »vzajemno povezanost in odvisnost najmanj dveh besedil, postavljenih v razmerje« (Juvan 2000: 11). Z ozirom na to mit (mitem; mitski lik, zgodba ali situacija) deluje kot medbesedilna figura prenosa bodisi besedilnih prvin bodisi kulturno specifičnih označevalnih sistemov (prim. Juvan 2000: 267–273). Dosedanje raziskave ljudskega pesniškega in pripovednega izročila (Ludvik 1960; Stanonik 1999; Kropelj 2001) so pokazale, da je kulturološki mit o desetništvu pri Slovencih primarno dokumentiran z medbesedilnim nizom³ ljudskih balad in pravljic⁴ o desetnici (zlasti Marjetici) in/ali desetem bratu. Slovenska literarna zgodovinarica in etnologinja Marija Stanonik (1999: 104) dodaja, da je slovenska Desetnica drobec starega verovanja, vélikega mita; deseti brat je z njo sicer »v sorodu«, vendar je glede na folklorno izročilo njegova usoda manj kruta, po tem, da se ne more nikjer ustaliti, pa spominja na večnega popotnika (Stanonik 1999: 105).

4 Umetniška poustvaritev mita o desetništvu v novejši slovenski književnosti s posebnim ozirom na roman Zorka Simčiča *Poslednji deseti bratje* (2012)

Medbesedilno transformacijo ljudske predloge zajemajo naslednja dela slovenske književnosti: Fran Levstik: *Deseti brat* (1863; povest); Josip Jurčič: *Deseti brat* (1866; roman); Fran Govekar: *Deseti brat: narodna igra v petih dejanjih s petjem* (1901; dramska predloga); Ivan Rob: *Deseti brat* (1938; poezija); Ivan Rob: *Deseti brat* (1960; dramska predloga); France Vurnik: *Lepa Vida z Desetim bratom: razpoloženska odaja iz ljudskega in literarnega izročila* (1978; dramska predloga); Igor Torkar: *Deseti bratje: potepanje skozi sebe in čas* (1979; spominska proza); Andrej Inkret: *Deseti brat* (1995; dramska predloga); Zorko Simčič: Listki iz popotnih zapiskov desetega brata (2011; poezija); Zorko Simčič: *Poslednji deseti bratje* (2012; roman).

³ Medbesedilni niz po Juvanu pomeni »serijo besedil, nastalih na podlagi teme, motiva ali enega besedila, ki je po navadi ključno besedilo, ki se skozi več časovnih obdobij kontinuirano in v različnih zamahih kar naprej pojavlja« (Juvan 2000: 99).

⁴ Medbesedilno predelavo folklornega motiva desetnice izvirno konkretizira avtorska pravljica *Desetnica* iz *Pravljic* (1911) Frana Milčinskega.

Romanu Zorka Simčiča⁵ *Poslednji deseti bratje* (2012) je Igor Bratož dodelil oznako »véliki roman slovenske proze 21. stoletja« (Bratož 2013). Umetelna ubeseditve večidel avtobiografske snovi je pretopljen v tematizacijo eksistencialnih stisk enaindvajsetih slovenskih migrantov, bivanjsko razpetih med domovino Slovenijo in tujino. Njihove življenjske usode izrisuje posebna kompozicijska tehnika, osnovana na prostorsko-časovnih preskokih med posameznimi zgodbenimi fragmenti, ki jih v celoto povezuje osrednja tema, tj. iskanje bivanjskega smisla. Romaneskní líki se zaradi svoje vrženosti v svet tujosti vseskozi dojemajo kot nenehno razdvojeni nadaljevalci kulturne tradicije desetništva:

Komisar za hip stisne oči, pa pritrjujoče pokima. Potem pa nadaljuje: »Deseti bratje. Romate po svetu, ste ... ste, recimo, ne nujno družbeno zapostavljeni, pa vendar, kakor ste prej dejali, nekako poklicani da 'zadoščate' za druge? Po vašem torej neka-ko od usode izbrani, kar pomeni, da je na koncu koncev od vas odvisno, kdaj in do kakšne mere bo prestopkom in krivdi zadoščeno in bo svet odrešen. Pravzaprav je od vas odvisna usoda, dokončna usoda ne samo vas, ampak tudi drugih.« (Simčič 2012: 445.)

Medbesedilna poustvaritev sodobnih desetnikov, priključenih na družbenozgodovinsko dogajanje po letu 1945, temelji na vrsti motivno-tematskih prenosov, ki posegajo v sistem ljudske kulture. Z variiranjem systemske predloge o desetem otroku je poleg pribesedilne kazalke, tj. naslova romana, ustvarjen še motivni niz, ki preko ključnih situacij (romanje po svetu, nemiren duh, nenehno (samo)spraševanje) in/ali različnih veččin (jasnovidnost, pripovedovanje) izoblikuje sodobne kulturne (anti)junake. Njihova eksistencialna boleost se najizraziteje izpričuje v pismih, ki jih novodobnemu desetemu bratu – Pisatelju iz tujine pošilja njegov sotrpín – Upornik. Iz Upornikovega pisanja vejeta pesimizem in nagnjenje k prevrednotenju desetništva:

⁵ Zorko Simčič (1921) je pripovednik, pesnik, dramatik, esejist in publicist. Po končani mariborski klasični gimnaziji se je izobraževal na državnem učiteljskišču in ljubljanski Filozofski fakulteti. Med drugo svetovno vojno je bil član jugoslovanske narodne armade, kasneje je živel na avstrijskem Koroškem, v Rimu in Trstu, kjer je služboval na tamkajšnji slovenski radijski postaji. Leta 1948 se je izselil v Argentino, kjer je spodbujal kulturno udejstvovanje zdomcev; sodeloval je pri ustanovitvi Slovenske kulturne akcije in urejanju emigrantske kulturne revije Meddobje. Leta 1994 se je vrnil v domovino. Njegova romaneskna dela so: *Prebujenje* (1943), *Človek na obeh straneh stene* (1957) in *Poslednji deseti bratje* (2012). Za svoje delo je med drugim prejel naslednja priznanja: nagrado Prešernovega sklada za roman *Človek na obeh straneh stene* kot najpomembnejše delo slovenske izseljenske književnosti (1993; prvi izseljenski ustvarjalec), Glazerjevo listino (1997), Prešernovo nagrado za življenjsko delo (2013). Leta 2000 je izšla njegova korespondenca s Stankom Majcnom z naslovom *Srečanja z Majcnom: Buenos Aires - Maribor: 1961–1970*. Od leta 2011 je redni član SAZU-ja.

Desetniki? Pa kaj ste se postavili v vlogo Božjih izbrancev, potomcev, starozaveznih prerokov, ki naj bi za spravo prevzeli nase težo drugih! Ko zadoščas za drugega, če hočeš ali nočeš, s tem vplivaš tudi na njegovo življenje – toda, ali ne vidite, da za vsem tem ni drugega kakor strah, da bi vzeli v roke svojo usodo? [...] Pazi se torej, pusti mit o desetništou pri miru! Oziroma še več: miti zasušnjujejo, treba jih je torej ubiti, sicer bomo vedno samo v funkciji nečesa ali nekoga drugega! Morda so res kdaj časi, ko mitov ne kaže ubijati, danes pa je čas in kdo ve, ali se bo sploh še kdaj povrnil, ko je treba mite – in tega najprej – uničiti za vedno!
(Simčič 2012: 711.)

Romanesknopripoved izgrajujeta dve dogajalni dimenziji – realna in pravljlična, ki ju povezuje izseljenski lik Pisatelja, čigar desetniško poslanstvo je spisati povest o desetnici Marjetici. Metabesedilni spomenik vsem desetnikom se s štirimi poglavji na štirih romanesknih mestih vrašča med svoj sodobnejši kontekst. Medbesedilno poustvaritev ljudske predloge o desetnici zaznamuje bajčna/ pravljlična pripovedna perspektiva (časovna in krajevna nedoločnost, pravljlični subjekt, pravljlična števila, ponavljajoči dogodki, stavčni paralelizmi), ki fragmentarne popise novodobnega izseljenstva oživlja s polifono evokacijo davnine. Stična točka med obema zgodbenima linijama je bivanjska tematika, ki Simčičevo predelavo ljudske predloge zapolnjuje z izvornim besedilnim smislom:

Kaj sem? Desetnica? Da, desetnica. Toda, Svetovit, jaz vendar nisem samo desetnica. Kaj sem jaz, jaz, Marjetica, jaz zgolj kot jaz? Kaj sem? In če bi se rodila eno leto prej in bi bila deveta? Spočeta od istega očeta, rojena iz iste matere – kaj bi jaz bila? O bog, saj ne morem biti samo bitje, zaradi katerega se ljudje pri srečanju z njim blagrujejo, da jim ni treba vse življenje bloditi po svetu, niti ne samo bitje, ki je bilo izbrano, žrtvovano zato, da zlo ne bi pretilo njenemu rodu ... Jaz moram biti še nekaj drugega! In torej povej: kaj sem jaz zgolj kot jaz, ker ... glej ... samo tako bom v resnici vedela ... zakaj živim. (Simčič 2012: 362–363.)

Staroslovanska semiotična sfera⁶ mitične »junakinje« se izgrajuje skladno z opiranjem na citatnost (zlasti na figuro mitskega arhetipa) kot strategijo pisanja, ki omogoča aktiviranje kulturnega spomina (prim. Juvan 2006: 285). S strukturnega vidika so nadalje opazne naslednje ležeče stavljenekompozicijske analogije med vložnim romanesknim delom – povestjo o desetnici Marjetici – in kranjskim tipom ljudskih balad o desetnici:

⁶ V vložni povesti staroslovansko zavest medbesedilno evocirajo realistične reprezentacije plemenske družbene ureditve in mnogoboštva.

Kompozicijsko-motivno sosledje v kranjskem tipu ljudskih balad o desetnici ⁷	Kompozicijsko-motivno sosledje v Simčičevi vložni povesti o Desetnici Marjetici
1. V gradu živita graščak in graščakinja.	1. V gradiču živita staroslovanski voj Gorazd in Bogarka.
2. Imata devet gradov in devet hčera.	2. Imata devet hčera.
3. Želita, da bi se jima rodil sin, toda rodi se jima hči.	3. Želita, da bi se jima rodil sin, toda rodi se hči Marjetica.
4. Ta bo kot deseta morala iti v »desetino«.	4. Ta bo kot deseta morala iti v »desetino«.
5. Angel prinese prstan (v 7. letu desetnične starosti).	5. Mati in oče se ne moreta sprijazniti z neizbežnim hčerinih odhodom.
6. Mati vmesi prstan v kruh.	6. Mati vmesi prstan v kruh.
7. Kruh se razdeli na deset delov, prstan dobi najmlajša hči.	7. Najmlajša Marjetica ugotovi, kaj namerava mati, zato kruha sploh ne pokusi.
8. Desetnica se posloviti in odide.	8. Desetnica se posloviti in odide.
9. Obljubi, da se bo vrnila čez sedem let.	9. Ob odhodu izreče misel »tudi ne boste videli moje smrti, jaz pa pri vaši stala bom« (Simčič 2012: 172). ⁸
10. Desetnica v gozdu (govoreče sveto drevo).	10. Desetnica v gozdu (govoreče sveto drevo – gaber).
11. Vrnitev čez sedem let, nihče je ne prepozna.	11. Desetnica se vrne domov, vendar je nihče ne prepozna.
12. Prosi, da ji dovolijo ostati.	12. Marjetica se počuti kot tujka, zato namerava čim prej oditi.
13. Ker je zavrnjena, se razkrije.	13. Desetnica se razkrije sosedi Nabergojki.
14. Mati umre.	14. Marjetica podvomi v smisel lastnega bivanja in desetniškega poslanstva.
15. Desetnica kljub prošnjam spet odide.	15. Zapuščena in postarana desetnica umre v gozdu.

⁷ Pri nizanju kompozicijskih elementov kranjskega tipa balad o desetnici izhajam iz študije Dušana Ludvika (Ludvik 1960: 79).

⁸ Verza »Tudi ne boste vedeli moje smrti, / Jaz pa pri vaši stala bom!« sta del ljudske pesmi o desetnici Marjetici, ki jo je zapisal J. Caf leta 1844 (Kropej 2001: 152). Pesem se sicer uvršča k štajerskemu variantnemu tipu balad o desetnici (gl. Ludvik 1960: 80).

Primerjalni prikaz sosledja kompozicijskih elementov izkazuje strukturno ujemanje natanko dveh tretjin pripovednih položajev. Očitno je, da se Simčičeva medbesedilna poustvaritev »mita« o desetnici Marjetici v večji meri naslanja na kranjski tip ljudskih balad o desetnici. Simčičevo mitologiziranje folklorne snovi privzema poteze medbesedilnega spajanja ljudske kulture s staroslovanskim svetom Desetnice, zaradi česar se v romanu prepozna relativno visok medkulturni potencial folklorno-mitičnega mišljenja. Pisateljeva semantično-kompozicijska poustvaritev kulturnega izročila o desetništvu obenem služi kot medbesedilni pripomoček za metaforično niansiranje medkulturnega položaja romanesknih protagonistov s poudarkom na njihovih občutenjih nacionalne dvodomnosti, eksistencialne razsejnosti in identitetne dvojnosti.

5 Skep

Medbesedilno modeliranje mita o desetništvu se v romanu Zorka Simčiča *Poslednji deseti bratje* (2012) uresničuje na ravni refleksivnega samoosmišljanja davnih in sodobnih kulturnih »junakov«. Medzvrstno transformiranje interteksta ljudskih balad o desetnici se namreč pripenja na medkulturno atmosfero brezdomovinstva, ki se razprostira med staroslovanskim svetom desetnice Marjetice in eksistencialno tujostjo novodobnih slovenskih izseljencev. Medbesedilno posredovanje ljudskega izročila o desetništvu posledično opravlja vlogo medkulturnega obeleževalca starodavne mitične zavesti.

Viri

SIMČIČ, Zorko, 2012: *Poslednji deseti bratje*. Ljubljana: Študentska založba.
MILČINSKI, Fran, 2005: *Pravljice*. Ljubljana: Karantanija.

Literatura

BRATOŽ, Igor, 2013: *Zorko Simčič, pisatelj brez občinstva*.
[Http://www.delo.si/zgodbe/sobotnapriloga/zorko-simcic-pisatelj-brez-obcinstva](http://www.delo.si/zgodbe/sobotnapriloga/zorko-simcic-pisatelj-brez-obcinstva)
(dostopno 29. avgusta 2014).
JENSTERLE DOLEŽAL, Alenka, 2008: *V krogu mitov*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije.
JEVNIKAR, Martin, 1999: Povojna slovenska književnost v Južni Ameriki: Zorko Simčič.
Janja Žitnik, Helga Glušič (ur.) *Slovenska izseljenska književnost 3: Južna Amerika*. Ljubljana: ZRC SAZU. 81–130.
JUVAN, Marko, 2000: *Intertekstualnost*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
KROPEJ, Monika, 2001: Desetništvo v ljudskem izročilu. *Traditiones* 30/1. 151–168.
LUDVIK, Dušan, 1960: Izvor desetništva. *Slovenski etnograf* 13/1. 79–90.
MELETINSKI, Jeleazar, 2006: *Poetika mita*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura.
PROPP, Vladimir J., 2005: *Morfologija pravljice*. Ljubljana: Studia Humanitatis.

- SEDMAK, Mateja, 2009: Izzivi medkulturnosti. Mateja Sedmak (ur.) *Podobe obmejnosti*. Koper: Univerza na Primorskem, Založba Annales. 13–35.
- STANONIK, Marija, 1999: *Slovenska slovstvena folklor*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Irena Kužnik

Filološka fakulteta Univerze v Beogradu

irenakuznik@gmail.com

Motivacija za učenje slovenščine kot maternega in manjšinskega jezika pri pripadnikih manjšinske in nemanjšinske skupnosti v Srbiji

Prispevek pregledno predstavlja razvoj slovenskega jezika v Srbiji in obravnava vplive, ki so prispevali k njegovemu sedanjemu statusu, ponazarja pa tudi, kako se slovenščina v Srbiji lahko ponovno uveljavi kot študijski program na fakultetah. S pomočjo Gardnerjevega družbeno-izobraževalnega modela sta analizirani integrativna in instrumentalna orientacija pri učenju slovenščine, nato sta orientaciji obravnavani v srbskih okoliščinah ter primerjani z drugimi dejavniki, ki prispevajo k večji motivaciji za učenje tega jezika pri pripadnikih manjšinske in nemanjšinske skupnosti v Srbiji.

Ključne besede: slovenščina, motivacija, Srbija, manjšinski jezik, izseljenci

This paper outlines the development of the Slovene language in Serbia, discusses the influences which contributed to its present status, and illustrates the manner in which Slovene can be considered to be academically “revitalized” in Serbia. Additionally, we will try to analyze integrative and instrumental orientation in studying Slovene from the viewpoint of Gardner’s socio-educational model, to observe the two orientations in Serbian environment, and to compare them with other factors contributing to higher motivation for studying this language by minority and non-minority communities in Serbia.

Key words: Slovene, motivation, Serbia, minority language, emigrants

1 Uvod

V sodobni Evropi, kjer se podpirajo koncepti multinacionalizma, multikulturalizma in multilingvizma skupaj s spoštovanjem človeških pravic, si tudi Srbija prizadeva zavzeti položaj kot država, ki spoštovanje teh pojmov razume kot prioriteto. Eden izmed načinov je urejevalno priznavanje kategorije nacionalnih manjšin in spoštovanje njihovih pravic, med katerimi so najbolj pomembne tiste s področja izobraževanja in rabe jezika kot enega bistvenih znamenj nacionalne identitete vsakega ljudstva.

Z razpadom nekoč skupne države je v vseh novoustvarjenih nastopilo obdobje silovitih družbenih in političnih sprememb, ki so vplivale tudi na spremembo statusa in dojemanja posameznih nacionalnih jezikov. Od nekoč z Ustavo zagotovljenih enakopravnih jezikov nekdanje skupne države so nastali manjšinski oz. tuji jeziki. Prav to se je zgodilo s slovenščino v Srbiji kot tudi z vsemi Slovenci, ki so se znašli izven teritorialno-političnih državnih meja in tako nenadoma postali izseljenci.

2 Zgodovinski pregled razvoja pouka slovenščine v Srbiji

Geografska bližina in pripadnost isti skupini južnoslovanskih jezikov sta vplivali na to, da so se govorniki slovenščine in večinske srbohrvaščine navduševali nad učenjem jezika še pred nastankom skupne države.

Na beograjski Univerzi je pouk slovenščine prvič zaživel v začetku 20. stoletja, ko je bil na tedanji Veliki šoli organiziran prvi tečaj slovenske književnosti, dve leti kasneje pa tudi tečaj slovenskega jezika. S Statutom iz l. 1947 je bil pouk slovenščine tudi uradno uveden na tedanji Filozofski fakulteti v Beogradu (Đukanović 2007: 385).

Po drugi svetovni vojni je bila slovenščina obvezni predmet na Oddelku za srbski jezik in južnoslovanske jezike ter na Oddelku za srbsko književnost in južnoslovanske književnosti, in tako je bilo skoraj pol stoletja. Žal so dogodki iz devetdesetih let negativno vplivali na status tega jezika. Vezi s Slovenijo so se postopoma začele slabšati, politična situacija je prinesla zapletene odnose med ljudmi v obeh državah, generacije slovenskih izseljencev pa so se v vse večji meri oddaljevale od svojih korenin.

Slovenščina je nenadoma, brez pisnih sledi ali uradnih odločitev, izgubila status obveznega predmeta na Filološki fakulteti, število ur predavanja se je zmanjšalo, za študente srbsčine pa je postala izbirni predmet. V tem obdobju, dolgem skoraj eno desetletje, je torej učenje slovenščine resno stagniralo in bilo omejeno v univerzitetnem okolju.

Vendar so vstop v novo tisočletje, demokratične spremembe v Srbiji in odprtost države k evropskemu in mednarodnemu prostoru vplivali na povečanje zahtev sodobnega delovnega trga in potreb po poznavanju več različnih jezikov. To priložnost je prepoznala skupina študentov različnih jezikov na Filološki fakulteti, ki so od prof. dr Maje Đukanović in vodstva Fakultete zahtevali, da jim omogoči dodatni, bolj napredni in izpopolnjevalni tečaj slovenščine (Đukanović 2007: 386). Njim so se pridružili tudi študentje drugih fakultet. Tako se je fakultativni tečaj slovenščine uveljavljal več let, združujoč študente slovenskega rodu s študenti, ki nimajo slovenskih korenin.

Z začetkom bolonjske reforme leta 2006 je slovenščina končno dobila zasluženi status tujega jezika in, od dvosemestralnega izbirnega predmeta, prerašča v štiri letni vzporedni študij v okviru tujih jezikov, književnosti in kultur na Filološki fakulteti.

3 Status slovenščine kot materne in manjšinskega jezika

Čeprav je danes status slovenščine v univerzitetnih okvirih zelo izboljššan, ostaja dejstvo, da se slovenščina kot jezik nacionalne manjšine v Srbiji ne poučuje niti v osnovnih niti v srednjih šolah. Edini dve instituciji v Srbiji, v katerih se ta jezik lahko uči organizirano in pod pokroviteljstvom Ministrstva za izobrazbo, znanost in tehnološki razvoj, sta Filološka fakulteta v Beogradu in Filozofska fakulteta v Novem Sadu.

Kot že omenjeno, dobrih 50 let 20. stoletja je imela slovenščina samo status obveznega enoletnega predmeta za dve študijski skupini na Oddelku za srbistiko v Beogradu. To svojevrstno „utišanost“ tega jezika je, poleg drugih družbenih, političnih in ideoloških dejavnikov, povzročala tudi diskriminacijska politika, ki ji je bil izpostavljen med temnimi 90-imi leti. Prav v tem času je slab položaj slovenščine potrjeval mnenje, da je izbira jezika pouka v neposrednem razmerju s tedanjimi neugodnimi političnimi okoliščinami, ideologijo ustvarjalcev jezikovnih politik in razmerami na mednarodnem trgu.

Šele v začetku 21. stoletja in z vstopom Slovenije v Evropsko unijo so se začele odpirati do tedaj zaprte poti sodelovanja, prebivalcem Srbije pa je Slovenija postala privlačna za gospodarsko in akademsko povezovanje. Čeprav so pred tem Slovenijo in slovenščino dojemali kot nekaj tujega, se mladi, ki so potomci slovenskih izseljencev, in tudi tisti, ki niso, počasi zavedajo pomena učenja slovenščine in poznavanja slovenske kulture, kar razumejo kot sredstvo za povečevanje osebne konkurenčnosti na trgu dela.

Zahvaljujoč večletnemu prizadevanju in velikemu trudu prof. dr Maje Đukanović ter z odpiranjem poti gospodarskega sodelovanja med državama je povečan interes za učenje tega manjšinskega jezika tudi med člani nemanjšinskih skupnosti,

zaradi česar je slovenščina na Filološki fakulteti v Beogradu ponovno zaživela.

Konec 90-ih let dvajsetega in v začetku enaindvajsetega stoletja so se v Srbiji začela ustanavljati društva Slovencev. Njihova ustanovitev sovпада z naraščanjem zanimanja za slovenski jezik in slovensko kulturo pri mladih v Srbiji nasploh. Potomci Slovencev, priseljenih pred drugo svetovno vojno in v prvi polovici 20. stoletja, se začnejo zavedati pomena poznavanja dveh jezikov in kultur. Zahvaljujoč obstoju teh Društev in podpori Republike Slovenije se slovenski jezik že več kot eno desetletje organizirano poučuje v Srbiji. Učitelji, poslani s strani slovenskega Ministrstva za izobraževanje, znanost in šport, poučujejo slovenščino v Društvih Slovencev v devetih mestih v Srbiji, medtem ko gostujoči profesorji in lektorji iz Centra za slovenščino kot drugi/tuji jezik vodijo dvo- in enosemestralne tečaje jezika in književnosti ter številne seminarje, predavanja in delavnice na fakultetah in v društvih.

4 Motivacija za učenje slovenščine v Srbiji

Podatki o učenju slovenskega jezika v Srbiji odkrivajo, da se tega jezika že v ranem otroštvu učijo otroci iz mešanih zakonov ali otroci, katerih starši so Slovenci (Đukanović 2007: 387). Na univerzitetnem nivoju se za učenje slovenščine navdušujejo tisti študenti, ki že odlično obvladajo dva ali tri svetovne jezike, in/ali tisti, ki študirajo enega od slovanskih jezikov. Lahko zaključim, da se v večini primerov slovenščine učijo bodisi v zgodnjem otroštvu bodisi na študiju, ko je že ustvarjena zavest o cilju usvajanja tega jezika. Povečanje motivacije za učenje je še posebej prisotno pri odraslih učencih, ki se glede na osebni interes lahko razdelijo v dve osnovni skupini: tisti, ki se slovenščine učijo zaradi zaposlitve/selitve, in prevajalci/tolmači (Đukanović 2007: 386).

Ob preučevanju razlogov za učenje tujega jezika in motivacije kot enega najpomembnejših dejavnikov v tem procesu je opazno, da se večina avtorjev sklicuje na Gardnerjev družbeno-izobraževalni model. Ta koncept vključuje dve orientaciji: prva je integrativna in predstavlja dejanski interes za učenje tujega jezika zaradi približevanja drugi jezikovni skupnosti ter poudarja spoštovanje in odprtost do drugih kulturnih skupin (Bošnjaković, Knjižar 2012: 95). Ima pozitivno stališče do posamezne jezikovne skupine in je nasploh odprta do drugih skupin (značilna je odsotnost etnocentrizma) (Gardner 2001: 4; povz. po Bošnjaković, Knjižar 2012: 95). Druga orientacija je instrumentalna in obsega uporabno ter utilitarno plat učenja oz. praktične razloge za učenje jezika brez interesa po družbeni identifikaciji z drugo skupnostjo (Masgoret, Gardner 2003: 174–175; povz. po Bošnjaković, Knjižar 2012: 96) zaradi prizadevanja po osebem napredku in uspehu na podlagi poznavanja tujega jezika. Motivacija je vsekakor povezana z orientacijami, odstopanja pa so mogoča v primeru, da je učenec lahko integrativno orientiran, ni pa

nujno, da je tudi motiviran za učenje tujega jezika (Bošnjaković, Knjižar 2012: 96). Prav tako orientaciji nista medsebojno izključevalni, zato se učenec lahko uči tujega jezika iz instrumentalnih in integrativnih razlogov. V Gardnerjevem modelu je motivacija dejavnik, ki je v neposredni povezavi z uspehom (Masgoret, Gardner 2003: 175), kar pomeni, da orientaciji lahko samo prispevata k motivaciji učencev za učenje tujega jezika.

V študiji, opravljeni na Filološki fakulteti v Beogradu, sta avtorja (Bošnjaković, Knjižar 2012) primerjala integrativno in instrumentalno orientacijo študentov pri izbiri slovenščine kot tujega jezika. Izsledki raziskave so pokazali, da je več kot polovica študentov integrativno orientiranih, instrumentalno pa več kot ena tretjina, medtem ko je slaba desetina študentov navedla jezikovno bližino ali oddaljenost kot razlog svoje izbire (Bošnjaković, Knjižar 2012: 100). Glede dejanskih razlogov za učenje so bili odgovori večinoma instrumentalne narave – zaposlitev, šolanje, pridobitev štipendij za izobraževanje ipd., kar implicira, da študentje v Srbiji Slovenijo dojemajo kot gospodarsko superiorno državo (Bošnjaković, Knjižar 2012: 102) s številnimi možnostmi, ki žal niso dostopne v Srbiji.

5 Institucionalna podpora učenju slovenščine

Gotovo najpomembnejša slovenska institucija, zahvaljujoč kateri se univerzitetni pouk slovenščine izjemno uspešno uveljavlja v Srbiji, je Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, ki deluje v okviru Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Center vsako akademsko leto podeljuje številne štipendije srbskim študentom za obiskovanje poletnih in zimskih tečajev ter seminarjev slovenskega jezika v Ljubljani, oskrbuje fakultetno slovenistično knjižnico s potrebno in najsodobnejšo literaturo, pomaga pri organizaciji strokovnih in študijskih ekskurzij v Slovenijo, financira pa tudi delo in bivanje lektorjev ter gostujočih profesorjev slovenskega jezika in književnosti.

Poleg Centra je ena vodilnih slovenskih institucij (pod njenim pokroviteljstvom se slovenščina poučuje v društvih Slovencev v Srbiji) že omenjeno slovensko Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport, ki finančno podpira bivanje in delo učiteljev slovenščine v Srbiji z željo, da se skozi učenje jezika okrepijo tudi kulturne vezi med državama.

V Srbiji je vsekakor najpomembnejša institucija za ohranjanje in razvoj slovenščine prav Nacionalni svet slovenske nacionalne manjšine kot najvišje predstavniško telo, ki zastopa interese te manjšine na področju izobraževanja, kulture in uradne uporabe jezika in pisave.

6 Možnosti nadaljnjega razvoja

Dosedanji desetletni razvoj poučevanja slovenščine v Srbiji je potrdil, da imajo znanje slovenskega jezika, poznavanje slovenske kulture ter stik z vrstniki slovenskega rodu velik pomen pri odločanju mladih za študij ter kasnejšemu iskanju zaposlitve. Motivacija za učenje ne preneha, temveč z leti narašča. Potrebno je poudariti, da je za uspešno povezovanje mladih s slovensko kulturo nujno učinkovito sodelovanje učiteljev slovenščine, vodstev društev in pristojnih izobraževalnih institucij ter vladnih organov v obeh državah. Nadaljevanje dosedanjega odličnega sodelovanja, prizadevanja tako s slovenske kot s srbske strani, štipendije za različne poletne šole slovenščine, različni tečaji v Sloveniji ali pa možnost strokovne prakse, študentskih izmenjav in podobno bodo na najboljši način še naprej prispevali k večji motivaciji za učenje slovenščine ter ohranjanju in razvoju slovenskega jezika in kulture v tujini.

Literatura

- BOŠNJAKOVIĆ, Žarko, KNJIŽAR, Ivan, 2012: Značaj integrativne i instrumentalne orijentacije pri izboru slovenačkog jezika kao stranog. *Slavistična revija* 60/1. 95–104.
- GARDNER, Robert C. 2001: Integrative motivation and second language learning. Z. Dornyei, R. Schmidt (ur.). *Motivation and second language acquisition*. Honolulu: University of Hawaii, Second Language Teaching and Curriculum Center. 1–19.
- ĐUKANOVIĆ, Maja, 2007: Ko, gde, kada, kako i zašto treba da uči slovenački. Vučo Julijana (ur.). *Savremene tendencije u nastavi jezika i književnosti*. Beograd: Ministarstvo za nauku i zaštitu životne sredine. 385–390.
- MASGORET, Anne-Marie, GARDNER, Robert C. 2003: Attitudes, Motivation and Second Language Learning: A Meta-Analysis of Studies Conducted by Gardner and Associates. Lourdes Ortega (ur.) *Language learning*. Michigan: University of Michigan. 123–163.

Jure Cvetek

Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru

jurecvetek@yahoo.com

Raba knjižnega jezika pri srednješolcih

Prispevek predstavlja rezultate raziskave o rabi knjižne zvrsti jezika med srednješolci. Raziskava je bila izvedena v obliki ankete na eni izmed slovenskih srednjih šol. V središču zanimanja sta pogostost rabe knjižnega jezika v posameznih govornih položajih in njena odvisnost od posameznih spremenljivk.

Ključne besede: slovenski jezik, knjižni jezik, socialne zvrsti jezika, jezik v srednji šoli

The paper presents the results of a study on the use of the standard variety of language among secondary learners. The survey was conducted by using a questionnaire in one of Slovenian secondary schools. The focus of the study was on the frequency of the use of standard language in various speech situations and its dependence on individual variables.

Key words: Slovene language, standard language, social variation, language in secondary school

1 Uvod

Sposobnost presoje, v katerih okoliščinah uporabiti knjižni jezik, spada med splošne cilje učnih načrtov tako za gimnazije kot za programe srednjega strokovnega izobraževanja (Poznanovič Jezeršek idr. 2008; Hedžet Krkač idr. 2010). Pričujoči prispevek predstavlja rezultate raziskave, izvedene na eni izmed slovenskih srednjih šol, o tem, v katerih situacijah dijaki uporabljajo knjižni jezik. Zanimalo nas je tudi, kdaj dijaki rabo knjižnega jezika pričakujejo od sogovornika in kako ocenjujejo svoje obvladanje knjižnega jezika.

V preteklosti je bilo na področju rabe posameznih socialnih zvrsti na različnih stopnjah izobraževanja opravljenih že nekaj raziskav, npr. Škofic Guzej (1994), Pulko in Zemljak Jontes (2009), Smole (2009), Bešter Turk (2013); slednja je raziskovala

rabo zbornega jezika pri študentih, nanjo pa se do neke mere naslanja pričujoča raziskava, ki si je za predmet preučevanja izbrala rabo knjižnega jezika pri srednješolcih. Nekateri odgovori na vprašanja odprtega tipa, ki so se pojavljali v raziskavi Bešter Turkove, so bili v tej podlaga za vprašanja zaprtega tipa.¹ Za razliko od omenjene raziskave, ki se je omejila na zborni varianto knjižnega jezika, je v tej upoštevana raba knjižne nadzvrsti z obema variantama (zborni in knjižnopogovorno). Odločitev izhaja iz definicij zbornega jezika v srednješolskih učbenikih, ki njegovo rabo največkrat omejujejo predvsem na pisni prenosnik oz. strogo pripravljene javne govorne nastope. Od dijakov se tako govorna raba stroge zborne variante knjižnega jezika v srednji šoli sploh ne pričakuje. V raziskavi nas tudi ni toliko zanimalo, koliko dijaki v resnici poznajo in upoštevajo stroga slovnična pravila, temveč, katere so tiste situacije, v katerih dijaki presodijo, da raba njihovega »naravnega« (narečnega ali interesnega) govora ni ustrezna in jo zato zamenjajo za ustrežnejšo (knjižno) zvrst. Osrednje vprašanje raziskave je, ali dijaki gimnazijskega programa pogosteje od dijakov srednjega strokovnega izobraževanja ocenijo, da bi morali uporabiti knjižno zvrst jezika.

2 Metodologija

V raziskavi sta bili uporabljeni deskriptivna in kavzalna neeksperimentalna metoda empiričnega pedagoškega raziskovanja.

Raziskava temelji na enostavnem slučajnostnem vzorcu in je bila opravljena na podlagi ankete, izvedene na eni izmed slovenskih srednjih šol, ki izvaja tako gimnazijski program kot program srednjega strokovnega izobraževanja. V raziskavi je sodelovalo 179 anketirancev,² dijakov in dijakinj izbranih razredov, ki so bili v času ankete prisotni pri pouku, od tega 75 (41,9 %) dijakov in 104 (58,1 %) dijakinj. Med anketiranci se jih je v času ankete 80 (44,7 %) izobraževalo po gimnazijskem programu (G), 99 (55,3 %) pa po programu srednjega strokovnega izobraževanja (SSI). V raziskavo so bili zajeti dijaki vseh letnikov: 48 (26,8 %) dijakov prvega letnika (22 G, 26 SSI), 54 (32,2 %) dijakov drugega letnika (27 G, 27 SSI), 32 (17,9 %) dijakov tretjega letnika (18 G, 14 SSI) in 45 (25,1 %) dijakov četrtega letnika (13 G, 32 SSI). Izmed vseh anketirancev jih je 6 (3,4 %) predhodni letnik končalo z oceno 1 (nezadostno) ali s popravnim izpitom, 57 (41,3 %) z oceno 2 (zadostno), 74 (41,3 %) z oceno 3 (dobro), 33 (18,4 %) z oceno 4 (prav dobro) in 9 (5,0 %) z oceno 5 (odlično).

Anketna vprašanja so bila razdeljena na štiri sklope. V prvem sklopu, ki je vseboval 20 vprašanj, so bili anketiranci vprašani, kako pogosto v določenih situacijah uporabljajo oz. bi uporabljali knjižni jezik.

¹ Vprašanja zaprtega tipa so se sicer izkazala za uporabnejša (glej opombo 4).

² V raziskavi je za oba spola uporabljena nevtralna moška oblika, razen v primeru, kjer je spol spremenljivka.

Odgovarjali so z odgovori, ki izražajo stopnje pogostosti (1 – nikoli, 2 – redko, 3 – pogosto, 4 – vedno). V drugem sklopu, ki je vseboval 8 vprašanj, so anketiranci odgovarjali na vprašanja, v katerih situacijah rabo knjižnega jezika pričakujejo od sogovornika. Na vprašanja so odgovarjali z da in ne. V tretjem sklopu, ki je vseboval 3 vprašanja, so odgovarjali na vprašanja, kateri dejavniki bi prispevali k njihovi pogostejši rabi knjižnega jezika. Vprašanja so bila zastavljena v obliki trditev, odgovarjali pa so z odgovori, ki izražajo stopnjo strinjanja (1 – se sploh ne strinjam, 2 – se ne strinjam, 3 – se delno strinjam, 4 – se popolnoma strinjam). V zadnjem sklopu, ki je vseboval 3 vprašanja, so dijaki ocenili svoje znanje knjižnega jezika (1 – zelo slabo, 2 – slabo, 3 – dobro, 4 – zelo dobro) in kdo jim je, če so odgovorili z dobro ali zelo dobro, pri tem najbolj pomagal oz. kdo je, če so odgovorili z zelo slabo ali slabo, najbolj kriv za to.

Podatki so bili obdelani na nivoju deskriptivne (frekvenčne distribucije in srednje vrednosti) in inferenčne statistike (t-preizkus in analiza variance).

3 Rezultati

3.1 Frekvenčne porazdelitve in srednje vrednosti

Prva tabela (tabela 1) prikazuje frekvenčne distribucije (izražene s številom in strukturnimi odstotki) za prvi sklop vprašanj, kjer so dijaki odgovarjali na vprašanja, kako pogosto v posameznih situacijah uporabljajo knjižno zvrst jezika. V tabeli so navedene tudi srednje vrednosti za posamezne odgovore (1 = nikoli, 2 = redko, 3 = pogosto, 4 = vedno).

	Vedno	Pogosto	Redko	Nikoli	Povprečje (min = 1, max = 4)
Pri pouku slovenščine (v pogovoru s profesorjem)	76 (42,5 %)	88 (49,2 %)	15 (8,4 %)	0 (0,0 %)	3,34
Pri pouku drugih predmetov (pri pogovoru s profesorji)	47 (26,3 %)	85 (47,5 %)	44 (24,6 %)	3 (1,7 %)	2,87
Pri pogovoru z ravnateljem, s pomočnikom ravnatelja, s šolskim svetovalcem	122 (68,2 %)	39 (21,8 %)	13 (7,3 %)	5 (2,8 %)	3,55
Pri pogovoru z ostalim osebjem šole (varnostnik, hišnik, kuhar)	30 (16,8 %)	77 (43,0 %)	63 (35,2 %)	9 (5,0 %)	2,72

Pri obšolskih dejavnostih (pri pogovoru s trenerjem športa, z učiteljem v glasbeni šoli)	20 (11,2 %)	58 (32,4 %)	77 (43,0 %)	24 (13,4 %)	2,41
V pogovoru s prijatelji in z znan- ci iz istega kraja	12 (6,7 %)	11 (6,1 %)	60 (33,5 %)	96 (53,5 %)	1,66
V pogovoru s prijatelji in z znan- ci iz drugih krajev Slovenije	13 (7,3 %)	36 (20,1 %)	77 (43,0 %)	53 (29,6 %)	2,05
V pogovoru z neznanimi vrstni- ki iz istega kraja	19 (10,6 %)	49 (27,4 %)	64 (35,8 %)	47 (26,3 %)	2,22
V pogovoru z neznanimi vrstni- ki iz drugih krajev Slovenije	25 (14,0 %)	71 (39,7 %)	49 (27,4 %)	34 (19,0%)	2,49
Pri vsakdanjih opravkih v svo- jem kraju (v pogovoru s prodaj- lci, natakarji)	21 (11,7 %)	74 (41,3 %)	63 (35,2 %)	21 (11,7 %)	2,40
Pri vsakdanjih opravkih v drugih krajih Slovenije	27 (15,1 %)	97 (54,2 %)	50 (27,9 %)	5 (2,8 %)	2,82
Pri uradovanju v svojem kraju (v pogovoru s poštnimi, bančni- mi uslužbenci)	78 (43,6 %)	78 (43,6 %)	21 (11,7 %)	2 (1,1 %)	3,30
Pri uradovanju v drugih krajih Slovenije	88 (49,0 %)	70 (39,1 %)	18 (10,1 %)	3 (1,7 %)	3,36
V telefonskih pogovorih z neznanimi osebami iz istega kraja (uradovanje)	72 (40,2 %)	79 (44,1 %)	23 (12,8 %)	5 (2,8 %)	3,22
V telefonskih pogovorih z neznanimi osebami iz istega kraja (storitve)	68 (38,0 %)	80 (44,7 %)	21 (11,7 %)	10 (5,6 %)	3,15
V telefonskih pogovorih z neznanimi osebami iz drugih krajev Slovenije (uradovanje)	88 (49,2 %)	68 (38,0 %)	16 (8,9 %)	7 (3,9 %)	3,32
V telefonskih pogovorih z neznanimi osebami iz drugih krajev Slovenije (storitve)	76 (42,5 %)	78 (43,6 %)	21 (11,7 %)	4 (2,2 %)	3,26
V telefonskih pogovorih z znan- ci iz istega kraja	13 (7,3 %)	36 (20,1 %)	72 (40,2 %)	58 (32,4 %)	2,02
V telefonskih pogovorih z znan- ci iz drugih krajev Slovenije	13 (7,3 %)	58 (32,4 %)	74 (41,3 %)	34 (19,0 %)	2,28
V pogovorih s tujci, ki se učijo slovenščine	93 (52 %)	62 (34,6 %)	21 (11,7 %)	3 (1,7 %)	3,37

Tabela 1: Raba knjižnega jezika v raznih govornih položajih

Rezultati so do neke mere presenetljivi. V nasprotju s pričakovanji, da bo glede na povprečje na najvišjem mestu pogovor s profesorjem pri pouku slovenščine, se je izkazalo, da dijaki knjižni jezik najpogosteje uporabljajo pri pogovoru z ravnateljem, s pomočnikom ravnatelja in šolskim svetovalcem, kar nakazuje, da je za dijake mesto v hierarhiji najpomembnejši dejavnik pri odločanju za uporabo knjižne zvrsti.³ Pogosteje kot pri urah slovenščine dijaki knjižni jezik uporabljajo tudi v pogovorih s tujci, ki se učijo slovenskega jezika.^{4/5} V situacijah izven šole je raba knjižnega jezika zelo pogosta pri uradovanju. Manjšo vlogo od pričakovane ima krajevna oz. narečna pripadnost sogovornika, pomembno pa je, ali sogovornika poznajo ali ne, pri čemer se za rabo knjižne zvrsti pogosteje odločajo v pogovoru z neznanimi osebami.

Druga tabela (tabela 2) prikazuje frekvenčne distribucije (izražene s številom in strukturnimi odstotki) za drugi sklop vprašanj, kjer so dijaki odgovarjali, ali od danih sogovornikov (šolskega osebja in izvajalcev obšolskih dejavnosti) pričakujejo rabo knjižne zvrsti jezika.

	Da	Ne
Profesor slovenščine (pri pouku)	175 (97,8 %)	4 (2,2 %)
Profesor slovenščine (izven pouka)	95 (53,1 %)	84 (46,9 %)
Profesorji drugih predmetov (pri pouku)	127 (70,9 %)	52 (29,1 %)
Profesorji drugih predmetov (izven pouka)	48 (26,8 %)	131 (73,2 %)
Ravnatelj, pomočnik ravnatelja, šolski svetovalac	166 (92,7 %)	13 (7,3 %)
Ostalo osebje šole (varnostnik, hišnik, kuharji)	52 (29,1 %)	127 (70,9 %)
Trenerji športa, učitelji glasbe (v obšolskih dejavnostih)	69 (38,5 %)	110 (61,5 %)
Trenerji športa, učitelji glasbe (izven obšolskih dejavnosti)	32 (17,9 %)	147 (82,1 %)

Tabela 2: Pričakovanja glede rabe knjižnega jezika pri sogovorniku

³ Avtor raziskave se po pregledu rezultatov sprašuje, ali bi bilo morda smiselno pogovore z ravnateljem, s pomočnikom ravnatelja in šolskim svetovalcem obravnavati ločeno, saj se njihova mesta v hierarhiji med seboj precej razlikujejo.

⁴ V raziskavi, sicer omejeni na zorno varianto knjižnega jezika, ki jo je med študenti opravila Bešter Turk (2013), je delež tistih, ki so odgovorili, da zborni jezik uporabljajo v pogovorih s tujci, ki se učijo govoriti slovensko, zelo nizek (1,75 %). Razlog za tako veliko razliko je najbrž v tem, da je Bešter Turk (prav tam) zastavila vprašanje odprtega tipa (v katerih okoliščinah študenti uporabljajo zborni jezik), ker pa je situacija precej redka, študenti v času ankete nanjo verjetno niso pomislili.

⁵ V raziskavi, sicer omejeni na zorno varianto knjižnega jezika, ki jo je med študenti opravila Bešter Turk (2013), je delež tistih, ki so odgovorili, da zborni jezik uporabljajo v pogovorih s tujci, ki se učijo govoriti slovensko, zelo nizek (1,75 %). Razlog za tako veliko razliko je najbrž v tem, da je Bešter Turk (prav tam) zastavila vprašanje odprtega tipa (v katerih okoliščinah študenti uporabljajo zborni jezik), ker pa je situacija precej redka, študenti v času ankete nanjo verjetno niso pomislili.

Rezultati drugega sklopa vprašanj so skladni s pričakovanji: največ dijakov rabo knjižnega jezika pričakuje od profesorja slovenščine pri pouku slovenščine, večina jih to pričakuje tudi od vodstvenih delavcev šole in profesorjev drugih predmetov pri pouku, nekaj več kot polovica jih rabo knjižnega jezika pričakuje tudi od profesorja slovenščine izven pouka.

Tretja tabela (tabela 3) prikazuje frekvenčne distribucije (izražene s številom in strukturnimi odstotki) za tretji sklop vprašanj, v katerem so dijaki odgovarjali, ali se strinjajo z danimi trditvami. V tabeli so prikazane tudi povprečne vrednosti za posamezne odgovore (1 = se sploh ne strinjam, 2 = se ne strinjam, 3 = se delno strinjam, 4 = se popolnoma strinjam).

	Se popolnoma strinjam	Se delno strinjam	Se ne strinjam	Se sploh ne strinjam	Povprečje (min = 1, max = 4)
Knjižni jezik bi uporabljal pogosteje, če bi ga bolje obvladal	29 (16,2 %)	54 (30,2 %)	60 (33,5 %)	36 (20,1 %)	2,42
Knjižni jezik bi uporabljal pogosteje, če bi ga drugi pogosteje uporabljali	38 (21,2 %)	80 (44,7 %)	40 (22,3 %)	21 (11,7 %)	2,75
Knjižni jezik bi uporabljal pogosteje, če bi me v šoli k temu bolj spodbujali	21 (11,7 %)	64 (35,8 %)	64 (35,8 %)	30 (16,8 %)	2,42

Tabela 3: Odgovori na tretji sklop vprašanj

Glede na podane odgovore bi največ dijakov knjižni jezik uporabljalo pogosteje, če bi ga tudi drugi. Nekoliko manjša sta deleža tistih, ki bi ga uporabljali pogosteje, če bi ga bolje obvladali oziroma bi jih k temu v šoli bolj spodbujali.

Četrta tabela (tabela 4) prikazuje frekvenčno distribucijo (izraženo s številom in z odstotnimi deleži) za vprašanje, pri katerem so dijaki sami ocenili svoje znanje knjižnega jezika. V tabeli so prikazane tudi srednje vrednosti (1 = zelo slabo, 2 = slabo, 3 = dobro, 4 = zelo dobro).

	Zelo dobro	Dobro	Slabo	Zelo slabo	Povprečje (min = 1, max = 4)
Samoocena obvladanja knjižnega jezika	19 (10,6 %)	136 (76,0 %)	23 (12,8 %)	1 (0,6 %)	2,97

Tabela 4: Samoocena obvladanja knjižnega jezika

Izhajajoč iz rezultatov, velika večina dijakov meni, da knjižni jezik dobro obvlada.

V peti tabeli (tabela 5) sta prikazani frekvenčni distribuciji (izraženi s številom in strukturnimi odstotki) za vprašani, kdo je po mnenju dijakov (tistih, ki so svoje obvladanje knjižnega jezika ocenili z dobro ali zelo dobro) najbolj prispeval k njihovem obvladanju knjižnega jezika in kdo je po njihovem (tistih, ki so svoje obvladanje knjižnega jezika ocenili s slabo ali zelo slabo) mnenju najbolj kriv za slabo obvladanje knjižnega jezika.

	Starši	Šola	Sam	Drugo
Kdo je k dobremu obvladanju knjižnega jezika največ prispeval	35 (22,6 %)	110 (70,9 %)	38 (24,5 %)	11 (7,1 %)
Kdo je najbolj kriv za slabo obvladanje knjižnega jezika	2 (8,3 %)	2 (8,3 %)	20 (83,3 %)	1 (4,2 %)

Tabela 5: Razlogi za dobro ali slabo obvladanje knjižnega jezika

Med odgovori pod drugo se v prvem primeru pojavljajo branje knjige, posamezni učitelji, vrtec, nič in vse naštetu, v drugem pa jezik sam.

Glede na podane odgovore tisti dijaki, ki menijo, da knjižni jezik dobro obvladajo, zasluge za to večinoma pripisujejo šoli, tisti, ki menijo, da knjižni jezik obvladajo slabo, pa krivdo za to večinoma pripisujejo sebi.

3.2 Raba knjižnega jezika glede na spol, program, letnik, oceno pri slovenščini in samooceno obvladanja knjižnega jezika

Za ugotavljanje odvisnosti rabe knjižnega jezika od posameznih spremenljivk je bila uporabljena primerjava povprečij povprečnih vrednosti iz prvega sklopa vprašanj glede na posamezno spremenljivko. Za preverjanje statistične značilnosti razlik sta bila uporabljena t-preizkus (pri spolu in izobraževalnem programu) in analiza variance (pri letniku, oceni in samooceni). Tabela 6 prikazuje rabo knjižnega jezika glede na spol, tabela 7 glede na izobraževalni program, tabela 8 glede na letnik, tabela 9 glede na oceno pri predmetu slovenščina v predhodnem letniku, tabela 10 pa glede na samooceno obvladanja knjižnega jezika pri dijakih.

	f	Povprečje
Dijaki	75	2,71
Dijakinje	104	2,87

Tabela 6: Spol in KJ

P=0.022

	f	Povprečje
Gimnazija	80	2,75
SSI	99	2,85

Tabela 7: Program in KJ

P= 0.149

	f	Povprečje
1. letnik	48	2,84
2. letnik	54	2,66
3. letnik	32	2,80
4. letnik	45	2,92

Tabela 8: Letnik in KJ

P= 0.34

	f	Povprečje
Nezadostno (1) / popravni izpit	6	2,86
Zadostno (2)	57	2,68
Dobro (3)	74	2,84
Prav dobro (4)	33	2,89
Odlično (5)	9	2,92

Tabela 9: Ocena in KJ

P= 0.177

	f	Povprečje
Zelo slabo	1	1,80
Slabo	23	2,68
Dobro	136	2,84
Zelo dobro	19	2,73

Tabela 10: Samoocena in KJ

P= 0.57

Za statistično značilno se je izkazala razlika v pogostosti rabe knjižnega jezika glede na spol: knjižni jezik pogosteje rabijo dekleta. Za statistično značilno se je izkazala tudi razlika v pogostosti rabe knjižnega jezika glede na letnik: najpogosteje ga uporabljajo dijaki četrtega letnika, sledijo dijaki prvega, tretjega in drugega letnika. V pogostosti rabe glede na izobraževalni program ali oceno pri slovenščini ni statistično značilne razlike, prav tako ne glede na samooceno, kjer pa je izražena tendenca: raba knjižne zvrsti do ocene dobro narašča, pri zelo dobro pa rahlo pade. Zanesljivost rezultatov pri vprašanju pogostosti rabe knjižnega jezika glede na samooceno je sicer vprašljiva zaradi zelo majhnega vzorca tistih, ki so odgovorili z zelo slabo, slabo in zelo dobro.

4 Razprava

Knjižni jezik je, kot v *Slovenski slovnici* navaja Toporišič (2000: 14), »namenjen sporazumevanju in sploh sporočanju na vsem slovenskem ozemlju in z vsenarodno in narodnoreprezentativno vlogo«. Vsenarodnost (narodnozdrževalnost) in narodnoreprezentativnost sta najbolj izpostavljeni vlogi knjižnega jezika tudi v srednješolskih učbenikih in jezikovnih priročnikih za slovenščino (Korošec in Dular 1995; Toporišič 1995; Vogel idr. 2007; Zajc Berzelak in Velikonja 2007; Križaj idr. 2010; Skaza 2010). Na podlagi rezultatov raziskave opazimo, da je za dijake vsenarodna vloga v ozadju, saj knjižni jezik pri pogovorih s sogovorniki iz drugih krajev Slovenije uporabljajo le malo pogosteje kot v pogovorih s sokrajani. Za pomembnejšo se je izkazala narodnoreprezentativna vloga, ki se kaže v pogosti izbiri knjižne zvrsti v pogovorih s tujci, ki se učijo slovenskega jezika. Za najpomembnejši kriterij pri odločanju za izbiro knjižne zvrsti se je izkazal odnos med sogovornikom; tako dijaki knjižni jezik uporabljajo pogosteje, kadar so s sogovornikom v uradnem odnosu.

Kot navaja Kunst Gnamuš (1992: 12), »načeloma velja, da se učitelj v šoli izraža v knjižnem (zbornem ali splošno-pogovornem) jeziku, saj je šola najpomembnejša institucija, ki naj učenca usposobi za sporazumevanje v tej socialni zvrsti«, ob tem pa opozarja na težave, ki jih povzročata izbira knjižnega jezika, tj. krepitve formalnega položaja in povečevanja družbene razdalje med učiteljem in učencem (prav tam). Skladna s tem so pričakovanja dijakov glede rabe knjižnega jezika pri sogovorniku. Dijaki rabo knjižnega jezika pri pouku pričakujejo tako od učiteljev slovenščine kot učiteljev drugih predmetov, pogosteje od slednjih pa to pričakujejo od vodilnih delavcev v šoli.

Glede na rezultate je najpogostejši razlog, zakaj dijaki knjižnega jezika ne uporabljajo pogosteje, pritisk okolja, saj bi ga večina uporabljala pogosteje, če bi ga tudi drugi. Delež tistih, ki bi knjižni jezik uporabljali pogosteje, če bi ga bolje obvladali, je enak deležu tistih, ki bi ga uporabljali pogosteje, če bi jih k temu bolj spodbujali. Izkazalo se je tudi, da velika večina dijakov meni, da knjižni jezik obvlada dobro, k temu pa je po njihovem mnenju največ prispevala šola.

Presenetljivi so rezultati glede odvisnosti rabe knjižnega jezika od posameznih spremenljivk. Medtem ko se je izkazala statistično značilna razlika v pogostosti rabe glede na spol in letnik, pa se v nasprotju s pričakovanji ta ni izkazala v pogostosti rabe glede na izobraževalni program. Pričakovali smo, da bo raba pogostejša pri gimnazijcih, saj načeloma velja, da se v gimnazijske programe vpisujejo uspešnejši (glede na osnovnošolski učni uspeh) in ambicioznejši (po zaključku srednje šole jih večina nadaljuje z izobraževanjem na visokošolski oz. univerzitetni ravni) učenci, od katerih se pričakuje višja raven znanja, v tretjem in četrtem letniku pa imajo na urniku tudi več ur slovenščine. V nasprotju s pričakovanji smo

obdržali ničelno hipotezo, kakor tudi v primeru odvisnosti rabe knjižnega jezika od šolske ocene in samoocene.

5 Zaključek

V prispevku so prikazani rezultati raziskave o rabi knjižnega jezika med srednješolci. Pri osrednjem vprašanju, ali dijaki gimnazij knjižni jezik uporabljajo pogosteje od dijakov srednjega strokovnega izobraževanja, je raziskava obdržale ničelno hipotezo in tako prišla do zaključka, da statistično značilne razlike ni. Avtor se ob tem zaveda majhnosti vzorca in omejenosti raziskave na le eno šolo, zato se mu v prihodnosti zdi smiselno izvesti raziskavo ne večjem vzorcu, ki bi zajela večje število gimnazij in srednjih strokovnih šol v več regijah.

Literatura

BEŠTER TURK, Marja, 2013: Mladi in govorjenje v zbornem jeziku. A. Žele (ur.): *Družbena funkcijskost jezika: (vidiki, merila, opredelitve)*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

HEDŽET KRKAČ, Mira, HODAK, Marjana, IVŠEK, Milena, KASTELIC, Silva, KONČINA, Marija, KRAKAR VOGEL, Boža, KRIŽAJ ORTAR, Martina, KVAS, Jana, PIRC, Vladimir, POZANNOVIČ JEZERŠEK, Mojca, VOGEL, Jerca, ŽIDAN, Stanislava, 2010: *Srednje strokovno izobraževanje. Katalog znanja. Slovenščina*. Ljubljana: Strokovni svet RS za poklicno in strokovno izobraževanje.

KOROŠEC, Tomo, DULAR, Janez, 1995: *Slovenski jezik 4*. Maribor: Obzorja.

KRIŽAJ, Martina, BEŠTER, Marja, KONČINA, Marija, BAVDEK, Mojca, POZANNOVIČ, Mojca, AMBROŽ, Darinka, ŽIDAN, Stanislava, 2010: *Na pragu besedila 1. Učbenik za slovenski jezik v 1. letniku gimnazij in srednjih strokovnih šol*. Ljubljana: Rokus.

KUNST GNAMUŠ, Olga 1992: *Sporazumevanje in spoznavanje jezika*. Ljubljana: DZS.

POZANNOVIČ JEZERŠEK, Mojca, HEDŽET KRKAČ, Mira, KRIŽAJ ORTAR, Martina, KRAKAR VOGEL, Boža, KONČINA, Marija, KRVAVICA, Suzana, VIRK, Tomo, ŽIDAN, Stanislava, AMBROŽ, Darinka, 2008: *Učni načrt. Slovenščina: gimnazija: splošna, klasična strokovna gimnazija: obvezni predmet in matura (560 ur)*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport: Zavod RS za šolstvo.

PULKO, Simona, ZEMLJAK JONTES, Melita, 2009: Raba zemljepisnih različkov slovenskega jezika glede na stopnjo izobraževanja in različne govorne položaje. V. Smole (ur.): *Slovenska narečja med sistemom in rabo*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

SKAZA, Jože, 2010: *Slovenska slovnica*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

SMOLE, Vera, 2009: Pomen in vloga (slovenskih) narečij danes. V. Smole (ur.): *Slovenska narečja med sistemom in rabo*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

ŠKOFIC GUZEJ, 1994: O oblikovanju slovenskega pogovarjalnega jezika. *Slavistična revija* 42/4. 571–578.

TOPORIŠIČ, Jože, 1995: *Slovenski jezik in sporočanje 1*. Maribor: Obzorja.

–, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

VOGEL, Jerica, KASTELIC, Silva, OZIMEK, Jana, 2007: *Slovenščina 1: z besedo do besede: jezik v 1. letniku gimnazij in srednjih strokovnih šol*. Ljubljana: Mladinska Knjiga.

ZAJC BERZELAK, Karla, VELIKONJA, Irena 2007: *Govorica jezika 1. Slovenščina za 1. letnik gimnazij*. Ljubljana: Modrijan.

Univerza v Mariboru

Filozofska fakulteta
Študentski svet

Univerza v Mariboru

Filozofska fakulteta

Vodja znanstvenega srečanja:

Nina Ditmajer, doktorska študentka

Slavistično društvo Maribor:

doc. dr. Melita Zemljak Jontes (*predsednica društva*)

Tehnična organizacija:

David Kunstek Kneževič, Luka Cvetko, Mario Kranjec, Marko Lük

Pomoč pri izvedbi:

Ana Perović, Jure Cvetek, Natalija Furman, Martina Potisk,
Črt Močivnik, dr. Anja Benko, Tonja Jelen

Prevodi v angleščino:

Viktorija Aleksovska

Zveza
društev
Slavistično
društvo
Slovenije

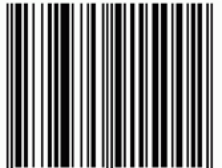
SLAVISTIČNO DRUŠTVO
MARIBOR

Univerza v Mariboru

Filozofska fakulteta

ISSN 2385-9156

9 772385 915002

